zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 1. srpnja 2,,4., godište VI, broj 133
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Srđan Vrcan – Nogometizacija sporta

Festivali animiranog filma

Pixies na nebu

Razumijevanje Balkana

Gdje je što?

***Info i najave* 2-3**
Priredio Milan Pavlinović

U žarištu
Osvajanje prirode i životinjsko ropstvo *Slavica Jakobović Fribec* **4**
Razgovor o Europi *Biserka Cvjetičanin* **7**
Razgovor sa Srđanom Vrcanom *Rade Dragojević* **8-9**
Razgovor s Nevenom Budakom i Todorom Kuljićem *Omer Karabeg* **12-13**
Identiteti na granici *Darija Žilić* **14-15**

Satira
Množimo se i umrimo od gladi *The Onion* **5**

Esej
Lijepi novi radikali *Seth Mnookin* **10-11**
Kruh svetog Pavla *Predrag Matvejević* **15**

Film
Crni animirani ples *Midhat Ajanović Ajan* **16**
Pobjednici Annecyja – budući pobjednici Animafesta *Marina Kožul* **17**

Arhitektura/urbanizam
Neboder – spomenik nečijeg uspjeha *Fedor Kritovac* **18-19**

Vizualna kultura
Dobro došli u Europu bez različitosti! *Marina Gržinić* **28**
Visoka napetost *Silva Kalčić* **29**

Glazba
Pixies na nebu *Goran Pavlov* **30**
Deritualizacija glazbenog čina *Trpimir Matasović* **31**
Arhitekturalno sklapanje zvukova *Luka Bekavac* **31**

Kazalište
Festival dječje kompetencije, mudrosti i kreativnosti (*priredila Grozdana Cvitan*) **32-33**
(Gubitak) kontrole & izvedbene situacije *Nataša Govedić* **34**

Kritika
Izopćenici revolucije *Rade Dragojević* **35**
Radikalna depersonalizacija *Branislav Oblučar* **36**
Nepodnošljiva aleatorika smisla *Mirna Belina* **37**
Lažni eksperti u carstvu predrasuda *Katarina Luketić* **38**
Downloadiranje uma *Steven Shaviro* **39**

Proza
Prêt-à-porter *Sunčana Tuksar* **40-41**

Poezija
Trava jednostavno nije dovoljno dobra *Igor Banjac* **42**

Riječi i stvari
IN NATO SE POSERJEM! *Željko Jerman* **43**
IΩ MOI MOI *Neven Jovanović* **44**

@nimal portal
Krvi i igara *Bernard Jan* **45**
Opet obitelj na more, a pas na ulicu *Snježana Klopotan* **45**

Queer portal
Transrodno je zgodno *Trpimir Matasović* **47**

***Strip* 48**
Zubrick's Pal Pogeybait *Daniel G. Clowes*

TEMA BROJA: Razumijevanja Balkana
Priredio Igor Štiks
Balkanska specifičnost, balkanska transcendencija *Andrew Wachtel* **20-21**
Balkan je negdje drugdje *Igor Štiks* **22-23**
Moj balkanski učitelj *Aleš Debeljak* **24-25**
Apologija boze *Nikolaj Stojanov* **25**
Balkanka *Svetlana Slapšak* **26**
Plemeniti trgovci *Caius Dobrescu* **27**

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, **fax:** 4813-572
e-mail: zarez@zg.tel.hr, **web:** www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Boris Maruna
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršna urednica: Lovorka Kozole
poslovna tajnica: Dijana Cepić

uredništvo: Grozdana Cvitan, Agata Juniku, Silva Kalčić, Trpimir Matasović, Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafički urednik: Željko Zorica
lektura: Unimedia
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

zarez

Seks na daljinu

Performans *Inter_skin*, 25. lipnja, Galerija Nova, Zagreb

Kustoski tim Kontejner ugostio je u Galeriji Nova Stahla Stensliea iz Norveške. Tijekom performansa pod nazivom *Inter_skin* demonstrirana je uporaba njegova multiosjetilnog seksualnog odijela (softver-dizajner Karl Anders Oygard).

Inter_skin je fetišizirano digitalno seksualno pomagalo kojim komuniciramo prenoseći dodir, a nalazi se na razmeđi seksa u cyberspaceu – cybersexa, odnosno seksa izravnim tjelesnim dodirom/koitusa i autoerotike. Dodirujući sebe, podražavamo partnera s mogućnošću kontrole jačine podražaja. Seksualno iskustvo prenosi se u multiorgazmičkom odijelu računalno umreženim interfejsima. Takav transfer poprima oblik razmjene informacija, paseksualna razmjena teleprezentnih tijela ne uključuje izravni dodir mesa,razmjenu fluida, ona postaje seksualno mjesto virtualnog prostora, kaže se u katalogu.

Sam autor tvrdi: *U najboljem slučaju, umjetnost može biti seksualno iskustvo... Tijekom svoga rada iskusio sam koliko se malo umjetnost bavi seksualnošću. Postoji mnoštvo umjetničkih radova koji je prikazuju, simboliziraju ili žele, ali tek se nekolicina umjetnika doista bavi seksualnom praksom ili seksualnim iskustvom. Stoga u stvarnosti, izvan simboličkog područja, taj odnos biva prilično slabim tj. umjetnost ima vrlo površnu vezu sa seksom. U svom radu kombiniram a) umjetnost kao eksperimentalno područje s b) tijelom kao eksperimentalnim igralištem. Time se estetsko iskustvo okreće prema unutra što je intrigirajući rezultat. Umjetničko iskustvo – ako postoji – interiorizirano je, ukazuje na nutarnje, otjelovljeno iskustvo. U tom slučaju postaje očito da je uobičajeni pojam estetike na kušnji. Namjesto da bude čist i reflektivan, proces postaje prljav, požudan, jeftin i vrlo ljudski.*

Stahl Stenslie radi na razvoju različitih tehnologija sučelja i alata digitalne kulture na područjima umjetnosti, medija i mrežnih istraživanja.
Živi i radi u Oslu i Kölnu baveći se medijskom umjetnošću i istraživanjima, kustoskom praksom, znanošću. Specijalizirao se za projekte koji manipuliraju percepcijom i znanjima. Na Sveučilistu u Kölnu vodi doktorske studije iz novih medija. Od 1993., kada je prvi na svijetu sagradio teletaktilni komunikacijski sustav za cijelo tijelo (cyberSM), smatraju ga rodonačelnikom *cyberseksa*.

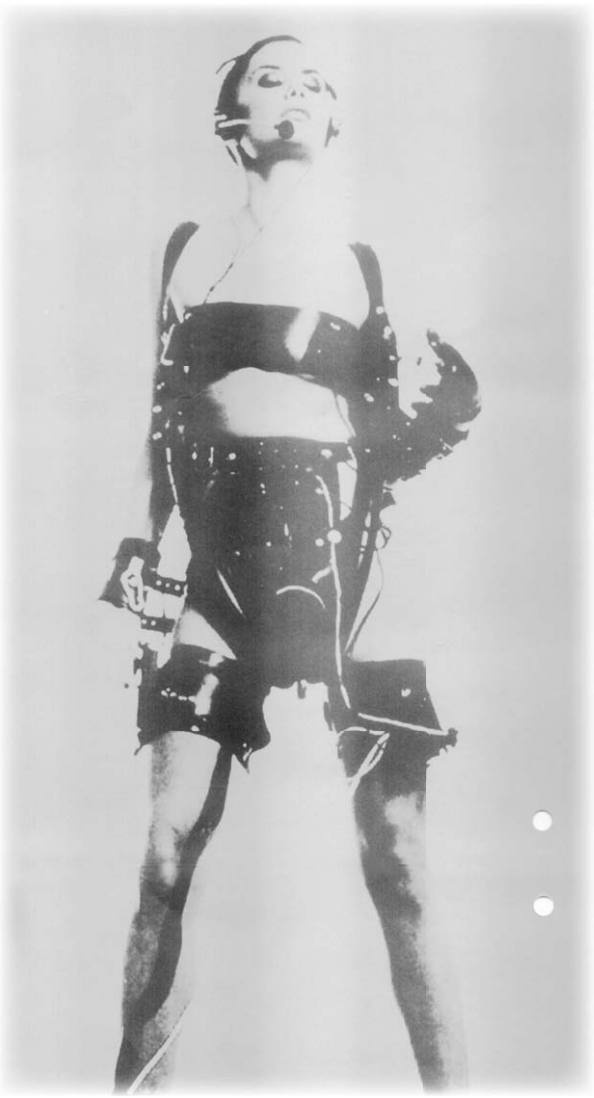

Bivši *puritanac* objavio roman za djecu

Sunčana Tuksar

Matt Thorne, *39 castles: Greengrove Castle*, Faber, 2004.

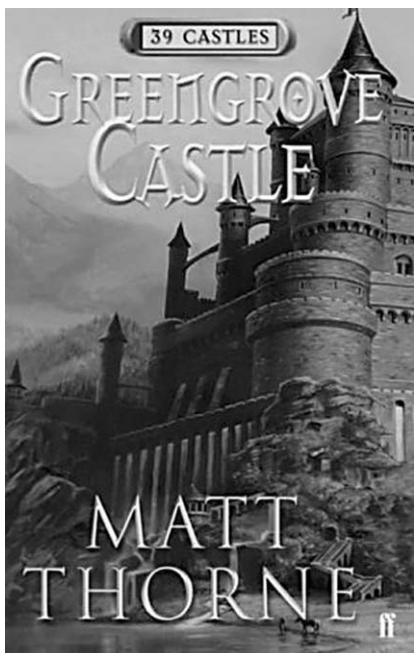

Matt Thorne pripadnik je pokreta koji je svojedobno opisan kao *najvažniji književni pokret nakon skupine Bloomsbury*, a napisao je pet romana, a za svoj drugi dobio je Encore Award for Best Second Novel. Bivši *puritanac*, nekoć rado viđen gost Gjure 2 i cijelog pokreta oko Kokanović-Lokotar društvanca, napisao je prvu dječju knjigu *39 castles: Greengrove Castle*, izdanu ovog proljeća u nakladi Faber.

Časopis *Zembla* njeguje rubriku *Kid's corner Review* (zgodan poticaj za čitanje najmlađima – tko li ih samo upućuje u tajne zanata pisanja književnih osvrta?), u kojem se objavljuju osvrti klinaca na neke dječje knjige. Časopis je u svom proljetnom broju objavio intervju s Thorneom. Postavili su mu dva važna pitanja u vezi s objavljivanjem nove knjige:

Je li pisanje dječje knjige lakše od one za odrasle?
– Definitivno. To je pisanje bez po muke. Jednostavno, zabavnije je. Također, kraće je, što dodatno olakšava stvar.

Bi li osmogodišnji Matt Thorne uživao čitajući tvoju novu knjigu?
– Pa osmogodišnjak ju je i napisao. Samo sam je dugo držao u ladici.

Samo nekoliko stranica dalje, u spomenutoj rubrici, evo što je napisao Fred Allen, desetogodišnjak koji se osvrnuo na Thorneov dječji prvijenac:

"Ova se knjiga zove *Dvorac Greengrove*. To je prva knjiga u nizu zvanom *39 dvoraca*. Srećom, knjiga koju sam čitao govori o samo jednom dvorcu, a već je i to bilo dovoljno dosadno. Svih 39 bila bi prava noćna mora! Zapravo, veselio sam se čitanju jer je knjiga zvučala prilično dobro: kraljevstvo je podijeljeno na 39 dvoraca kojima tajno vladaju elitne grupe. U toj knjizi pratimo djevojčicu Eleanor koju je jedna od tih grupa tajno odabrala i uzela pod svoje. Međutim, tekst na koricama knjige zvuči uzbudljivije od same knjige. Ne znam baš kome bi se knjiga mogla svidjeti. Puna je riječi za odrasle i mnoge sam morao potražiti u rječniku, a s druge strane radnja je vrlo dosadna i djetinjasta, kao da je pisana za sedmogodišnjaka, a mislim da bi čak i njima bila dosadna. Morao sam se prisiliti da pročitam knjigu do kraja i prilično mi je odlanulo kad sam napokon bio gotov. Ako tražite nešto uzbudljivo, nabavite *playstation*, a ne ovu knjigu. Ako me zatražite da pročitam sljedeći nastavak, puknut ću vas nogom u cjevanicu. Vratite mi novac."

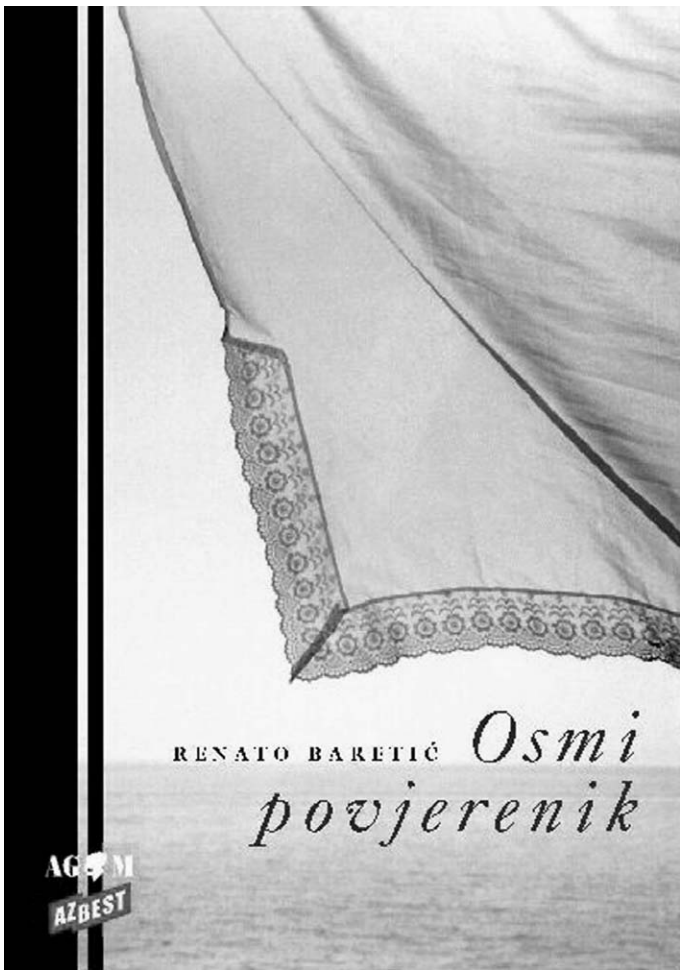

Baretić dobio tri nagrade

Roman ***Osmi povjerenik*** **Renata Baretića** u kratkom je razdoblju dobio čak tri nagrade:

Nagradu Vladimir Nazor koju dodjeljuje Republika Hrvatska

Nagradu August Šenoa koju dodjeljuje Matica hrvatska

Nagradu Ivan Goran Kovačić koju dodjeljuje *Vjesnik*.

LEKSIKON

YU MITOLOGIJE

50 GOD. KULTURNE POVIJESTI SFRJ
912 LEKSIKONSKIH ODREDNICA
464 STRANICE ★ 555 ILUSTRACIJA

UŠTEDITE 20% KUPOVINOM POUZEĆEM OD IZDAVAČA ★ PROMOCIJSKA CIJENA OD 200 KN UKLJUČUJE TROŠKOVE POŠTARINE NA PODRUČJU RH
TEL/FAX 01 461 60 33 ★ GSM 091 505 0003 ★ UPLATE NA ŽR 2360000-1101648964 ZAGREBAČKA BANKA ★ MAIL POSTSCRIPTUM@NET.HR

ZAJEDNIČKO IZDANJE POSTSCRIPTUM, ZAGREB ★ RENDE, BEOGRAD, 2004. WWW.POSTYU.INFO

anketa

Ubijanje vremena

Marinela, spisateljica

Navedite nekoliko knjiga koje trenutačno čitate ili namjeravate čitati.

– Ono što sam počela a nisam završila je časopis *National Geographic*. Posljednje što sam pročitala je *Merkur* Amelie Nothomb. Volim Amelie, duhovita je, zanimljiva i pametna. Prije nje je bio *Nakon potresa* Harukija Murakamija, iako mi je bolji *Moj slatki Sputnik*. Spremam se baciti na Singerovu *Praktičnu etiku*, ali za to će mi trebati koncentracija koju trenutačno nemam. Osim toga, namjeravam pročitati i *Ženske načine spoznavanja* i *Ja, ti, mi* Luce Irigaray. No, tko zna... Već se dugo palim da ponovo pročitam Joyceova *Uliksa*, stalno me gleda dok spavam. Kada počnem čistiti prašinu s polica, čita mi se sve što vidim, pa bi to, pa to, pa ne bi, uf, no, hoću jednom, možda na godišnjem, e, onda ću si dopustit'... Pa onda Frans de Waal, *Prirodno dobri* (počela, ali nisam završila, kao neostvareni orgazam), pa ću se malo pomučit i na engleskom, Marian Stamp Dawkins, *Through our eyes only? The search for animal consciousness*. Jedva čekam.

Navedite nekoliko internetskih stranica koje osobno volite ili smatrate vrijednim pažnje.

– Nemam posebnu stranicu, zanima me svašta, pa i odletim na svakakve strane. Sad ću morat upalit' Internet da vidim gdje putujem. To mi je skupo i živcira me jer dugo čekam da se ukopčam i imam nekih problema s virusima. Diže mi se kad to neću a kad hoću – neće. Zajebano. Oslonit ću se na sjećanje. Yahoo.com, zato jer je lako, ali ima najviše virusa, no jednostavno je za poštu, inače je sve puno virusa i gluposti; google.com ako me zanima nešto određeno ili pak neodređeno a ne znam gdje početi tražiti; Htnet i Iskon zato jer se prvo diže, a i na hrvatskom je. Najviše me zanimaju karte gradova ako ne znam kud idem, pa onda telefonski imenik, ako mi netko brzo treba. E, onda se prebacim na nešto o životinjama, svemiru, zdravlju, tajnama i misterijima unutar i oko nas... Ne zanima me *shopping* i seks, a astrologija i Ji Džing – da. I, naravno, volim pogledat nationalgeographic.com. Da imam više vremena, dala bih si gušta i odsurfala negdje daleko...

Čime se u posljednje vrijeme osobno bavite, što privlači vašu intelektualnu pozornost ili koje vam se teme u kulturi/javnosti čine zanimljivima?

– Bavim se preživljavanjem, živim, razmišljam o sreći, nesreći, smislu, zabrinjava me nasilje i bol u svijetu, zanimljivo mi je to što su napokon shvatili da pas govori. To je dobro. Zabrinjava me što baš ne vidim neku kulturu, što su vrijednosti u svijetu izokrenute...

bioetika

Osvajanje prirode i životinjsko ropstvo

Slavica Jakobović Fribec

Bioetika – izazov tradicionalnom razumijevanju osobe, identiteta i vrijednosti

Treći lošinjski dani bioetike, Mali Lošinj, od 14. do 16. lipnja 2004.

Znanstveno-kulturna manifestacija *Lošinjski dani bioetike* u organizaciji Hrvatskog filozofskog društva, Hrvatskog bioetičkog društva i Grada Malog Lošinja, koja se od 2002. održava na jedinstvenom otočnom području u kojem je očuvano više od tridesetak endemskih životnih vrsta, omogućuje interdisciplinarni dijalog o temeljnim problemima suvremene civilizacije među znanstvenicima, filozofima i umjetnicima. Središnje mjesto te manifestacije i ove je godine bio tradicionalni međunarodni simpozij *Bioetika i nova epoha*, a izabrana tema okruglog stola bila je *GMO i biološki suverenitet*. Na okruglom stolu predstavljena je knjiga *Intelektualni izazov tehnologije samouništenja* Marijana Jošta i Thomasa S. Coxa, a javnosti, Hrvatskom saboru i vladi upućena je *Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu*. Na impozantnoj manifestaciji okupilo se više od pedesetak izlagača iz više zemalja, potvrđujući raznolikost pristupa bioetičkim temama, među kojima su dominirale one o genetičkoj tehnologiji, eutanaziji, pobačaju i životinjskim pravima.

Kantova *etika tjelesnosti* u bioetičkom konceptu

Uvodno izlaganje njemačkog filozofa Thomasa Sörena Hoffmanna bilo je posvećeno Kantovoj aktualnosti za bioetiku, a u povodu skorog obilježavanja 200 godina njegove smrti. Ukazujući na Kantove etičke standarde (princip ljudskog dostojanstva, princip autonomije i zabranu postvarenja), Hoffmann je pokazao kako je Kantov koncept za održanje humaniteta danas konkretiziran u bioetičkom konceptu. Naime, Kantov koncept ljudskog dostojanstva je *sklop međudjelovanja u slobodi*, pri čemu je sloboda postignuta *ako sebe ne činimo gospodarom tuđe slobode*, odnosno sloboda je *instancirana i u tijelu osobe*. Iz toga proizlazi da ni princip autonomije nije *negativno određenje slobode, nego da potječe iz legislacije uma*, a zabrana postvarenja (instrumentalizacija bića) izravno se izvodi iz "etike tjelesnosti". Ta se pitanja, upozorio je Hoffmann, izravno tiču jedne biopolitike našeg vremena koja *potiče subjektivnu "otuđenost" ljudskog tijela, "tuđenost" kojom se ljudsko tijelo pretvara u društvenu masu kojom se može raspolagati, čime se neposredno zadire u uvjete subjektivnosti subjekta.* No, kako Kantova etika prosuđuje maksime djelovanja, a ne djelovanje samo, i u tom je smislu implicitno prisutna u bioetici u uvjetima globalizacije i interkulturalnosti, jer, kako je Hoffmann podsjetio, *krajnji cilj kulture* prema Kantu može biti samo *savršen građanski ustav*.

Od biološkog znanja do bioetičke mudrosti

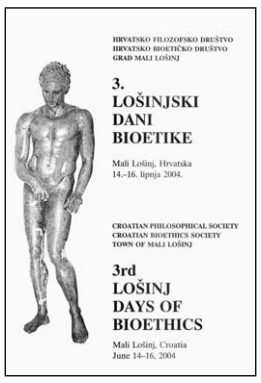

Razgranatost i premreženost interesa suvremene bioetike Tonči Matulić je konceptualizirao kroz povijesne razlike između *antropocentrizma* i *biocentrizma* koje su prisutne od nastanka bioetičke discipline u posljednjim desetljećima dvadesetog stoljeća. Te su razlike, pomičući naglaske od *biosa* do *bio/etičkog*, rezultirale pluralizmom različitih centrizama koji teško uspostavljaju dijalog (animalizam, biodiverzitet, ekofeminizam, duboka ekologija, vegetarijanstvo, veganizam i sl.). Matulić je upozorio da su poseban izazov za filozofijsku antropologiju različiti pokušaji kojima se čitava fenomenologija života u prirodi tumači i shvaća isključivo u svjetlu biološko-evolucionističkih, a u novije vrijeme genetičko-molekularnih danosti, pa se i čovjeka reducira na biološke i genetičke sastavnice. Opasnost od takve ideološke zloupotrebe biološkog znanja stalno je prisutna i zato bi se temeljna zadaća bioetike, prema njemu, trebala sastojati u tome da na temelju relevantnih bioloških znanja i spoznaja oblikuje mudrost koja će biti u stanju očuvati prirodnu ravnotežu života, konzervirati prirodnu bioraznolikost, osigurati uvjete za preživljavanje ljudske vrste i drugih živih vrsta, te izgraditi svijest o moralnoj odgovornosti svih prema prirodnom svijetu.

Ubijanje životinja za konzumiranje i *žrtvovanje* u ime znanosti i umjetnosti

Izlaganja Suzane Marjanić iz etičke biocentričke i Sanje Kajinić iz ekofeminističke i vegetarijanske perspektive promišljala su načine umjetničke (re)prezentacije životinje (životinjstva) i njihova ubijanja (klanja) zbog žrtvovanja ili konzumiranja. Marjanić je u radu *Eksploatacija i monumentalizacija* izvedbe *životinje kao žive, mrtve ili ubijene* ideje, na primjerima likovnih i izvedbenih radova hrvatskih umjetnika – Pinkleca na Eurokazu (*Macbeth na međimurski način*, 1995.), Vlaste Delimar (*Tražim ženu*, 1996.) i Pina Stančića (političko klanje purana, 2000.) interpretirala simbolizaciju *životinjstva* prema Deleuze-Guattarijevu konceptu *životinjstva* iz knjiga *Kafka* (1975.) i *Tisuću platoa: kapitalizam i shizofrenija* (1980.). Naime, nestankom *scenske* životinjske žrtve nastala je *antropocentrična* tragedija; međutim, životinjska *tragedija*, prema Marjanić, ostvaruje se u onom trenutku kad se životinja vraća na scenu kao scenski objekt i žrtva izvedbeno-stvarnog žrtvenog klanja u okviru Umjetnosti, koja se iz perspektive biocentričke etike ne može nikako opravdati.

Kajinić je pak u svom izlaganju *Prijatno je čitati o kitovima kroz njihove vlastite naočale; ekofeministički pristup konzumiranju kitova u Melvilleovom Moby Dicku*, koristeći kritičke koncepte koje su osmislile feminističke i vegetarijanske kritičarke unutar ekofeminističke teorije, interpretirala poznati književno-umjetnički tekst kao kulturni obrazac *tekstova o mesu*. Takve tekstove karakterizira slična upotreba životinja i žena u civilizaciji – kao onih bez subjektiviteta i kao referenata odsutnih iz područja ljudske moralnosti. Takvu karakterizaciju slijedi i romantiziranje nasilja i kreiranje mitova koji povezuju kitolovce s lovcima i doseljenicima na američki Zapad te proces kolonizacije koji prati užitak u ubijanju i proces industrijalizacije koji prati tretiranje životinja kao stvari koje je moguće konzumirati.

O životinjama *žrtvovanim* za znanost govorilo je više izlagača, među kojima je talijanski filozof Simone Pollo, u izlaganju *Eksperimentiranje i zaštita dobrobiti životinja: između etologije i etike*, naglasio kako ni približno nije postignut konsenzus oko preciznog značenja *dobrobiti životinja*, iako je važnost zaštite i promicanje dobrobiti životinja uključenih u praksu laboratorijskog eksperimentiranja široko prihvaćena i u pravnoj regulaciji i u stavovima znanstvenika.

Distopijska obećanja u 21. stoljeću

Što je to uopće *ljudsko i život*, u obzoru bioznanosti i biotehnologije kad informacija postaje osnovni kod tijela – upitao je Krunoslav Nikodem. On je, polazeći od Balsamova koncepta o postmodernim oblicima tehnološke tjelesnosti *(reproduktivna*, *radeća*, *nestajuća* i *označena* tijela) gdje tehnologija proizvodi identitete (za prodaju), ustvrdio da je riječ o *infantilizaciji* i proizvodnji *neljudskih identiteta*. Infantilizacijom se postiže "djetinjstvo uma", a "biti sretan" postaje novi društveni imperativ (kao i "život sada i ovdje"). Takva sekularizacija omogućuje da se vječni život pojavljuje kao znanstvena koncepcija, kao ovozemaljski "spas" kroz biotehnologiju, pa se može reći da ulazimo u razdoblje Novoga Genesisa u kojem se zbiva *rastjelovljenje*. Jer ako je na početku, kada je Bog stvarao nebožanska stvorenja, bilo *utjelovljenje*, ljudi sada poput Boga teže stvoriti neljudske oblike inteligentnog života.

Preuzima li čovjek doista stvaralačku ulogu Boga? Je li čovjek pozvan na 8. dan stvaranja – pitao je Goran Grgec u svom izlaganju. U knjizi *Čovjek i stroj*, iz tridesetih godina dvadesetog stoljeća, Nikolaj Berdjajev je promišljao problem opstanka čovjeka, i pisao o tome i prije izuma ratne tehnologije za uništenje čovjeka. Za Berdjajeva je pitanje tehnike i duhovno i moralno, kao što je to za nas danas pitanje GMO-a, istakao je Grgec. Duh kojim je prožet znatan dio znanstvenih istraživanja danas, kao i duh koji vodi proizvođače materijalnih dobara, duh je kapitalističke civilizacije, duh profita.

Da kapital odbacuje i moralnu i bioetičku ideju, a time i dimenziju budućnosti, naglasio je i srpski filozof Slobodan Sadžakov. Međutim, i filozofija povijesti i bioetika, koje su za njega kompatibilne, moraju imati tu dimenziju budućnosti i moraju biti anticipativne; one moraju imenovati točke koje ugrožavaju ljudsko postojanje i postojanje života pod hipostazom ekonomskog momenta te postaviti pravo Jonasovo pitanje: koliko priroda još može podnijeti?

Eutanazija ili terapijska upornost

U fokusu izlaganja Mure Palašek, Ankice Čakardić i Hede Festini bila je pozicija pojedinčeve osobnosti i odgovornosti u globaliziranom sistemu profita i posvemašnjeg marginaliziranja odgovornosti. Čakardić je, primjerice, mitu o globalizaciji suprotstavila mogućnost antiglobalizma kao izbora, pozivajući se na argumente nove antropološke teorije *primitivizma* koja hiperprodukciji suprotstavlja zahtjev živog organizma za rastom i anarhofeminizma koji umrežavanjem gradi nove oblike politički osviještenih zajednica.

O dostojanstvu osobe i o eutanaziji govorilo se s različitih aspekata. Đula Rušinović-Sunara, s pozicije zaštite prava pacijenata, istakla je kako je znanstvena istina uvijek vezana za materijalnu dobit, a da se pritom zanemaruje dobrobit onih kojima je upućena. Luka Tomašević je s pozicije liječničke etike upozorio na etičku dvojbu liječnika suočenih s krajem ljudskog života kada često sami moraju donositi odluku treba li nastaviti s produljenjem (biološkog) života, i onda kada on za bolesnika gubi svaki smisao. U današnjoj se medicinskoj etici, naglasio je, mnogo govori o eutanaziji, izravnoj ili neizravnoj, ali veoma malo o *distanaziji* ili *terapijskoj upornosti*, kada se život produljuje bez ikakve nade u ozdravljenje, a pacijentu se nanosi još veća bol i patnja, tako da gubi svako ljudsko dostojanstvo.

Od alkemičara do algenija

Izlaganja Hrvoja Jurića, Vlade Vladića, Slavka Amulića i Snježana Hasnaša smjerala su preko sinteza znanstvenih paradigmi (koje sudjeluju u promjeni antropološke strukture modernog čovjeka) ka novom, otvorenom i očuđujućem. Jurićeve *etičke hijerarhije živoga* zorno su bile poentirane rečenicom "spužva nije isto što i čovjek, ali nije isto što i licitarsko srce" i samom spužvom (mrtvom životinjom) koju su svi sudionici simpozija dobili kao suvenir od turističke zajednice.

Na Vladićevo dvosmisleno pitanje: "Zašto čovjek nije životinja?", primili smo i dvosmisleni odgovor: "Čovjek i životinja nisu u svome vlastitom, nego u onom preko čega se ta vlastitost izražava" – u vlastitosti čina i u moralnoj vlastitosti djelovanja.

Hasnaš je upozorio da je u filozofskoj tradiciji uvijek bila riječ o iznalaženju biti, a ne o davanju sudova. Ako je nekad simbol za neutaživost ljudskoga znanja bio *alkemičar*, onda bi to danas trebao biti *algenij* – onaj ili ona koji/koja sjedinjuje *opažanje* i (sam) *proces* (opažanja). U tom smislu, odnos i međudjelovanje čovjeka i (moći) prirode, smjerali bi k prožimanju bioetike i biomoći u jednu novu paradigmu biopolitike.

GMO i biološki suverenitet

Treći lošinjski dani bioetike završili su okruglim stolom *GMO i biološki suverenitet* na kojem se govorilo o *društvenom kontekstu ekološkog suvereniteta* (Ivan Cifrić), *biokulturnom suverenitetu i biokulturnim pravima* (Ante Čović), *negativnim iskustvima u komercijalnoj primjeni GMO-a* (Marijan Jošt*)*, pitalo jesu li *genetički modificirani usjevi – rješenje problema gladi ili novo kmetstvo?* (Jagoda Munić) te *je li etički dopušteno ono što je tehnički moguće izvedivo?* (Luka Tomašević) i o *čimbenicima ugroženosti i načinima zaštite biološke raznolikosti u Hrvatskoj* (Jasenka Topić).

Artikulacija ovih i sličnih tema uobličena je kao *Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu*, koja bi trebala, zbog alarmantnog stanja *biološke invazije* na koju upozorava, dovesti do uvođenja izvanrednog stanja u Hrvatskoj, kako je u uvodnom izlaganju opisao stupanj ugroženosti bioraznolikosti u Hrvatskoj Ante Čović.

Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu

U deklaraciji se upozorava na zaoštrenost globalizacijskih procesa, na pogubne učinke na području živog i na području kulture; definira se biokulturni suverenitet i biokulturna prava; upozorava na presezanje političkog suvereniteta na prirodu; definira pojam biotičkog suvereniteta i njegova povreda u Hrvatskoj i traži se:

1. Da se u Zakonu o zaštiti prirode ponište sve odredbe koje se odnose na ograničenu uporabu GMO-a i na puštanje GMO-a u okoliš, te da se nastavi rad na donošenju Zakona o zabrani GMO-a, koji je obustavljen pod okolnostima koje nisu javno objašnjene.

2. Da se u odnosu prema prirodi i ukupnoj problematici života primjenjuje bioetički pristup, te da se u tom području ponovo formiraju bioetička povjerenstva u skladu s temeljnim bioetičkim zasadama.

3. Da se Hrvatska odupre međunarodnim pritiscima u obrani bioetičkog suvereniteta, da potraži saveznike u međunarodnoj zajednici i krugovima civilnog društva, te da pokrene inicijativu za uvođenje načela i instituta bioetičkog suvereniteta u međunarodnopravni poredak.

Množimo se i umrimo od gladi

The Onion

Bog će nas štititi od zaraze i siromaštva ako budemo vjerno slijedili njegov naputak i pravili više djece nego što ih možemo othraniti; uživajmo u pripadanju bezličnoj, besciljnoj gomili

Gladno stanovništvo Trećeg svijeta upozoreno na zla kontracepcije

SÃO PAULO - Tijekom posjeta bijednim *slamovima* São Paula kardinal Anthony Bevilacqua upozorio je izgladnjele stanovnike na zla kontracepcije i potaknuo ih da se *plode i množe* te učine *sve što je u njihovoj moći* kako bi se othrvali smrtnom grijehu kontrole začeća.

U Knjizi Postanka *Bog nam naređuje da se plodimo i množimo, da ispunimo zemlju i podčinimo je sebi, te da vladamo ribama, pticama i svim živim stvorovima*, rekao je Bevilacqua pred 200.000 pothranjenih stanovnika sirotinjske četvrti u São Paolu. *Nije na čovjeku da odlučuje treba li svijetu više djece nego što ih je moguće othraniti. Bog odlučuje čije će sjeme pustiti klicu, a čije ne.*

Skup koji je održan na blatnjavim obroncima preplavljenim izbama od lima i kartona, bio je jedan od mnogih koji su u ponedjeljak održani diljem svijeta - taj je dan, naime, papa Ivan Pavao II. proglasio Danom rađanja.

Nije ni čudo da smo preplavljeni bolestima i visokom stopom smrtnosti dojenčadi, rekao je otac osmero djece iz São Paola, Oranjinho Cruz, govoreći iz svojega ruševnog jednosobnog doma u kojem nema struje ni vode. *Bog nas kažnjava jer smo pokušali spriječiti čudesan dar začeća.*

U Calcutti, gradu u kojem je 53 posto stanovništva mlađe od osamnaest godina, katolički misionari iznijeli su istu poruku ljubavi i množenja.

U životu postoje pravi i krivi put, a na vama je da odaberete put kojim želite poći, rekao je misionar Christopher Halloran, obraćajući se skupini od 4500 seljana zbijenih u školskoj zgradi. *Želite li poreći mudrost Božju uporabom kondoma ili ćete uživati u nebeskom svjetlu seksa bez zaštite? Izbor je jasan.*

Bog ne želi da rijeke plodnosti isušujete uporabom smrtničke tablete protiv začeća, nastavio je Halloran, okružen smeđim, sasušenim usjevima i žgoljavim, polumrtvim seoskim životinjama. *On želi da nastavite širiti svoje obitelji. Ako vam djeca budu gladovala, Isus će im oprostiti.*

Siromašno stanovništvo svijeta prepoznalo je riječi Hallorana i ostalih misionara.

Rečeno nam je da se ne koristimo kondomima za sprječavanje širenja HIV-a, izjavio je Luis Ortiz, stanovnik kolumbijskoga glavnoga grada Bogote. *Svećenik nas je uvjerio da će nas Bog štititi od zaraze ako budemo vjerno slijedili njegov naputak i pravili više djece nego što ih možemo othraniti.*

Ortiz je dodao: *Život u sirotinjskoj četvrti je težak, ali naše patnje ništavne su u usporedbi s patnjama kojima ćemo biti izvrgnuti u Ognjenom jezeru, ako ćemo, slijedeći Sotonu, živjeti u skladu s mogućnostima i kontrolirati broj djece.*

Iako su kritičari protukontracepcijsku kampanju Katoličke crkve proglasili neodgovornom i opasnom, poglavito u područjima u kojima nedostaje hrane i medicinskih sredstava, misionari su predani u borbi protiv širenja kontrole rađanja.

Nijedna ljudska organizacija ne zna volju Božju, rekao je misionar iz Atlante Lucas Roberts (24), dijeleći *Biblije* djeci zaraženoj dječjom paralizom u bangladeškom gradu Daki. *Čudni su i plemeniti njegovi putevi. Sve što nam preostaje jest da tumačimo Njegove riječi zapisane u Dobroj knjizi. A tamo je jasno istaknuto da svi imamo obvezu boriti se protiv učinkovitih metoda populacijske kontrole.*

Odgovarajući kritičarima, kardinal Bevilacqua izjavio je da Katolička crkva itekako mari za probleme siromašnog stanovništva, napomenuvši kako je Crkva svojim vjernicima osigurala dopuštene oblike odgađanja neizbježnog ploda Božje volje.

Ljudi koji žele kontrolirati začeće prema Božjem zakonu, imaju dvije mogućnosti, rekao je Bevilacqua. *Mogu apstinirati ili, ako su oženjeni, pokušati s prirodnim planiranjem obitelji. Te su metode pokazale 87-postotnu učinkovitost, što je i više nego primjereno za održavanje razumnog broja ukućana. Sve dok se sjeme ne rasiplje uzalud, Bog vas neće kazniti.*

Bevilacqua je također napomenuo da je, u slučaju zakazivanja prirodnih metoda planiranja obitelji, neželjenu djecu moguće poslati u katolička sirotišta gdje će biti zbrinuta i gdje će naučiti širiti glas o kazni koja čeka sve one koji se suprotstave Božjem veličajnom biološkom planu.

Bog ne želi da rijeke plodnosti isušujete uporabom smrtničke tablete protiv začeća, rekao je misionar Halloran, okružen smeđim, sasušenim usjevima i žgoljavim, polumrtvim seoskim životinjama. *On želi da nastavite širiti svoje obitelji. Ako vam djeca budu gladovala, Isus će im oprostiti*

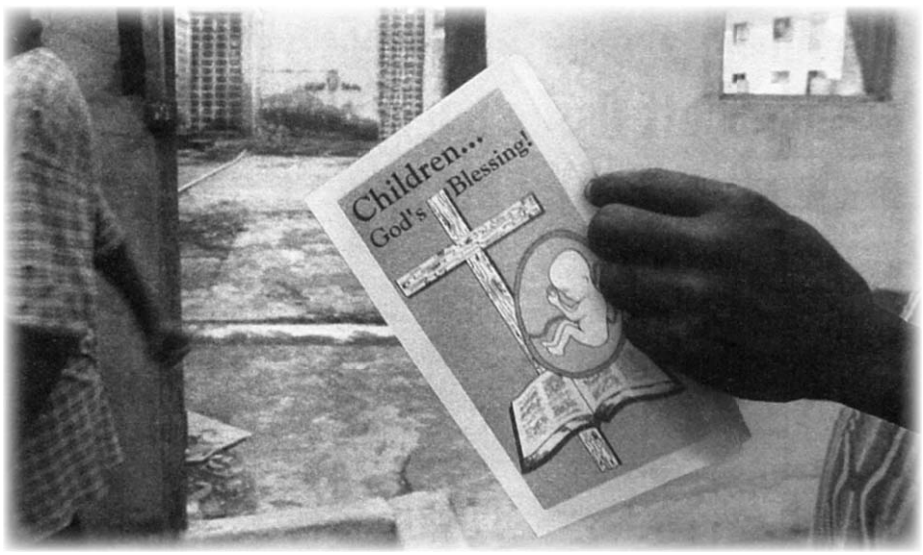

Mislim da bih bio dobar član gomile

Nisam samotnjak, čovjek koji voli samoću i sve vrijeme koristi za sebe. S druge strane, ne osjećam se dobro kao dio skupine, a interakcija s drugima u meni potiče samodopadljivost i nelagodu. Sve u svemu, mislim da sam kao stvoren za člana gomile.

Ja zapravo nisam za neke bliske odnose. Prije bi se moglo reći da sam čovjek iz naroda. Čovječanstvo smatram amorfnom, nediferenciranom masom koja nema jasnih ciljeva ili razloga za postojanje. Upravo među bezličnom gomilom, uklopljen i lišen potrebe za iskazivanjem vlastite volje, osjećam se kao kod kuće. Nikad nisam težio samoodređenju, pa mislim da bih dobro mogao slijediti gomilu.

Iskreno govoreći, nije mi bitno koliko je velika ta gomila. Times Square u vrijeme najveće gužve sasvim je dovoljan. Odgovara mi i popunjeni nogometni stadion. Ili pretrpani autobus. Mislim da bih se dobro snašao u tregovačkom centru u predgrađu tijekom pretprazničke groznice, nošen bujicom izbezumljenih kupaca koji traže darove u posljednji čas. U osnovi, dok god se mogu uklopiti i plutati nošen snagom matice, osjećam se odlično.

Upravo među bezličnom gomilom, uklopljen i lišen potrebe za iskazivanjem vlastite volje, osjećam se kao kod kuće. Nikad nisam težio samoodređenju, pa mislim da bih dobro mogao slijediti gomilu

Nemojte me krivo shvatiti: postoje velike skupine kojih ne bih želio biti dio. Primjerice, rulja. Rulja je bitno različita od gomile. Rulje imaju program. Bilo da je riječ o prosvjedovanju zbog kakva proturječnog zakona ili ubojstvu neljudske zvijeri skrivene u dvorcu, rulja ima zajednički, jasno određeni cilj. To nije nešto što bi me zanimalo. Samo želim biti osoba koja se slučajno nalazi na istom mjestu s većim brojem drugih ljudi. Želim biti okružen velikim brojem različitih ljudi s kojima nemam ništa zajedničko, osim činjenice da se privremeno nalazimo na istome mjestu. U tome bih vrlo rado sudjelovao.

Da mi se kojim slučajem ukaže prilika da se priključim gomili, svoju bih zadaću shvatio ozbiljno. Kao član gomile ne bih se s drugim članovima upuštao ni u kakav oblik međusobne komunikacije. Svim bih silama nastojao izbjeći kontakt s drugim članovima. A ako bih se koji put slučajno zaletio u nekog, ne bih otežavao stvar riječima kao što su *Oprostite* ili *Ispričavam se*. Umjesto toga, okrenuo bih glavu u drugom smjeru i time zadržao ne samo distancu među nama nego i privid da do kontakta nikad i nije došlo.

Poput mnogih ljudi, ja sam najsretniji kada sam nebitan dio veće, besciljne cjeline. Uživam kad mi se pruži prilika da me proguta divlja horda. Tak kada se ne mogu izgubiti u gomili, osjećam se izgubljeno. Stoga vas molim da mi date priliku da se pridružim vašoj gomili, a ja vam obećavam da ću biti najpasivniji neentitet koji ste ikad sreli i da ćete me previđati bez problema.

S engleskoga preveo Višeslav Kirinić

VERONICA

35, italiana, sposata, 2 figli

A 16 anni ho conosciuto Giovanni, mio grande amore, Dopo otto bellissimi anni e dopo la nascita di nostra figlia ho scoperto che si drogava. Anch'io ho cominciato a drogarmi, ci hanno preso la figlia ma io ho deciso di uscire da tutto ciò e di combattere per la mia bambina. Tre anni dopo ho sposato un altro uomo, ho avuto un altro figlio e mi hanno ridato la figlia. Mi sembrava di essere la donna più felice del mondo finché non sono cominciate a manifestarsi le differenze tra me e mio marito algerino. Lui mi picchiava, io gli perdonavo perché era ubriaco quando mi picchiava ma otto mesi fa ho scoperto che assaliva mia figlia. Si scusava però ho portato la figlia al sicuro. Sono rimasta con lui per due mesi ancora tentando di salvare la nostra relazione, ma lui diventava sempre più aggressivo. L'ultima volta mi ha picchiato quasi fino alla morte. Se non avessi chiamato la polizia, mi avrebbe uciso, credo. Adesso sono qui e malgrado tutta la rabbia e il dolore ancora ho forza per cominciare una nuova vita con i miei figli.

GE
NOVA
04

kolumna

Kulturna politika

Razgovor o Europi

Biserka Cvjetičanin

Nova Europa ili konac Europe? Pitanja ostaju otvorena, jer kriza duha nije riješena. No u skladu s hamletovskim umom, kaže priređivač i pisac pogovora *Razgovora o Europi* Ivo Hergešić, da nije duha, ne bi bilo ni krize. Jer kriza je prirodno stanje duha

Nakon višegodišnjih napornih priprema, Hrvatska je 18. lipnja ove godine dobila status kandidata za članstvo u Europskoj uniji. Znanstvenici, kulturni stvaraoci, nakladnici i urednici časopisa, mediji… godinama su se bavili različitim aspektima ujedinjenja Europe, njezinom povijesti i budućnosti. Kulturni aspekti ujedinjenja oduvijek su privlačili osobitu pozornost i izazivali polemike, pa i nedavnu u sklopu Matice hrvatske. Hrvatska kandidatura prigoda je da se sjetimo knjige koju je pod jednostavnim naslovom, *Razgovor o Europi*, priredio Ivo Hergešić i koja je u izdanju Matice hrvatske izašla u Zagrebu 1944. Šezdeset godina je proteklo od njezina objavljivanja, osamdesetak godina od potpisa njezinih autora, a knjiga i danas plijeni originalnošću misli o našoj zajedničkoj Europi, o temeljnim pitanjima našega svijeta. Otvorenost a ne izolacionizam, kulturna raznolikost kao najvrednije europsko nasljeđe, odnos prema Aziji i Americi, odnos pojedinca i zajednice, promjena mentaliteta, neke su od tema *Razgovora* koje su i danas nezaobilazne u raspravama o novoj Europi.

Kriza duha i budućnost Europe

Nakana je profesora Hergešića bila da našoj sredini prezentira, kako je sam naveo, "prvoborce europske kulture", dvanaest prvaka francuskog duha kojih je izbor napravio iz *Antologije suvremenih francuskih esejista (Anthologie des essayistes français contemporains*, Paris, 1929.). Nije se opterećivao pitanjem o pojmovima "europska kultura" ili "europske kulture": zanimalo ga je kako autori percipiraju europski duh u doba kada je Europa u potrazi za izlaskom iz kaosa i stvaranjem nečeg novog što bi je afirmiralo. Stoga su u središtu knjige kriza duha i budućnost Europe, što su i naslovi dvaju eseja kojima počinje *Razgovor o Europi*. *Krizu duha* pisao je Paul Valéry potkraj Prvoga svjetskog rata, kada je vojnička kriza (možda) završena, gospodarska vidljiva u svoj svojoj snazi, a kriza duha, "koja je suptilnija, a po naravi svojoj poprima varave oblike (jer se zbiva u carstvu pričina i opsjena), ta kriza ne otkriva olako svoju pravu točku". Traži se novo, a čovjek se utječe starom ili pipa po mraku.

André Gide vidi budućnost Europe u njezinoj otvorenosti: da bi se upoznala Europa, najbolje je otići u Kinu. Spoznati vlastite vrijednosti moguće je samo u usporedbi s vrijednostima drugih. Nijedna zemlja Europe, piše Gide, ne može težiti za istinskim napretkom svoje vlastite kulture ako se bude izolirala i odrekla suradnje ostalih zemalja. "Istinski duh Europe protivi se izolacionističkoj nadutosti nacionalizma, ali se protivi i gubitku nacionalne osobnosti koja smeta internacionalizmu". Za Gidea, što je čovjek "pojedinačniji", to služi bolje općenitosti i njezinu interesu. To vrijedi i za zemlje i za pojedince, a nužno je za budućnost Europe "kritizirati čovjeka, a ne uredbe, jer bi ponajprije i nadasve trebalo reformirati čovjeka". Što će nam političke i društvene reforme, pita se Gide, ako ne reformiramo čovjeka?

Georges Duhamel dotiče temu raznolikosti kao "vrhovnog osmijeha Starog svijeta kojemu prijeti opasnost", a Albert Thibaudet označava raznolikost kao jedan od glavnih čimbenika europskog napretka.

André Siegfried postavlja pitanje zašto raste jaz između Europe i Amerike: "Nikad nije Europa pažljivije promatrala i proučavala Ameriku, nikad nije strasnije o Americi raspravljala. A Novi svijet nije nikad pažljivije pratio i ozbiljnije raspravljao o europskim raspravama koje se odnose na Ameriku. A ipak, čovjek bi jedva pretjerao kazavši, da nikad oba kontinenta nisu bila tako daleko jedan od drugoga, što se tiče njihovih pobuda i njihova ideala". Siegfried smatra da se Europa presporo mijenja, a Amerika naglo – u jednoj generaciji od temelja se promijenila i postala nešto posve novo, čime se smanjuje mogućnost uzajamnog razumijevanja. On izražava bojazan da će standardizacija proizvodnje s vremenom smanjiti intelektualne i umjetničke vrijednosti američkog društva.

Stvaranje Europe

Izlaz za Europu je u njezinu ujedinjenju. Julien Benda upućuje govor europskom narodu, naglašavajući da je razjedinjenje Europe nanijelo Europi dovoljno zla da bi se protiv njega podigla misao europskog jedinstva: "Ipak se nešto promijenilo. Rodila se ideja Europe". To jedinstvo nije utopija, nego nešto poželjno i ostvarivo. Neki su pokušaji propali, jer Europa nije htjela da bude stvorena. Ako je europsko jedinstvo na mahove i postojalo, misao o tom jedinstvu, kaže Benda, nije postojala: "Naš vijek, koji će možda vidjeti stvaranje Europe, započinje veličanjem anti-Europe". Anti-Europa stvara preduvjete Europi.

U pogovoru *Od Hamleta do Hamleta* Ivo Hergešić u pet činova s prologom i epilogom pokazuje kako su razgovori o Europi između Prvoga i Drugog svjetskog rata poprimili gotovo dramatski oblik. Budućnost Europe postavlja mnoga pitanja. Tko zna, pita se Hergešić, je li nacionalizmom, pluralizmom, demokracijom, kapitalizmom, tehnikom, historizmom, svim tim vanjskim obilježjima, obuhvaćena suština europskog duha? Ne sprema li se nešto nepoznato i posve novo? Nova Europa ili konac Europe? Pitanja ostaju otvorena, jer kriza duha nije riješena. No u skladu s hamletovskim umom, kaže priređivač i pisac pogovora *Razgovora o Europi*, da nije duha, ne bi bilo ni krize. Jer kriza je prirodno stanje duha.

ZAGREBAČKI SAJAM KNJIGA

PROGRAM

Četvrtak, 01. 07. 2004.

10,30 Profil Megastore
Predstavljanje stručne knjige
Knjiga: Štulhofer (ur.) **Liječenje seksualnih poremećaja i Kako postići orgazam,** Profil
11,00 Booksa
Kava s autorom
Gost: **Marko Luka Zubčić**
12,00 Profil Megastore
Knjiga ispod čekića
Knjiga: Padova
Gost: **Arsen Dedić**
Sudjeluje: Tonko Maroević, Đorđe Matić

14,00 – 17,00 Profil
Predstavljanje nakladničkih kuća
Katarina Zrinska, Philip Baker: *Mudrost bogatih*, Nada Iveljić: *Patuljci luži*
Hena com, Branka Valentić: *Dnevnik jedne mame*
Alt F4, P.I. Čajkovski: *Orašar* i Ivana Brlić Mažuranić: *Priče iz davnine*
Andrijići, Virginia Woolf: *Flush*, Linda Le: *Mrtvo pismo* i Susan Sontag: *Alice u krevetu*
Dan d.o.o., Boris Njavro: *Ležeći Tango*
Ceres, Marija Paprašarovski: *Daleki Grad*
17,00 Profil Megastore
Do posljednjeg slova
Knjiga: Goli blagdani
Gost: **Inoslav Bešker**
Sudjeluje: Ognjen Strpić, Boris Beck, Velimir Visković
18,00 Profil Megastore
ZSK specijal
Gost: **Jurga Ivanauskait**
Sudjeluju: Berislav Cimerman, Sunčana Tuksar, Loreta Vasilj
19,30 Profil Megastore
Banket s knjigom
Knjiga: Haiku, haiku, jebem ti maiku
Gost: **Predrag Lucić**
Sudjeluju: Drago Glamuzina, Katarina Luketić
21,00 Booksa
S autorom na ti
Gost: **Aleksandar Hemon**
21.00 Profil Megastore
S top lista
Knjiga: Pilates
Sudjeluju: Asja Petersen, Merima Nikočević, Ana Marija Jagodić Rukavina

Petak 02.07. 2004.

10,30 Profil Megastore
Predstavljanje stručne knjige
Knjiga: David Shipler **Arapi i židovi,** Hena com
11,00 Booksa
Kava s autorom
Gost: **Lucija Stamać**
12,00 Profil Megastore
Knjiga ispod čekića
Knjiga: Gondolijer na Vltavi
Gost: **Zdravko Zima**
Sudjeluju: Milana Vuković-Runjić, Seid Serdarević
14,00 – 17,00 Profil Megastore
Predstavljanje nakladničkih kuća
Profil, Vesna Parun: *Patka Zlatka, Hoću ljutić, neću mak, Miki Trasi i primadona, Dar mame medvjedice*
ZG naklada, Markiz De Sade: *Filozofija u budoaru*
Litteris, Michel Houellebecq: *Platforma i Elementarne čestice*
Celeber, Carolyn Barry, Paul Dennis: *Marihuana*, Tarik Kulenović: *Jeleni na kiši*
Marijan tisak, DBC Pierre: *Vernon Big Little*
17,00 Profil Megastore
Do posljednjeg slova
Knjiga: Kužini s ljubavlju
Gost: **Siniša Pavić**
Sudjeluju: Radovan Marčić, Ivica Đikić
18,00 Profil Megastore
ZSK specijal
Knjiga: Međaši - antologija hrvatskoga pjesništva 20. stoljeća
Gost: **Zvonimir Mrkonjić**
Sudjeluju: Tonko Maroević, Branimir Donat, Cvjetko Milanja
19,30 Profil Megastore
Banket s knjigom
Knjiga: Osmi povjerenik
Gost: **Renato Baretić**
Sudjeluju: Kruno Lokotar, Ivo Žanić
21,00 Booksa
S autorima na ti
Gosti: **Vytautas Bubnys, Jurga Ivanauskait , Birut Jonuškait , Danut Kalinauskait**
21.00 Profil Megastore
S top lista
Knjiga: **Pasija**
Sudjeluju: Petar Balta, Miro Radalj

Subota 03. 07. 2004.

10,30 Profil Megastore
Predstavljanje stručne knjige
Knjiga: Inventivni management u 100 lekcija
Gost: **Velimir Srića**
Sudjeluje: Darko Tipurić
11,00 Booksa
Kava s autorom
Gost: **Tatjana Gromača**
12,00 Profil Megastore
Knjiga ispod čekića
Knjiga: Šumski duh
Gost: **Goran Samardžić**
Sudjeluju: Drago Glamuzina, Kruno Lokotar
13,00 Profil Megastore
Okrugli stol : **Mediji i književnost**
17,00 Profil Megastore
Do posljednjeg slova
Knjiga: Rock enciklopedija
Gost: **Zlatko Gall**
Sudjeluju: Nenad Rizvanović i Hrvoje Horvat
18,00 Profil Megastore
ZSK specijal
Knjiga: Antologija litavske kratke priče
Gosti: **Mirjana Bračko, Birut Jonuškait , Danut Kalinauskait**
19,30 Profil Megastore
Banket s knjigom
Knjiga: Sabrani romani
Gost: **Slavenka Drakulić**
Sudjeluju: Velimir Visković, Predrag Lucić
21.00 Profil Megastore
S top lista
Knjiga: David Beckham **Moja strana**
Sudjeluje: Kristijan Vujičić
21,00 Booksa
S autorom na ti
Gost: Ante Tomić
22,00 Gjuro II
Od sumraka do zore
Čitanje
Gosti: **Slavenka Drakulić, Aleksandar Hemon, Goran Samardžić Tatjana Gromača, Renato Baretić, Predrag Lucić**

razgovor

Srđan Vrcan

Spektakl navijaštva i nogometizacija sporta

Rade Dragojević

Poznati splitski sociolog Srđan Vrcan govori o vezi nogometa i politike, nasilja i navijaštva, te utjecajima nogometa na rejting političara i ponašanje u drugim sportovima

Nogomet, politika, nasilje. Ogledi iz sociologije nogometa naslov je nove knjige splitskog sociologa Srđana Vrcana, koju je objavio zagrebački nakladnik Jesenski i Turk, knjige kojom ovaj eminentni znanstvenik daje svoj doprinos tumačenju fenomena nogometa i navijaštva, posebno u hrvatskim prilikama. Evropsko nogometno prvenstvo u Portugalu samo je onaj vanjski, ali, svakako, dobrodošao okvir za razgovor na temu nogometa, te "najvažnije sporedne stvari na svijetu".

Totalna politizacija nogometa

Je li nogomet u Hrvatskoj svojedobno bio neka vrsta* ancillae *politike?

- Nogomet je, dakako, gotovo uvijek i stalno bio nekakva *ancilla* (služavka) politike, ali je nogomet znao biti i prava crvena krpa koja je srdila politiku do te mjere da je nogomet bio povremeno zabranjivan od vremena engleskog kralja Edwarda II. do suvremenih afganistanskih talibana. Uz to, nogomet sada kao moderni nogomet nije uvijek bio služavka politike na isti način ili s istim intenzitetom i s istom totalnošću. Isto tako, moderni nogomet nije bio i nije mogao biti na isti način služavka bilo koje i bilo kakve politike, kao što nije ni svaka ili bilo koja politika trebala nogomet kao svojevrsnu služavku za realizaciju svojih važnih političkih ciljeva. Govoreći na veoma općoj razini, čini se da uloga nogometa u službi politike danas raste u onoj mjeri u kojoj se potvrđuje dijagnoza Zygmunta Baumana da suvremeni potrošački kapitalizam osigurava i može osigurati potrebnu društvenu integraciju u osnovi zavođenjem (*seduction*) i represijom. Iskustvo pak iz dva posljednja desetljeća koje nam stoji na raspolaganju veoma uvjerljivo govori o gotovo totalnoj politizaciji nogometa u ovim prostorima, te, stoga, i o posvemašnjoj političkoj instrumentalizaciji nogometa, ali i o istodobnoj nogometnoj instrumentalizaciji politike: bili smo, naime, svjedoci činjenice kako je nogomet dobro služio da se važni politički bodovi u stvaranju konsenzusa te u pribavljanju legitimiteta, kao i u političkoj mobilizaciji masovnih raznjera postignu preko nogometa, ali i obratno da se ključni nogometni bodovi postižu preko politike. Posebno se pokazalo kako se nogomet politički može dobro i lako iskoristiti kao pravo i plodno rasadište za javnu afirmaciju i društvenu legitimizaciju govora mržnje u masovnim razmjerima. Međutim, bili smo ujedno svjedoci trenda koji je otkrivao kako je politička instrumentalizacija nogometa rizičan posao koji se teško da kontrolirati. Pored toga, ne bi trebalo zanemariti ni činjenicu da to naše iskustvo potvrđuje da postoje očiti selektivni afiniteti između duha, svojstvenog nogometu i duha, svojstvenog preciznim načinama kako se i politika konkretno promišlja i kako se politika praktično pravi. A to znači da nogomet daleko potpunije, lakše i brže postaje služavka one politike koja se kreće na tragu karl-schmittovske tradicije u koncipiranju i prakticiranju politike nego politike koja slijedi tradiciju Aristotela ili Hannah Arendt. A to pak znači u osnovi onog načina promišljanja i pravljenja politike po kojem jedna populacija postaje politički svjesna i aktivna tek kada postane svjesna svojih neprijatelja i kad počne djelovati u skladu s time, to jest kad je politika zapravo nadahnuta karl-schmittovom parafrazom glasovitog Descartesova stava *Cogito ergo sum* u stav *Mislim, dakle, imam neprijatelja; imam neprijatelja, dakle ja sam ja*. To, naravno, znači da nogomet služi ponajlakše i ponajbolje politiku koja je nasilnička, autoritarna, agresivna, ksenofobna, nacionalistička, rasistička i koja uvijek smjera na dominaciju.

Nogomet se može politički dobro i lako iskoristiti kao pravo i plodno rasadište za javnu afirmaciju i društvenu legitimizaciju govora mržnje u masovnim razmjerima

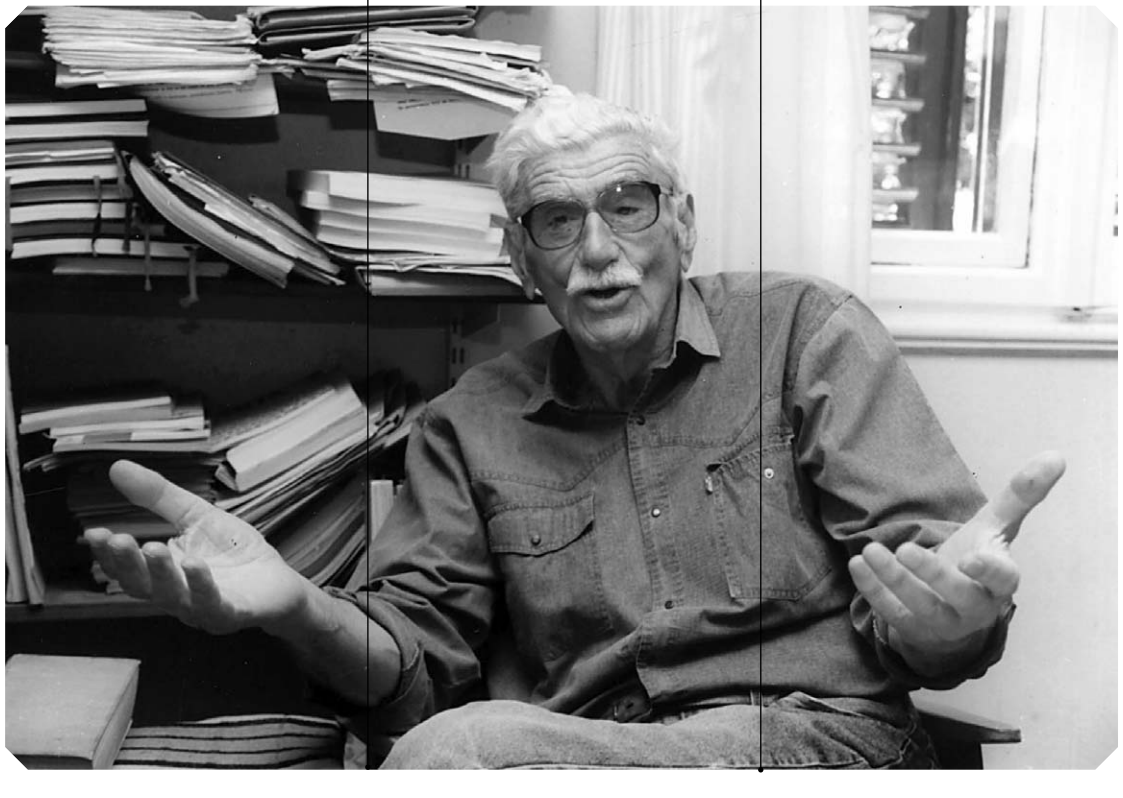

Manipulacija navijačkim plemenima

U tom smislu, jesu li tzv. navijačka plemena uvijek manje-više politički manipulabilna? Bilo da njima manipulira HDZ, kad se na stadionima uoči prvih izbora 1990. pojavio natips BBB za HDZ, bilo onda kad se taj isti BBB navodno suprotstavio HDZ-u i Canjugi zbog imena Dinamo, koristeći to samo da bi služio radikalnu, u našim uvjetima, proustašku politiku, jer im HDZ više nije bio dovoljno radikalan?

- Smatram da naše iskustvo pokazuje da su nogometna navijačka plemena uistinu politički manipulabilna, ali i da ta manipulacija ima svoje granice. Postoje načini političke manipulacije i nogometom i u svijetu nogometa s nogometnim navijaštvom koji se međusobno razlikuju, uz ostalo, i po stupnju svoje arogancije ili, obratno, po stupnju izvjesnog priznavanja autonomije navijačkih plemena. Stoga, pod određenim okolnostima arogantne političke intervencije u svijet nogometa, kao i arogantni pokušaji političke manipulacije navijačkim plemenima znaju biti ne samo neučinkoviti nego i izravno kontraproduktivni. Međutim, ne bih bio sklon sve obrate u politički relevantnom ponašanju navijačkih plemena u nas u novije vrijeme samo izvoditi iz navodnih promjena u protagonistima političkih manipulacija s nogometnim navijačkim plemenima. Postoji i gotovo spontan trend radikalizacije političkog ponašanja navijačkih plemena. Naime, kad se jednom i u nogometnom navijaštvu krene putem politizacije u duhu navedenog shvaćanja politike, onda logika takve politizacije vodi putem političke radikalizacije navijaštva. Onda rastu šanse da politička manipulacija nogometnim navijačkim plemenima najradikalnije nacionalističke orijentacije postane učinkovita.

Je li se nasilje s nogometnih stadiona preselilo na sva sportska borilišta i je li nogometni tip navijanja postao dominantan u svim sportovima? Za to se čini simptomatičnim doček Ivanišević u Splitu nakon pobjede u Wimbledonu i zlatnih rukometaša u Zagrebu, na kojima su i publika i oni na stageu bili u thompsoniziranom štihu, baš kao i na nogometnim stadionima. Dakle, je li nam se sav sport nogometizirao?

- Premda se može tvrditi da je došlo do svojevrsne nogometizacije navijačkog ponašanja u drugim sportovima, ipak je riječ o nešto složenijem procesu svojevrsne univerzalizacije nekih oblika tipično nogometnog navijačkog ponašanja. Prvo, očito je da se tvrda jezgra pojedinih nogometnih navijačkih plemena počela pojavljivati i na sportskim natjecanjima iz drugih sportova s namjerom da budu i tamo nositelji te promicatelji onih oblika navijačkog ponašanja koji su izvorno bili vezani samo za nogomet, a koji su prije bili nepoznati u tim drugim sportovima. Drugo, djelomice su se navijačka plemena s vremenom pretvorila praktično u organizacije koje su u stanju isporučivati određene načine nogometnog navijačkog ponašanja u druge sportove. Neka navijačka plemena pokazala su da su sposobna i svjesno

isporučivati nasilničko ponašanje te stvarati nerede po želji i po narudžbi i po trgovima i po ulicama gradova, kao i po drugim mjestima u najrazličitijim sportskim povodima i prigodama. Treće, u nekim nogometnim navijačkim plemenima stvorile su se udarne grupice kvazi-profesionalnih navijača, koji poput navijačkih misionara prenose obrasce ponašanja nogometnih navijača u druge sportove. Četvrto, nogometna navijačka plemena shvaćaju svoje osobite navijačke ratove i konfrontacije u duhu totalnih ratova u malom društvenom formatu protiv izabranih drugih koji se vode i trebaju voditi u svim mogućim sportskim frontovima kad se u njima pojave i nastupaju ti drugi kao glavni rivali. Peto, posrijedi je djelomice i spontani trend izrazite brutalizacije navijačkog ponašanja zbog omasovljenja publike i u onim sportovima koji su se izvorno smatrali elitnim i komornim i u kojima prije nije bilo pravih navijača, nego su dominirali komorni gledatelji. Na kraju, svojevrsna spektakularizacija sporta - ponajprije pod utjecajem televizije - proširila je i umnožila javnu pozornicu na kojoj se može dobiti javna vidljivost, kao što je favorizirala one oblike navijačkog ponašanja koji imaju spektakularni naboj. Tako se današnja nogometizacija sportskog navijanja pokazuje kao rezultanta složenih procesa.

Vjernički imidž sportaša

Kad smo već kod Ivanišević, on se na ovom Wimbledonu često križa, što ranije nije radio, niti se ikad činio kako nekakav poseban privrženik religiji. Isto čini velik broj nogometaša prije utakmice. Odakle taj iznenadni vjerski moment u naših sportaša, čega samo koju godinu prije nije bilo ili barem ne u tolikoj mjeri?

- Postoje barem tri ključna aspekta o kojima bi trebalo voditi računa. Prvi aspekt je univerzalne naravi i vezan je za samu prirodu sporta kao igre i kao natjecanja. Naime, i igra i natjecanje sami po sebi tvore veoma pogodno i plodno tlo za afirmaciju magije i magijskih sile, pa i magijskih postupaka, kao i pogodno tlo za intervencije onoga što se smatra svetim i onostranim. I to po tome što u suvremenim velikim igrama i spektakularnim natjecanjima uvijek postoji izrazita neizvjesnost i velika nepredviljivost krajnjeg rezultata, kao što se iz njih ne da ukloniti uloga čiste sreće i sretnog trenutka, ali i po tome što su ulozi u tim igrama postali enormno veliki, pa je tako naraslo, na jednoj strani, značenje uspjeha i pobjede, ali, na drugoj strani, težina neupjeha i poraza. Stoga, u takvim situacijama raste značenje magijskih postupaka ili obraćanja svetom i onostranom, da bi se uz priželjkivanu pomoć njihovih intervencija smanjila neizvjesnost i eliminirao utjecaj faktora čiste sreće. Drugi aspekt je istog porijekla. Naime, igre i natjecanja s velikim ulozima i s izrazitom mjerom neizvjesnosti ponekad traže maksimalnu i zapravo iznimnu mobilizaciju svih fizičkih i umnih potencijala sudionika u igri. U tome pogledu iskreno vjerovanje aktera u igri da postoji izvjesni Bog koji se može umiješati u igru i u natjecanje u njihovu korist ima nedvojbeno dodatni mobilizacijski potencijal, kao i što njihovo vjerovanje da je Bog u kojeg vjeruju upravo na njihovoj strani i da samo oni mogu računati na njegovu pomoć, podiže mobilizaciju njihovih fizičkih i umnih snaga iznad razine koja se normalno postiže na čisto sportski način i po čisto sportskim razlozima kao što smanjuje njihov strah ili bojazan od neizvjesnosti konačnog ishoda igre i natjecanja. Treći aspekt je vezan uz našu osobitu današnju hrvatsku društvenu zbilju u kojoj je javno obraćanje Bogu u najrazličitijim i službenim prigodama dobilo status onoga što je društveno poželjno, pa i društveno normalno te tako ne začuđuje kako je to postalo na neki način normalno i u sportu, premda je to istodobno posve besmisleno pa i protuslovno, ako ne i blasfemijsko ili blizu blasfemijskog. Tako javno obraćanje svetom i onstranom pomaže u igri i istodobno popravlja imidž igrača u očima javnosti.

> Očito je da su se tvrda jezgra pojedinih nogometnih navijačkih plemena počela pojavljivati i na sportskim natjecanjima iz drugih sportova s namjerom da budu i tamo nositelji te promicatelji onih oblika navijačkog ponašanja koji su izvorno bili vezani samo za nogomet

> Nogomet služi ponajlakše i ponajbolje politiku koja je nasilnička, autoritarna, agresivna, ksenofobna, nacionalistička, rasistička i koja uvijek smjera na dominaciju

Nasilje prije i poslije Heysela

Zašto dijelite nasilje na stadionima na nasilje prije Heysela i na ono poslije njega? Samo zbog broja žrtava?

- Heyselu pridajem posebno značenje ne ponajprije po broju žrtava, nego po tome što je Heysel faktično prvi enormno pridonio pribavljanju legitimiteta društvene normalnosti i najgorim oblicima nasilja u nogometu, to jest i onim oblicima koji prigodno proizvode i desetke mrtvih i ranjenih. To je Heysel uradio time što je nogometna igra bila nastavljena, kao da je normalno da uz rub igrališta leže leševi desetak mrtvih, a kola hitne pomoći razvoze ranjenike po briselskim bolnicama. A to sve je ponovo kao normalno televizija uživo prenosila *urbi et orbi*.

Ako je nogomet svojevrsno zrcalo društva, što bi nam zrcalio odlazak naših političara u Portugal na utakmice (Šeks, Bebić, Glavaš i Antunović) u komparaciji s prijašnjim opsesivnim praćenjem nogometa Franje Tuđmana? Što nam to govori o našem društvu? Možda da se normaliziralo?

- To je samo nova potvrda onoga što se događa inače u našem nogometu. A to znači da se u nogometu i preko nogometa prikupljaju politički poeni i popravlja vlastiti politički rejting, kao što je nova potvrda kako se u nogometu prigodno unovčuju političke funkcije i politički rejting. I to, prije svega, kako su i opskurni pripadnici tzv. hrvatske političke elite zapravo samo pravi "narodski" ljudi koji svojim pristustvom u Portugalu rade ono što bi uradio svatko u Hrvatskoj, tj. dijele s narodom uopće i navijačkim narodom, prije svega, njihova uzbuđenja, radosti i nade, ali i strahove i bojazni, vezane za današnji hrvatski nogomet. Usputno to govori i o izvjesnoj krizi politike i političkog u strogom smislu te riječi, jer se nešto što pripada samoj naravi demokratske politike kao u osnovi diskursivne aktivnosti nastoji postići na nepolitički ili pred-politički način.

Eksces ili društvena normalnost

Je li oblik politizacije nogometa i navijaštva i to što mi je kazao jedan mladi navijač Hrvatske prije svog odlaska u Portugal? Naime, on je ustvrdio da treba zatomiti klupske strasti i da svi trebaju navijati za reprezentaciju. Čak je tražio da se na stadione na reprezentativnim utakmicama ne dolazi s klupskim obilježjima. Zaključio je da se među navijačima u posljednje vrijeme stvara kult reprezentacije, da je navijati za reprezentaciju in. U svakom slučaju, činilo se da ga klupsko navijanje nervira kao takvo i da je ono samo faktor razjedinjenja, čak ga i unutar lige vidi kao nepotrebno. Pravo mu uzbuđenje čini samo navijanje u Sloveniji ili ono protiv SCG ili u Portugalu.

- Postoje barem dva modela nogometnog navijačkog ponašanja u pogledu navijanja za klub i navijanja za reprezentaciju. Najčešći je model koji se manifestira u postojanju i navijanju navijačkih plemena za određene klubove. U tom slučaju navijanje za reprezentaciju ostvaruje se prigodno kroz skladno navijanje pripadnika različitih navijačkih plemena koja pritom koriste i utakmice reprezentacije za svoju klupsko-plemensku promociju: to, primjerice, potvrđuju natpisi engleskih navijača u Portugalu u kojima se ističe ime kluba za koji navijaju, kao što se potvrđuju na utakmicama hrvatske reprezentacije natpisi "Torcida" po pravilu s naznakom mjesta porijekla. Drugi model je škotski. Tamo postoji posebno organizirano navijačko pleme koje navija prije svega za škotsku reprezentaciju, a na klupskim utakmica samo onda kad su posrijedi važni nogometni susreti pravih škotskih klubova s engleskim i neškotskim klubovima kao što je Glasgow Rangers. Riječ je, dakle, o istom navijačkom mentalitetu.

Možda u nekim dijelovima navijačko nasilje doista nema širu socijalnu signifikantnost. Možda ima mnogo onih, da ih tako nazovemo, "larpurlartističkih" nasilnika-navijača, koji jednostavno uživaju u nasilju, a da pritom ono nema širih socio-političkih implikacija. Baš kao što i među narkomanima ima narkofila koji vole drogu kao takvu, a da ih pritom na to ne goni loš vlastiti socijalni background. Mora li, dakle, baš svaki oblik navijačkog nasilja biti socio-politički objašnjiv ili tu ima i bezinteresnog sviđanja?

- Nema dvojbe da nasilje i sudjelovanje u nasilničkim aktima ima za neke pojedince u sebi imanentnu vrijednost i privlačnost te nudi sudionicima vrstu osobitog osobnog zadovoljstva barem u obliku povećanja adrenalina. Međutim, ono što mene posebno zanima i intrigira su dva pitanja. I to, prvo, pitanje velikih plima i oseka nasilničkog ponašanja u nogometu i oko nogometa i, drugo, pitanje uvjeta pod kojim nasilje općenito, pa i nasilničko ponašanje u nogometu, postaje sastojkom društvene normalnosti. Zadovoljavajući odgovori na pitanja ne mogu se dobiti u smislenom kontekstu osobnog "larpurlartizma" nasilnika-navijača i *bezinteresnog sviđanja* nasilja.

Lijepi novi radikali

Seth Mnookin

''Obični'' ljudi danas se uključuju u probleme koji ih izravno ne pogađaju, oni znaju što se događa u svijetu i žele globalnu pravdu, i to da moćne institucije prestanu nanositi zlo ljudima koji nemaju toliku moć. Zato se okupljaju i *uče* kako raditi zajedno i forsirati promjenu, stvarajući mnogo praktičniju, medijski iskusniju aktivističku kulturu

Nasuprot aktivizmu šezdesetih, kad su se preporučivali raznovrsni bjegovi i savjetovalo ne vjerovanje ikome iznad tridesete, na Ruckusovim brzim tečajevima uči se kako surađivati s establišmentom. *New York Times* nedavno je pitao je li aktivizam postao toliko mejnstrimovski da *prosvjedni skupovi i mitinzi postaju tek jedna od izvanškolskih aktivnosti*. Roditelji Linde Coven, iako nisu baš ludi za njezinom stvari, u potpunosti podržavaju svoju kćer. Ona često na Malibu putuje njihovim avionskim kartama s popustom, a njezin je tata svoju "mazdu'' ukrasio naljepnicom *Oslobodite Tibet*!

Volimo da nam aktivisti budu opasni. Da nam revolucionari dolaze naoružani. Volimo da radikalni elementi našega društva vjeruju u ekstremizam. To barem voli većina nas. Zato je nedavno gledanje dnevnika i čitanje novina donijelo toliko zadovoljstva. Dva su dana opasni razbijači haračili po Quebec Cityju, kao što su nedugo prije toga haračili po Pragu, Washingtonu i Seattleu. *Boston Globe* pisao je o *stotinama samoimenovanih anarhista i revolucionara* koji su na grad sručili *tuču kamenja, pijeskom ispunjene boce sode i zapaljene otpatke. Washington Post* stari je dio Quebec Cityja opisao kao *ratnu zonu zagušenu suzavcem i smećem, s tisuće drskih prosvjednika kojima je opet uspjelo rastrgati vrata koja su ih dijelila od sastanka premijera i predsjednika s druge strane vrata.*

Taj događaj više nema gotovo nikakvu važnost: scenarij je već napisan. Svjetski vođe se masovno okupe – da bi raspravljali o preprekama u trgovini, ili o smanjivanju dugova, ili o stvaranju nacije – a tisuće mladih pankera ih pozdravlja Molotovljevim koktelima i razmrskanim prozorima od specijalnog stakla. Najnovija prigoda bio je prosvjed protiv nečega što je nazvano *američki summit*, sastanak predsjednika država od Kanade do Argentine, na kojemu se raspravljalo o stvaranju goleme zone slobodne trgovine na zapadnoj hemisferi. To sigurno baš i nije najseksi sastanak na svijetu, ali vjerni svojem načinu, u Quebec Cityju okupili su se prosvjednici, njih oko deset tisuća, od starijih hipija – onih "koji grle stabla'' – do nešto mlađeg asortimana aktivista za ljudska prava. Zajedno su bacali kamenje i boce ispunjene pijeskom, trgajući vrata koja su vođe dijelila od masa. Točno?

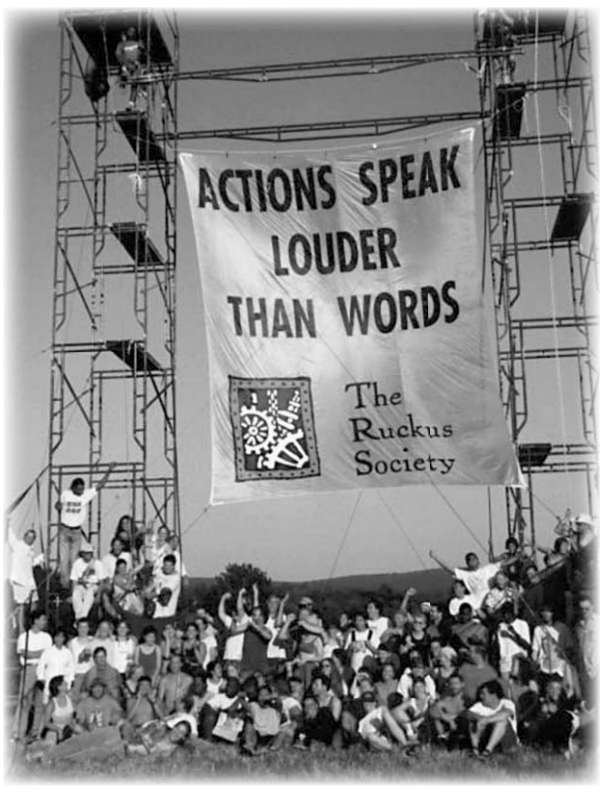

Mainstream-mediji pokrivaju samo nasilje

Ni približno. Većina od tisuća prosvjednika – oko devedeset devet posto njih – marširala je mirno, zahtijevajući više pozornosti za ovaj ili onaj slučaj koji ih ozlovoljuje. Nasilje je nastupilo dobrotom oko dvije stotine gorljivih mladića (uglavnom članova naizgled velike skupine militantnih anarhista koji sebe zovu Crni blok), koji su se smiono pokušavali probiti kroz barikade, gađajući kamenjem Kraljevske kanadske policajce, i uživali u svakom od napada suzavcem. Od nereda izazvanih u Seattleu 1999. oko Svjetske trgovačke organizacije – jedinih u kojima su vandali napravili ozbiljnu štetu, od oko tri milijuna dolara – prizori poput ovih postali su gotovo uobičajeni, a tisak o njima izvještava ili podrugljivo (*Ta se djeca sastaju samo zbog opasnog provoda*) ili s obožavanjem (*Kakva strast! Koja snaga uvjerenja!*).

No, da bismo dospjeli do prave srži današnjih aktivista, bolje je ostaviti novine i svratiti do stolica kafića Perutti poredanih na ulici, gdje dvadesetjednogodišnja studentica Barnard Collegea Jessica Coven voli nešto prigristi oko podneva. Na sebi ima uski topić s bretelama tankim poput špageta i izblijedjele traperice, i priča o tome što je sve bilo loše u tom događaju na sjeveru. *Mainstream-mediji željeli su pokriti samo nasilje*, kaže. *Željeli su slike kamenja i razbijenog stakla. To nije smisao tog pokreta.*

Jessica Coven, osoba za kontakt ogranka Studentskog pokreta za slobodni Tibet (SST), u New Yorku i New Jerseyju djeluje vrlo samouvjereno u vezi sa svim, ali njezini verbalni manirizmi odaju tragove nesigurnosti. *To je tako žalosno-nesretno?*, kaže dok prinosi ustima svoj *rotini* s maslinovim uljem (bez sira, molim; Covenova je vegetarijanka, zapravo veganka, od četrnaeste, kad su je nadahnuli radikalni *hardcore*-bendovi poput Earth Crisis i Converge). *Ljudi koji zagovaraju uporabu nasilja istinska su opasnost za pokret. Ali, to se ne da lako riješiti. Iz solidarnosti, svi smo se mi odlučili na nenasilje.*

Medijski iskusnija aktivistička kultura

Anarhisti Crnog bloka možda i zauzimaju naslovne stranice, ali ljudi poput Linde Coven mnogo bolje predstavljaju današnje aktiviste. Noam Chomsky, sveučilišni profesor na jezičnoj katedri MIT-a i politički disident koji je opširno pisao o *korporacijskom medijskom* pogrešnom predstavljanju američkog društva, kaže: *Standardni portret (nasilnih prosvjednika) toliko je apsurdan da i ne zaslužuje komentar*. Govoreći o novim ciljevima prosvjednika, kaže da *se ništa od njihovih aktualnih ciljeva ne može otkriti u američkim medijima.* Ralph Nader, dugogodišnji branitelj prava potrošača i novi predsjednički kandidat Zelenih, slaže se s njime. *Mediji nisu bili pravedni prema tim ljudima*, kaže Nader, misleći na većinu onih koji su se našli u Quebec Cityju, Washingtonu te u Seattleu prije toga. *Ti su aktivisti napravili svoj posao, a sve što je bilo snimljeno je razbijanje prozora. A onda se kasnije, iz tiska, doznalo da je većina ljudi mirno prosvjedovala.*

Jessica Coven je za žarište svojeg djelovanja odabrala Tibet, ali je upućena i barem formalno aktivna u mnogobrojnim, gotovo svim projektima, a napamet naučene aforizme izbacuje s pomalo umornom opuštenošću starog profija. Današnji su aktivisti zapravo toliko povezani da Paul Krassner o njima govori kao o naraštaju koji obilježava parola "mi ćemo se preklapati''. Krassner je dugo bio urednik političko-satiričkog časopisa *Realist* i radio je sve: od uređivanja biografije komičara Lennyja Brucea do prosvjedovanja protiv Vijetnamskog rata, s Abbiejem Hoffmanom i Jerryjem Rubinom. Krassner kaže da se pojavila i mnogo praktičnija, medijski iskusnija aktivistička kultura. *Na primjer, Ruckusovo društvo*, kaže, misleći na skupinu koja vodi kampove za obuku ljudi aktivnih u svim vrstama lijevo-usmjerenih stvari. *Kaskaderi koje tu stvaraju svi su medijski orijentirani. Istodobno, kontaktiraju i sa zakonodavcima. Jednostavno, znaju kako treba nešto napraviti.*

Umijeće pragmativizma

Dobrodošli u Ruckusov akcijski kamp Studenti za slobodni Tibet*! Recite nam kako se zovete i trebate li vreću za spavanje, i zatim se smjestite gore na brdu*. Lhadon Tethong, dvadesetpetogodišnjak, jedan od petero stalnih zaposlenika SST-a, tako pozdravlja stotine ili više studenata (i nešto srednjoškolaca) koji su tjedan svojih zimskih praznika odlučili posvetiti proučavanju načina koji će ih učiniti boljim aktivistima.

Društvo Ruckus sa sjedištem u Berkeleyju, u Kaliforniji, osnovao je 1995. Mike Roselle, legenda pokreta izravne akcije za očuvanje okoliša (1987. Roselle je objesio transparent preko Mount Rushmorea u znak prosvjeda protiv ležernog vladina postupanja prema kiselim kišama). Iako Ruckus lijevo-usmjerene aktiviste podučava kako organizirati *kampanje izravne akcije*, skupina zapravo stalno ističe nenasilan i miran građanski neposluh. Riječima Johna Sellarsa, Ruckusova direktora koji ima trideset i četiri godine:

Govorimo o činjenici da želimo izgraditi nenasilnu revoluciju u kojoj bi i naši roditelji voljeli sudjelovati. Znam da to zvuči malo nadobudno, ali je istina.

Unatoč misiji pravilnog postupanja, koju slijede i utemeljitelji i sljedbenici skupine, Društvo Ruckus često se opisuje kao *rasadnik anarhističkih razbijača*; doista, nakon svakoga novog Seatllea ili Quebec Citya, slijedi žetva novih osupnutih novinskih napisa, koji svi odreda Ruckus predstavljaju kao nasilnu školu radikalnog ekstremizma.

No, poslijeprosvjedne novinske reakcije ove su godine bile drukčije. Na naslovnici *New York Posta* nekoliko dana nakon Quebeca je pisalo: *Izgrednici pohađaju anarhistički kamp*. Novinar londonskog *Daily Maila* napisao je malo zbrljan izvještaj u prvom licu, koji je počeo ovako: *Kako sam se ubacio u redove ekstremista koji su obučavali londonske prvomajske "izgredničke komandose"!*

Pisac tih redaka nije se ubacio ni u što, nego je članove Ruckusa pozvao u Malibu da ih upozna.

Oblikovanje novih strategija i razvijanje novih veza

Kombiji i dalje stižu u poslijepodnevnim satima ovoga hladnog siječanjskog petka; sve ih je više na putu od zrakoplovne luke u Los Angelesu do malo zapuštenog imanja nekoliko milja dalje u brdima Malibua; vlasnik ranča Ruckusu daje besplatno svoju zemlju za korištenje na tjedan dana. Nakon što sti-

gne na prljavo parkirališno mjesto, otvaraju se vrata kombija i dva, tri, pet ili šest tinejdžera iskaču van, krmeljavih očiju i sramežljivi, vadeći svoje putne torbe napunjene šatorom za dvije osobe, vrećama za spavanje i tjednim pakiranjem odjeće. Kao brucoši, u prvim danima orijentiranja, s tom razlikom što su svi ista "studijska" grupa.

Stiže i Jessica Coven, još svježa od putovanja prirodom, puna energije i spremna za oblikovanje novih strategija i razvijanje novih veza. Neki od tih stotinu i više kampera – od kojih je sedamdeset žena – izgledaju stereotipno alternativno, s tetovažama na rukama i *piercingom* na jeziku, dok preostala većina izgleda kao da bi mogli biti statisti u reklamama za Gap. Dok mile prema stolu za registraciju kampera, većina ih gleda prema skeli zlokobnog izgleda, postavljenoj iza parkirališta. Jedan od nekoliko dječaka na dolasku, dvadesetogodišnjak iz New Jerseyja, napreže se da djeluje nonšalantno. *To je guba*, kaže, boreći se da ne proguta vlastitu Adamovu jabučicu.

Taj kamp (a Ruckus organizira oko šest kampova godišnje u cijeloj zemlji) susponzorira udruga SST (Studenti za slobodni Tibet), čiji sljedbenici svoju brigu za Tibet dijele sa zvijezdama poput Adama Yaucha i Ume Thurman. Ostali kampovi nisu tako pomodni. U ožujku, Ruckus je bio organizator akcijskog kampa *Alternativni proljetni praznici*, koji se bavio prosvjedovanjem protiv Svjetske banke; u svibnju su se, pak, sastali u San Diegu, u *biotehnološkom akcijskom kampu*. Ljudi koji dolaze u Ruckusove kampove moraju platiti od 75 do 500 dolara za tjedan obuke, ali za one koji ne mogu, poduka je besplatna. (Skupina živi od kombinacije darova i dotacija lijevo orijentiranih zaklada poput Zaklade Agape i Zaklade za dubinsku ekologiju; Ruckus prima i donacije od zaklade Teda Turnera.)

Kako surađivati s establišmentom

Kasnije, te siječanjske noći, dobrovoljački kuhinjski tim počeo je nešto što je uskoro postalo obredom: početak obroka oglasili su opalivši početne akorde AC-DC-jeve *You Shook Me All Night Long*. Ujutro će se skupina od njih desetak popeti na skelu, pripremajući se za situaciju u kojoj bi se morali popeti na Searsov toranj ili Svjetski trgovački centar da bi na njima razvukli svoj transparent. Ostale aktivnosti uključuju desetke radionica, seminara i vježbi na teme poput *Urbane planinarske tehnike*, *Uhićenje i sud* i *Politički teatar*. Mnoga od predavanja predviđenih za ovaj tjedan usredotočit će se na određene kampanje: protiv ponude Pekinga da bude domaćin Olimpijskih igara, ili protiv investiranja British Petroleuma u kineski naftovod na Tibetu; Ruckusovi treneri na tim predavanjima govore o osnovnim strategijama – poput *javnog poniženja* i *e-mail bombardiranja* – koje mogu dovesti do potpunog ukidanja svih web-stranica poniženih ili bombardiranih kompanija. Sljedećeg će nam tjedna pojasniti kako da, povrh toga što smo bijesni i uzbuđeni, postanemo i učinkoviti. Snaga mišljenja, ako nije popraćena usredotočenom akcijom, prema Ruckusovu ethosu, ne predstavlja ništa. *Nisam došla tu da bih samo stvarala buku i vratila se kući s osjećajem da sam jako važna*, kaže Shayna Warshawsky, studentica druge godine na Bostonskom sveučilištu. *To je sranje!*

Nasuprot aktivizmu šezdesetih, kad su se preporučivali raznovrsni bjegovi i savjetovalo ne vjerovanje ikome iznad tridesete, na Ruckusovim brzim tečajevima uči se kako surađivati *s* establišmentom. *New York Times* je nedavno pitao je li aktivizam postao toliko mejnstrimovski da *prosvjedni skupovi i mitinzi postaju tek jedna od izvanškolskih aktivnosti*. Roditelji Linde Coven, iako nisu baš ludi za njezinom stvari, u potpunosti podržavaju svoju kćer. Ona često na Malibu putuje njihovim avionskim kartama s popustom, a njezin je tata svoju "mazdu" ukrasio naljepnicom *Oslobodite Tibet!*

Takva podrška, provjerena na klincima i koju su roditelji odobrili, upravo je ono što Ruckus želi, a Sellars ne propušta upozoriti na ironiju opisâ u kojima se skupinu predstavlja kao ekstremističku. Kao suprotan primjer navodi FOZ, Frontu za oslobođenje Zemlje, pljačkašku bandu trovača koja je ozloglašeni imidž stekla kad je potpalila građevinske planove na Long Islandu, u New Yorku, a prije, 1998., i u Vailu, u državi Colorado. Podmetnuti požar u Vailu, koji je stvorio štetu od dvanaest milijuna dolara, bio je znak prosvjeda protiv urbanog planiranja koje je ugrožavalo prirodno obitavalište risova. To je, međutim, samo ojačalo simpatije mještana prema građevinskim poduzetnicima, i ishod je bio taj da je u požaru uništen restoran ponovo sagrađen, ali veći za tisuću četvornih metara. *I jesu li, na kraju, spasili ijednog risa?*, pita Sellars. *Jesu li dobili veću političku podršku? Nisu. Dobili su suprotno.*

Medijska obuka

Craig Rosebraugh, glasnogovornik sjevernoameričke Fronte za oslobođenje Zemlje ne misli tako. On kaže da je Fronta pribjegavanjem izravnoj akciji u obliku *ekonomske sabotaže*, stvorila više od četrdeset milijuna dolara štete tvrtkama koje izvlače profit iz prirodnog okoliša. A Fronta nije time samo oštetila neprijatelja, nego i pokrenula svijest o problemu. *Ruckus je, to je jasno, pristaša filozofije nenasilja koja je različita od naše*, kaže Craig Rosebraugh. *Oni se služe građanskim neposluhom i različitim taktikama da privuku medijsku pozornost i da poduče javnost. Ja mislim da same po sebi te taktike neće razviti nikakav društveni pokret, u ovoj vremenskoj točki, u našem društvu.*

Istina je, naravno, da samo *izvanredne stvari* vode do *izvanrednih vijesti*, ali Ruckus uporno pokušava ostati na pozitivnoj strani u izvještajima. Ne održava se slučajno u svakom kampu četverosatna sesija *Medijske obuke*, na kojoj se, među ostalim, kampere podučava da u planiranju prosvjeda misle na njegovu maksimalnu televizijsku pokrivenost (najveća je oko podneva!) te kako da, tijekom turbo-brzog tečaja, napišu press-materijale već spremne za emitiranje. U Malibuu se otprilike sedamdeset studenata okuplja da bi na vidikovcu slušali predavanje Celie Alario o političkom glasnogovorništvu. Alario je i Ruckusova trenerica, simpatična žena, nešto preko tridesete, s gustim uvojcima smeđe kose. *Kad god planiram akciju*, kaže Alario, *nazovem tatu i pročitam mu sve točke svojega govora. Želim se uvjeriti da može doprijeti do njih, da shvaća što želim reći.*

Dok Alario govori, skupina djevojaka stišće se oko nove peći: temperatura je pala ispod nule, a vani pada kiša. Ruckusov tim, da bi održao moral, počinje sa skečevima o važnosti redovitog pranja ruku i topline.

Prvih nekoliko dana nije, naime, bilo ni tuševa, i studenti su se morali prati u umivaonicima i zasipati dezodoransima. Noću kamperi na glavu stavljaju nekoliko vunenih kapa da bi odagnali studen, a svako jutro u sedam, Annapurna Astley vadi svoje kreštave gajde, kao prvi alarm za buđenje. Annapurna, koja je nedavno diplomirala na Harvardu, predaje u Kashi Ashram, na Florida River School; zakačila se za Ruckus kad su prošle godine održavali kamp u ašramu.

Nakon gajdi i bljutavog doručka, s Lindom Coven sam se pridružio skupini od oko četrdeset studenata koji su došli na obuku o nenasilnosti. Seminar su vodile dvije žene od *nešto više od dvadeset* i obje su bile u kombinezonima: crvenokosa Sprout i Moj. Glave potvrdno kimaju dok Sprout govori o *represivnim, nekonsenzualnim* odnosima moći, primjerice između *radnika i gazda*. Netko predloži da se i *djecu i roditelje* ubaci na popis.

Dobar način razmišljanja, i dobar primjer, odgovori Sprout.

Baš dobar, složi se i Moj.

Kako raditi zajedno i forsirati promjenu

Nakon sesije, dok pogledom prelazi preko skupina studenata u redu za ručak, Coven pokušava objasniti zašto se tako "obična" (njezina riječ!) skupina ljudi uključuje u probleme koji ih izravno ne pogađaju. To je, ujedno, i objašnjenje razlike između Ruckusovih pristaša i onih, daleko fotografiranijih, mladih gnjevnih ljudi.

Ljudi danas znaju što se događa u svijetu, kaže. *A političari ništa ne rade. Tako da se sve te skupine – skupine koje ponajprije žele globalnu pravdu, i to da moćne institucije prestanu nanositi zlo ljudima koji nemaju toliku moć – okupljaju i uče kako raditi zajedno i forsirati promjenu.*

Kao u lipnju 1999.: John Hocevar, šef SST-a (Studenata za slobodni Tibet) i Han Shan, programski direktor Društva Ruckus, objesili su plakat na zgradu Svjetske banke, prosvjedujući protiv plana banke da financira jedan kineski projekt zbog kojeg bi se tisuće Kineza moralo premjestiti na Tibet. Fotografija plakata je izborila mjesto na naslovnicama nekoliko novina, među ostalima i *Washington Posta*, ali akcija nije stala samo na tim blještavim signalima. Dok su visjeli sa zgrade, vođe SST-a pregovarali su o razgovoru za stolom s rukovodećim ljudima Svjetske banke, što se i obistinilo, čim su se Hocevar i Shan spustili: pojavio se predsjednik Svjetske banke James Wolfensohn; godinu dana kasnije, u srpnju 2000., kad je projekt trebalo odobriti, Banka je glasovala protiv.

Tako mi radimo, kaže Linda Coven. *To je ono što* učimo*: kako treba raditi: natjerati na promjenu.*

Sve što trebate je ljubav (a možda i zečić)

Bobby, jesi li raspoložen za seks? Ponovo u New Yorku, Coven kleči u kutu svoje spavaće sobe. Bobby je njezin ljubimac, koji ima običaj jahanja pola metra visoke gumene lopte koju Linda drži u sobi. Ona pokušava ne doticati loptu, ako baš ne mora.

Julia Butterfly Hill – osoba čije su dvije godine života na vrhu južnokalifornijske sekvoje u znak prosvjeda protiv sječe šuma sekvoje zabilježene u filmu *Leptir* – kaže da danas pretežu ljudi poput Linde Coven, i da su oni ti koji će imati presudnu ulogu u ostvarivanju promjene u svijetu. *Lako je biti bijesan, lako je samo udariti*, kaže. *Ali nešto sasvim drugo je smoći hrabrosti da budeš dostojan poštovanja, realističan, i da to budu sastavnice tvojeg aktivizma.*

Coven i njezini drugovi iz SST-a u ovom trenutku pokušavaju činiti pritisak na korporacije koje posluju s Kinom, i jako su zaposleni planovima osvještavanja javnosti o povredama ljudskih prava u Kini kojima će pokušati spriječiti da Kina bude domaćin Ljetnih olimpijskih igara 2008. No, upravo sada, Linda mora dovršiti članak – o kineskoj povijesti – i onda sat vremena pješačiti do svojega dečka Tibetanca, Tinleyja, koji živi u Bronxu.

Mislim da ne bih mogla biti s nekim tko nije društveno osviješten, kaže Linda, iako priznaje da se ne slaže uvijek s Tinleyjem o najboljem putu djelovanja u vezi s Tibetom. Coven je apsolutistica: misli da Tibet mora biti potpuno neovisan. Tinley, čija obitelj živi u egzilu u Indiji, podržava umjerenije gledište, koje traži autonomiju tibetskog naroda. Ali ne dopuštaju da to utječe na njihov odnos.

To je OK, kaže Coven. *To nije nešto oko čega se borimo. U tome treba biti realističan.*

S engleskoga prevela Irena Matijašević.
Pod naslovom The Nice New Radicals *objavljeno u Dave Eggers, ur.* The Best American Nonrequired Reading, *Houghton Mifflin, 2002.*

razgovor

Nevan Budak i Todor Kuljić

Bauk Drugog svjetskog rata

Omer Karabeg

O reviziji povijesti Drugog svjetskog rata na području bivše Jugoslavije u emisiji *Most* Radija Slobodna Evropa razgovarali su Neven Budak, profesor povijesti i dekan Filozofskog fakulteta u Zagrebu, i Todor Kuljić, profesor na Katedri za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu

Nakon raspada bivše Jugoslavije u mnogim državama koje su nastale na tom području znatno je izmijenjen pogled na zbivanja u Drugom svjetskom ratu. U opticaju su nove interpretacije uloge partizana, četnika i ustaša, i onoga što se u socijalističkoj Jugoslaviji zvalo Narodnooslobodilačkom borbom. Imam utisak da se u tim novim tumačenjima zbivanja u Drugom svjetskom ratu više govori o zločinima koji su počinili partizani, nego o onima koje su počinili ustaše i četnici. Dijelite li taj utisak, gospodine Budak?

– **Neven Budak**: Da, u svakom slučaju. Vjerojatno se sada situacija malo promijenila, ali devedesetih se, sasvim sigurno, govorilo više o zločinima koje su počinili partizani, što je psihološki shvatljivo, jer se do tada o tome uopće nije smjelo govoriti.

Je li se u Srbiji, gospodine Kuljiću, minimiziraju četnički, a preuveličavaju partizanski zločini?

– **Todor Kuljić**: To je slučaj u tekućoj političkoj ideologiji, u službenom poretku sećanja, kao i u onom delu istoriografije koji prati taj službeni poredak sećanja. To, međutim, nije slučaj kod običnog čoveka. Tu se istorija manje menja nego što je slučaj u službenom poretku sećanja i u istoriografiji.

Izjednačavanje ustaša i partizana

Kako se u udžbenicima u Hrvatskoj predstavljaju partizani, a kako ustaše i četnici?

– **Neven Budak**: U načelu se partizani predstavljaju pozitivno. Jedino u svim udžbenicima, bar onim koje sam ja analizirao, postoji poglavlje koje govori o partizanskim zločinima i o Bleiburgu. To poglavlje je najčešće opsegom ako ne jednako, a onda veće od poglavlja koje govori o ustaškim zločinima, i uopće fašističkim zločinima koji su u Hrvatskoj počinjeni. Postoji, rekao bih, podvojena slika o partizanima. Kada se govori o njihovoj borbi protiv okupatora i o njihovim nastojanjima da putem ZAVNOH-a ostvare tradiciju hrvatske državnosti, onda se to prikazuje pozitivno. S druge strane, zločini partizanskog pokreta su jako naglašeni. Kada se govori o ustašama, onda se, naravno, ističu njihovi zločini, u nekim udžbenicima se piše malo preciznije, a u nekim se samo općenito konstatira da su zločini počinjeni. Ali činjenica je da još ima udžbenika u kojima je znatno manje prostora posvećeno ustaškim zločinima nego partizanskim. Istovremeno, pozitivno se piše o njihovu kulturnom radu – kako se tiskalo mnogo knjiga za vrijeme Drugog svjetskog rata, kako je u to doba snimljen prvi hrvatski zvučni igrani film. Usprkos tome, rekao bih da je generalna ocjena partizana i partizanskog pokreta pozitivnija u odnosu na ocjenu ustaša.

– **Todor Kuljić**: Ako mogu samo da se osvrnem na ovo što je rekao kolega Budak. Pregledajući hrvatske istorijske časopise stekao sam utisak da je u Hrvatskoj antifašistička partizanska perspektiva zamenjena antitotalitarnom perspektivom. Ja sam to video na primeru Dušana Bilandžića. On kaže da su i partizanski i ustaški pokret u osnovi totalitarni i da je autentični hrvatski antifašistički pokret bio domobranski pokret.

– **Neven Budak**: Točno je da se u Hrvatskoj izlaz iz problema ocjenjivanja jedne i druge strane pokušava naći u tome da se zauzme antitotalitarni stav i da se onda obje strane proglase negativnim. Ne bih rekao da je to prevladavajuća ocjena u historiografiji, jer čini mi se da se u pravoj historiografiji o tim stvarima zapravo veoma malo raspravlja, ali sasvim je sigurno da toga ima svakodnevnom diskursu i publicistici.

Tito kao preteča Miloševića?

– **Todor Kuljić**: Slična je situacija i u Srbiji, posebno kad je riječ o Titu. Odnos prema Titu je u mnogim aspektima karakterističan za odnos službene istoriografije prema Drugom svetskom ratu. Mada mu se priznaje antifašistički učinak, Tito se u službenom poretku sećanja i u istoriografiji predstavlja ne samo kao autoritaran nego i kao totalitaran vladar. Obični ljudi, međutim Tita potpuno drugačije ocenjuju. Tito je u anketi, urađenoj početkom 2004., zauzeo prvo mesto na listi najznačajnijih ličnosti, posle njega dolaze Karađorđe i Đinđić. Slični su bili i nalazi Internet-ankete zagrebačkog *Nacionala*, gde je Tito bio prvi na listi najznačajnijih Hrvata svih vremena. To je pogled na prošlost običnog čoveka koji se razlikuje od pogleda koji se dozira odozgo i koji sugerira revidirana istoriografija.

– **Neven Budak**: U spomenutoj Internet-anketi Tito je doista zauzeo prvo mjesto i sasvim sigurno je kod mnogih ostao zapažen prije po svojim pozitivnim nego po negativnim stranama. Sama službena historiografija zapravo o tome ne zauzima stav, jer se Titom među znanstvenicima nitko ne bavi. Uopće se rijetko tko bavi bilo kakvim istaknutim pojedincima iz hrvatske suvremene povijesti, tako da je to područje prepušteno publicistima, koji, rekao bih, ipak više negativno gledaju na Tita, nego pozitivno.

Što se u Srbiji u zvaničnim krugovima najviše zamjera Titu?

– **Todor Kuljić**: Tito je za vreme Miloševića u srednjoškolskim udžbenicima bio prilično balansirano određen. U udžbenicima iz tog vremena četnici još uvek nisu bili proglašeni za antifašiste. Međutim, za današnji službeni poredak sećanja u Srbiji vrlo je karakteristično poistovećivanje Tita i Miloševića. Po mom mišljenu dosta neosnovano, premda postoje izvesne podudarnosti između Tita i Miloševića: obojica su bili levičari, iako je Milošević bio nacionalni levičar, dok je Tito je imao sasvim drugačiju nacionalnu politiku. Mislim da je upravo ta suštinska suprotnost između nacionalne politike Tita i Miloševića važan razlog zbog čega se ta dva vladara ne mogu poistovećivati. Čak mislim da je Miloševiću u pogledu nacionalnog programa bila bliža srpska opozicija iz devedesetih koja je zagovarala još žešći nacionalni program. Danas se Tito u službenoj slici prošlosti tretira kao autentični preteča Miloševića. Te ocene su jednostrane i paušalne i više ih neguju takozvani ljubitelji istorije, koje je kolega Budak nazvao publicistima, nego stručni istoričari, ali ih prihvata i službeni poredak sećanja.

Gospodine Budak, prave li se u Hrvatskoj paralele između Tita i Tuđmana?

– **Neven Budak**: Rekao bih da se paralele prave samo na pojavnoj razini. Sjećate se kada se Tuđman pojavio na proslavi Dana državnosti u bijeloj unifomi s odlikovanjima, to je jako podsjećalo na Tita koji se pojavljivao u takvoj uniformi. Možda bi se mogao usporediti autoritarni pristup vlasti obojice, samo je to kod Tita bilo neusporedivo jače nego kod Tuđmana. Zapravo se Tuđman percipira u hrvatskoj javnosti kao potpuna opreka Titu. On simbolizira sve suprotno od onoga što bi trebao simbolizirati Tito, pri čemu se, naravno, pokušava zaboraviti njihova izvorna povezanost, to jest da je Tuđman bio u Titovoj vojsci.

Znači, Tuđman se pozitivnije tretira nego Tito?

– **Neven Budak**: Sasvim sigurno, pozitivnije se tretira i u takozvanim širokim slojevima i u krugovima društvene elite. Negativno ga ocjenjuju određene grupe intelektualaca, ali one jednako tako ocjenjuju i Tita.

Anti-antifašizam

U Srbiji se sada dosta insistira na zločinima partizana. Koji su glavni zločini koji se pripisuju partizanima?

Neven Budak: Nikada nije bilo ozbiljno upitno u hrvatskoj javnosti jesu li ustaše činili zločine u Jasenovcu nad Srbima, Židovima, Hrvatima, Romima. To zapravo nitko, osim zaista rijetkih pojedinaca, nije dovodio u pitanje

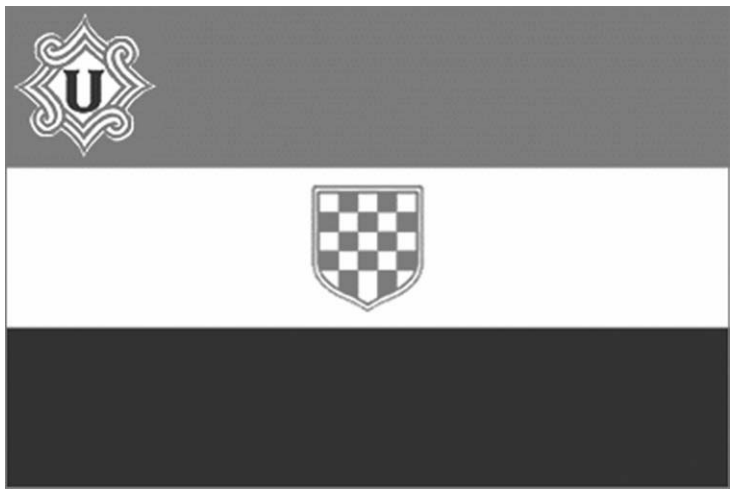

– **Todor Kuljić**: Ja to tumačim u sklopu nove pojave koju nazivam anti-antifašizam. Narodnooslobodilačka borba se drugačije vrednuje i neke kvislinške trupe se pokušavaju predstaviti kao patriotske. Četnički pokret se predstavlja kao antifašistički, a onda se pokušavaju istaći zločini partizana. Mislim da se to delimično radi i opravdano zbog belina komunističke istoriografije i zbog dekretiranog komunističkog sećanja na period od skoro pola decenije. Javljaju se reakcije i istražuje se ono što komunisti nisu istražili. Međutim, bilo bi pogrešno taj novi anti-antifašizam svesti samo na beline komunističke istoriografije. Mislim da je on više rezultat potreba današnjice, potreba da se nacionalni kurs opravda time što će se internacionalistički političari iz prošlosti prikazati kao glavni zločinci, a nacionalni političari kao prave patriote. Kad je reč o komunističkim zločinima, tu se pre svega pominje Bleiburg, gde je stradao, kako se to ovde ponekad kaže, cvet beogradske inteligencije, vodeći patrioti, četnici i svi oni koji su bežali ispred, tobože, totalitarnih komunista. Govori se, takođe, i o levim skretanjima u Crnoj Gori, pa se pominje Đilas. U interpretaciji tih događaja postoji tendencija da se komunisti prikažu kao autentični teroristi.

Nova HDZ-ova vlast u Hrvatskoj je nedavno praktično priznala da su u Jasenovcu počinjeni zločini nad Srbima. Je li to, gospodine Budak, samo retorika, ili se stvarno promijenio odnos prema zločinima u Jasenovcu, koji su u Tuđmanovo vrijeme bili minimizirani?

– **Neven Budak**: Je li to samo retorika ili ne, na to pitanje je dosta teško odgovoriti. Mislim da ćemo trebati još malo pričekati da vidimo hoće li se to svesti samo na jedan ili dva prigodna govora, ili će to naći odraza u načinu govorenja o Drugom svjetskom ratu. Ali mislim da nikad nije bilo ozbiljno upitno u hrvatskoj javnosti jesu li ustaše činili zločine u Jasenovcu nad Srbima, Židovima, Hrvatima, Romima. To zapravo nitko, osim zaista rijetkih pojedinaca, nije dovodio u pitanje, nije negirao.

– **Todor Kuljić**: Jedan vrlo zanimljiv sindrom – Šeks u Jasenovcu. Taj sam sindrom video u Srbiji kada je vođa Srpske radikalne stranke počeo svoju kampanju za predsedničke izbore 9. maja, na Dan pobede nad fašizmom. Dolazi, dakle, do nekog presvlačenja, do nekog saobražavanja, ne Evropi, nego pritisku Evrope. Ujedinjena Evropa je proglasila Dan pobede nad fašizmom kao svoj službeni praznik i sve zemlje, manje ili veće, moraju prihvatiti antifašističku kulturi sećanja, koju, po meni, u krajnjoj instanci nameće multunacionalni kapital. Zbog toga Šeks odlazi u Jasenovac, a predsednik Srpske radikalne stranke počinje svoju predsedničku kampanju 9. maja.

– **Neven Budak**: Složio bih se s tim. Politika približavanja Hrvatske Evropskoj uniji, koju sada forsira vladajuća stranka, sasvim sigurno je imala utjecaja na formulacije koje su izrečene i u Jasenovcu, i nedavno u Bleiburgu. Ali htio bih spomenuti da se nekim krugovima u HDZ-u ne može pripisati baš potpuno negiranje antifašizma i antifašističke borbe ni ranijih godina, kad je HDZ prvi put bio na vlasti. Nije se to u potpunosti zanemarivalo i negiralo. Prevladavala je, naravno, ona skupina koja je imala drukčije gledanje na Drugi svjetski rat, ali činjenica je da je Tuđman bio u partizanima i da nikad službeno nije zauzet drukčiji stav zauzet prema antifašističkoj borbi. Čak se i Dan ustanka slavio kao službeni državni praznik.

Namjesto antifašizma – totalitarizam

– **Todor Kuljić**: I u Srbiji je uvek bilo rizično negirati antifašizam, ali je dolazilo do osobenog i iskrivljenog svojatanja antifašizma. To je ona teza da je prvi antifašista u Srbiji bio Draža Mihajlović koji je 13. maja 1941. pokrenuo ustanak sa Ravne Gore. Ja sam u hrvatskoj istoriografiji naišao na sličnu tezu – da su domobranu, ustvari, bili prvi antifašisti na Balkanu. Dakle, antifašizam se ne negira, samo se sasvim drugačije tumači. Komunisti se izjednačavaju sa fašistima, oduzima im se monopol na bunu, na ustanak, na patriotizam, i tvrdi se da su autentični antifašisti ustvari bili antikomunisti.

– **Neven Budak**: Što se Hrvatske tiče, činjenica jest da je devedesetih bilo mnogo pokušaja da se partizanski pokret interpretira kao pokret u kojem komunisti nisu imali odlučujuću riječ i da je u partizanskom pokretu bilo mnogo onih snaga koje su bile sklone antifašističkoj, građanskoj opciji koja je bila i antikomunistička. Što se tiče ocjene da su domobrani bili antifašistička snaga u Hrvatskoj, rekao bih da je tu riječ o izoliranom pokušaju interpretacije koji nije prihvaćen. U Hrvatskoj se u doba Tuđmanove vladavine htjelo pokazati da je hrvatska komponenta u partizanskom pokretu bila ona koja je započela s otporom. Htjelo se na neki način kombinirati lijevu opciju s nacionalnom hrvatskom opcijom.

Todor Kuljić: Levičarska i komunistička slika antifašizma, u kojoj je antifašizam istovremeno i radikalna kritika nacionalizma, zamenjuje se novom, antitotalitarnom slikom prošlosti, gde se i komunistički i fašistički pokret svrstavaju pod istu rubriku, pod istu kategoriju totalitarnih pokreta

– **Todor Kuljić**: Mene u ovom momentu najviše zanima radikalna promena kulture sećanja. Antifašistička kultura sećanja se zamenjuje antitotalitarnom. To je u Srbiji vrlo uočljivo. Levičarska i komunistička slika antifašizma, u kojoj je antifašizam istovremeno i radikalna kritika nacionalizma, zamenjuje se novom, antitotalitarnom slikom prošlosti, gde se i komunistički i fašistički pokret svrstavaju pod istu rubriku, pod istu kategoriju totalitarnih pokreta.

Izjednačavaju se komunizam i fašizam.

– **Todor Kuljić**: To je namera novog kapitalističkog poretka sećanja u Srbiji koji se nastao 2000., ali je to je bilo prisutno i kod opozicije za vreme Miloševićevog režima.

Gospodine Budak, postoji li i u Hrvatskoj tendencija da se izjednače komunizam i fašizam?

– **Neven Budak**: Mislim da postoji tendencija da se svi totalitarni pokreti izjednače u krivnji da bi im se suprotstavilo nešto drugo, iako to drugo, čini mi se, nije dovoljno jasno definirano. Govori se općenito o demokraciji, ali je dosta nejasno kako se ta demokracija, koja je suprotstavljena totalitarizmu, shvaća i onda je teško reći što bi zapravo trebalo suprotstaviti totalitarizmu. Ali da se vrlo često, i u javnim nastupima, a to se vidi i u školskim udžbenicima, kroz zločin pokušavaju izjednačiti antifašizam s dominantno komunističkim elementom i fašizam – to je sasvim sigurno točno.

Izjednačavaju li se u Hrvatskoj zločini počinjeni u Jasenovcu i oni u Bleiburgu, ili se oni počinjeni u Bleiburgu smatraju strašnijim?

– **Neven Budak**: Kad to ocjenjujete kroz školske udžbenike, onda je sasvim sigurno da je u devedesetim više pažnje pridavano zločinima počinjenim u Bleiburgu. Oni su na neki način ocjenjivani težima nego zločini u Jasenovcu. Rekao bih da najnoviji istupi najviših hrvatskih političara govore o nekom izjednačavanju. Pokušava se zapravo reći da su to jednako teški zločini.

Spominju li se uopće u udžbenicima u Srbiji četnički zločini ili oni ne postoje za udžbenike?

– **Todor Kuljić**: Ja vam ne bih mogao dati precizan odgovor na to pitanje, ali je sasvim sigurno da se četnički pokret tretira kao antifašistički. Ni jedna nacionalna istoriografija nije zainteresovana da reklamira zločine počinjene u ime vlastite nacije.

Meki revizionizam

Kakav je danas u Hrvatskoj odnos prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj?

– **Neven Budak**: To je vrlo različito, ovisi o tome tko daje ocjenu. Rekao bih da se u velikom dijelu javnosti, znanosti i publicistike ističe njezin negativni, zločinački aspekt. S druge strane, kod nekih političara, prije marginalnih nego važnijih, a i kod nekih publicista, postoji tendencija da se ističu pozitivni aspekti NDH, prije svega, bogati kulturni život, što je s povijesnog aspekta nebitno u odnosu na sve druge aspekte NDH. To je na neki način, sasvim sigurno, jedan oblik mekog revizionizma. Inače, kad je riječ o tretmanu četničkih zločina u školskim udžbenicima, zanimljivo je da se nekim udžbenicima na primjeru četničkih zločina objašnjava što je to genocid. Ističe se kako su četnici palili i pljačkali hrvatska sela, ali se ne spominje da su ustaše palili srpska sela. Ne koristi se pojam genocida kad se opisuju ustaški zločini.

Kakav je danas odnos prema Nedićevoj Srbiji, gospodine Kuljiću?

– **Todor Kuljić**: Tu postoje različita mišljenja, pre desetak godina Milan Nedić je uvršten u 100 najznamenitijih Srba. Istoriografija danas najviše ističe okolnost da je Nedić bio srpska majka, jer je prihvatio Srbe koji su bežali ispred ustaškog noža. Čini mi se, međutim, da je odnos prema Nediću, manje indikativan nego odnos prema Ljotiću. Ljotić se pokušava u jednom krugu istoričara, a i političara, prikazati kao razuman političar. Osporava se ocena da je bio fašista, time se čitava nacija pokušava očistiti od fašističkog balasta. Želi se reći – kod drugih je bilo fašizma, ali kod Srba ga nije bilo. Ustvari, nacionalni pokreti u vreme Drugog svetskog rata amnestiraju od ocene da su bili kolaboracionistički i da su njihovi pripadnici bili izdajnici i pokušava se naći neka racionalnost njihove politike. To ne bi trebalo mnogo da čudi, jer je to slučaj svuda u Evropi. Uočljivo je nastojanje da se kvislinške nacionalističke snage prikažu u lepšem svetlu. Svuda se pokušava vlastita nacija osloboditi stigme fašizma.

Iz nacionalno monumentalne u kritičku historiografiju

U vrijeme socijalističke Jugoslavije veličana je uloga partizanskog pokreta, a sada imamo tendenciju da se njegova važnost umanji, ili da se cijeli pokret kriminalizira. Koliko će vremena proći da se dobije objektivna slika o onome što se tokom Drugog svjetskog rata zbivalo na tlu bivše Jugoslavije?

– **Neven Budak**: Činjenica jest da se više od 40 godina o partizanskom pokretu pisalo isključivo pozitivno. Objavljivala se građa iz koje su brisani neki dijelovi koji nisu odgovarali vladajućim strukturama. Naravno, bilo je tu i dobrih historiografskih radova, ali je prevladavao vrlo jednostran pristup. Uslijedila je reakcija koja je bila potencirana ratnom situacijom u kojoj se Hrvatska našla, pa su partizani, na neki način, bili gotovo izjednačeni sa Srbima koji su se pobunili. Toj identifikaciji je pogodovala i činjenica da se i ratovalo na sličnim ili istim teritorijima. Mislim da će sasvim sigurno trebati vremena da se strasti smire i da se počne zaista ozbiljno znanstveno proučavati Drugi svjetski rat.

– **Todor Kuljić**: Drugi svetski rat je još uvek događaj koji pripada takozvanom vrućem sećanju. Tek kada sećanje postane hladno, moći će se doći do nekakve saglasnosti u pogledu toga šta se tada dešavalo. Ono što je sasvim sigurno to je da, sve dok je nacionalizam prioritet u kulturi sećanja, nijedna nacionalna istoriografija ne želi se odreći nastojanja da bude monumentalna. Svaka nacionalna istoriografija je monumentalna, ona slavi pre svega nacionalnu vertikalu, a sve ono što nije bilo nacionalno, ona osuđuje. Tek kada se napravi kvalitativni prelaz iz nacionalno monumentalne u kritičku istoriografiju, moguće je doći do neke veće pouzdanosti i saglasnosti u oceni Drugog svetskog rata. Ja ne mislim da će to biti skoro. ■

Identiteti na granici

Darija Žilić

Ovaj skup želi kontinuirano promicati povezanost svih naroda koji žive u Istri kao pograničnom prostoru, a Tomizzini tekstovi uporište su i uvijek zanimljiv izvor za nova promišljanja liminalnosti

Simpozij *Tomizza i mi – susreti uz granicu*, Umag i Koper, od 27 do 29. svibnja 2004.

U Umagu i Kopru od 27. do 29. svibnja 2004. održan je peti simpozij *Tomizza i mi – susreti uz granicu*. Potrebno je istaknuti da se taj književno-znanstveni skup održava u spomen na književnika Fulvia Tomizzu koji je značajan i zato što je u svojim književnim tekstovima duboko promišljao odnos individualca i zajednice, zatim pitanje granice, pograničja u Istri. Nerijetko je zbog svojih načela i zastupanja *convivenze* doživljavao kritike i Talijana i Hrvata. Tako su, na primjer, nakon što je objavljen njegov roman *Bolji život*, ističe Milan Rakovac (voditelj projekta), uslijedile nevjerojatne denuncijacije, javni i anonimni napadi i to iz talijanskih desničarskih krugova, istarskih; iz hrvatskih i "ljevičarskih" i desničarskih krugova, i to opet istarskih. Razlog za to nerazumijevanje Rakovac pronalazi u tome da tomicijanska *l identiteta di frontiera* ne uspostavlja granicu, ne pokušava je osnažiti, nego oslabiti, obesmisliti. Ovaj skup želi kontinuirano promicati povezanost svih naroda koji žive u tome pograničnom prostoru. A Tomizzini tekstovi uporište su i uvijek zanimljiv izvor za nova promišljanja liminalnosti.

Stanovnik ničije zemlje

Tema ovogodišnjeg skupa bila je *Međuzemlje & ničija zemlja*. Možda su priređivači bili inspirirani prošlogodišnjim izlaganjem Laszla Vegela. Govoreći o eksplozivnom širenju politike identiteta, o urušavanju univerzalističkog sustava, Vegel ističe da se umjesto tradicionalne ideje građanina svijeta i umjesto ideje lokalpatriotizma pojavljuje stanovnik ničije zemlje, koji se ne smješta između ta dva pola, nego iznad njih. Ničija zemlja, zaključuje u tekstu *Granica i ničija zemlja* (koji je objavljen u zborniku iz 2003.), širi se začuđujućom brzinom i lišava granicu njezina mita i moći.

Na sam naslov simpozija ponajviše je referirao Antun Vujić koji je dosad bio prisutan samo kao predstavnik vlasti (ove godine ga je na tom mjestu "zamijenio" doministar Čedomir Višnjić). Predstavio se kao izlagač, i to vrlo uspješan. Vujić je u svom referatu *Identitet ničije zemlje* krenuo od konjunktivnog naslova i zapitao se što su priređivači skupa zapravo pokušali odrediti kao okvir za ostala promišljanja. Međuzemlje bi bio prostor između zemalja koji nije moguće podvesti samo pod jednu zemlju, a ničija zemlja prostor koji nijedna zemlja ne prepušta nekoj drugoj, ističe Vujić. I zatim promišlja varijetete njihova odnosa, odnosno pod koje ih je skupove moguće podvesti. Kada problematizira identitet ničije zemlje, tada ističe da je to identitet bez posesivnosti; ničije zemlje imaju prognanike i pisce. Upravo preko takvih pisaca koji pišu iz egzila stvara se identitet, i tako te zemlje prestaju biti ničije. On i nabraja neke pisce kao što su Günter Grass, Czeslaw Milosz, Fulvio Tomizza, pisce koji su stvorili identitete neovisne o političkim programima granica. Najbolji identiteti ničijih zemalja ispisani su na stranicama njihovih pisaca i tako identitet ničije zemlje postaje međuzemlje. A taj je prostor autentičnog izraza već dostignute kulture uzajamnog života. Važno je napomenuti da kulturni pluralizam može biti prihvaćen bez političke legitimacije. Na kraju, Vujić je naglasio kako je nova ničija zemlja novi položaj ugrožene kulturne različitosti uopće.

Teško je aplicirati *poštovanje prema Drugome*

O svom iskustvu novopečenog europskog državljanina govorio je književnik iz Slovenije Iztok Osojnik. On naglašava stanja prvog vala panike kao stresa koji poznaje iz nekih drugih situacija. Naime, to je točka stvaranja koja se pojavljuje u kreaciji i koja nema ništa s fiziološkim procesom – u toj se točki premješta kemija u znak, tvar u politiku. I poziciju čovjeka koji je otišao spavati kao Slovenac i probudio se kao Europejac, promatra kroz očište križanja virtualnog svijeta znakova i svijeta materijalne produkcije. I ustvrđuje kako prijelomnog trenutka preobrazbe uopće i nije bilo; čak ga naglašavanjem tjelesnosti minorizira. I zato se morao zapitati samo to kako on doživljava Europu, odnosno kako je njegova zemlja "dočekala" Europu. Ističe poplavu provincijalizma u Sloveniji, pragmatični privatizam i ravnodušne ignorancije lijevih stranaka i liberala u pogledu kulture i javnog sektora uopće.

O aporijama multikulturalizma govorio je Aljoša Pužar sa Sveučilišta u Rijeci. Taj stalni sudionik simpozija svojim lucidnim, ali i provokativnim govorima, uvijek dohvati vruće krumpire koje drugi ponekad previde u želji da samo opjevavaju ideje koje nisu nimalo jednostavne, a još manje slatkaste. A to se odnosi i na ideju multikulturalizma. Pužar ističe kako je prihvaćati Drugoga postao moralni imperativ, a prihvaćanje bez dubinskog shvaćanja i nije osobito dobar put. On je iznio vlastiti primjer – njega su kao Hrvata, zbog svoga znanstvenog i uređivačkog djelovanja, šikanirali i hrvatski nacionalisti, ali i Talijani. Time je na najbolji mogući način pokazao kako je teško aplicirati *poštovanje prema Drugome*. Pužar je u svom izlaganju naglasio i da standardizacija jezika pretpostavlja hegemonizaciju, te da je put nacije put podrezivanja manjina. Stoga je uvijek moguće nazvati mitom Istru u društvu koje stidljivo osvjetljava marginu. On je upozorio i na primjere iz neakademske prakse – na mlade ljude koji osnivaju *no border* kampove, dok neki drugi istodobno ne žele azilante u svojoj blizini.

Pozitivna i negativna tolerancija

Tomislav Žigmanov, filozof i pjesnik iz Subotice, održao je referat pod nazivom *Marginalije o fenomenologiji bijelog prostora uz mnogolike granice.* On polazi od fenomenološkog pristupa, od stava da je granica ta koja obilježava prostor važenja nečega i postojanja nekoga. Postoje mnogolike granice u prostoru, granice čovjeka. No ono što je imanentno svim granicama je to da su uvijek postavak između nekoga i/ili prema nečemu, a razlikujemo ih po onome između čega ili koga i onoga na temelju čega, ali i po naravi, svrsi, razlozima. Ona određuje i dijeli, određujući dijeli i dijeleći određuje. To je ilustrirao na primjeru parohijalnosti. Parohija počiva na principu ekskluzivnosti, njezine granice isključuju strance. Drugi boravi na dnu, on je

U procesu pretvaranja Europe u mnogorasni kontinent, istovremeno se proliferira netolerancija prema drugima i drukčijim, a netolerancija je najopasnija kada nije utemeljena na doktrini, nego kad je proizvod prirodnih nagona koji se pretapaju u rasističku doktrinu. Najstrašnija tolerancija je netolerancija siromašnih koji su prve žrtve različitosti

različit, nevidljiv. U pograničju je također prisutna parohijalnost, ondje se distribucija moći ne događa pravedno. A središte sve više pokazuje vlastitu superiornost. Premda je već desetljećima djelatan postmodernizam koji obilježava gubitak smisla za cjelinu, ovdje sve kasni, naglašava Žigmanov, a granice za očitovanje onih s ruba su prevelike. Zatim je samoironično konstatirao kako se jedino u inozemstvu može reći nešto o tome, i to ne zato što u svojoj zemlji to ne može, nego zato što se *doma nema prilike*.

Književnica koju bi se, prema Vujićevoj klasifikaciji, moglo odrediti kao pisca ničije zemlje – Daša Drndić – govorila je o tzv. pozitivnoj i negativnoj toleranciji. Ona, pozivajući se na Eca, naglašava razliku između imigracije i migracije. Za razliku od imigranata koji se uklapaju u novodošlu sredinu, migranti radikalno mijenjaju kulturni teritorij na kojem se naseljavaju. Migracije su poput prirodne pojave; dogode se, nitko ih ne može kontrolirati. Eco je uvjeren da se u procesu pretvaranja Europe u mnogorasni kontinent istovremeno proliferira netolerancija prema drugima i drukčijim, i tvrdi da je netolerancija najopasnija kada nije utemeljena na doktrini, nego kad je proizvod prirodnih nagona koji se pretapaju u rasističku doktrinu. Najstrašnija tolerancija je netolerancija siromašnih koji su prve žrtve različitosti. Pozivajući se na Todorovljevu klasifikaciju putnika, ona posebno izdvaja asimilatore, tj. osvajače, profitere, turiste. Asimilirani je imigrant; prilagođava se, izgnanik se nastanjuje u zemlji koja nije njegova, ali kao egzot, izbjegava asimilaciju. Izgnanik je pak osoba koja svoj život u inozemstvu tumači kao nepripadanje sredini koju voli baš zbog toga. Ona navodi i fikcionalne primjere u kojima je ilustrirana dvosmjerna jezična netolerancija između egzota koji sa starosjediocima ne dijeli njihove navike, ali ih uočava, pa mu to omogućava i usporedbe, ali i jezične nesporazume. Njezin je stav da tolerancija podrazumijeva sprečavanje nastanka bilo kakve dominantne strukture vlasti.

Istra funkcionira kao *dodirna periferija*, a to znači da je u kulturnom smislu uspjela opstati tako da ne slijedi zahtjeve političkih elita. Točnije, političko-administrativni teritorijalni zahtjevi koji ističu granicu kao prostornu barijeru nisu mogli spriječiti dodire kulturnih identiteta u periferiji

Istra kao *dodirna periferija*

O značenju granica u Istri govorio je Boris Banovac. On polazi od teze da je Istra uvijek funkcionirala na rubnim prostorima političkih sustava. Ona je periferija zato što je imala svoje centre. Za razliku od vanjskih periferija koje su gospodarski, politički i kulturno izolirani dijelovi društvenih sustava, Istra funkcionira kao *dodirna periferija*, a to znači da je u kulturnom smislu uspjela opstati tako da ne slijedi zahtjeve političkih elita. Točnije, političko-administrativni teritorijalni zahtjevi koji ističu granicu kao prostornu barijeru nisu mogli spriječiti dodire kulturnih identiteta u periferiji. Autor također navodi kako je povijest puna primjera o pokušajima svođenja grupnih granica u Istri na teritorijalne, a takva su zbivanja vezana uz hegemonističke aspiracije centara ipak ostavljala razlomljeni identitet i zato je uvijek iznova potrebno isticati nužnost *convivenze*.

S rezultatima svog istraživanja upoznao nas je Željko Boneta. On se bavi istraživanjima religijskih granica u Istri. Zapitao se je li religija u razdoblju prvog vala modernizacije u Istri imala ulogu markera među grupama, odnosno je li religija stvarala granice među grupama. Stoga je najprije pokušao ocrtati ekonomsku modernizaciju u Istri, i to od prvog vala modernizacije sredinom devetnaestog stoljeća. Utvrdio je da se Istra brže razvijala od hrvatskog prosjeka. Pišući pak o političkoj i kulturnoj modernizaciji u Istri, uočio je da Hrvati, Slovenci i Talijani dijele zajedničku religiju, pa ona nema nacionalni simbolički naboj. Usprkos migracijama i raznolikostima, nema etničkih sukoba. Analizirao je etničku distancu, i to kroz pet varijabli. A ta je distanca selektivna. Tako su Istrani otvoreniji prema tome da pripadnici različitih etničkih skupina žive u Hrvatskoj, da rade zajedno i da im budu susjedi, a sumnjičaviji su prema tome da nehrvati obavljaju čelne funkcije u politici, te prema sklapanju rodbinskih veza s drugima. Distanca se povećava što je razina intimnija i što je razina javnija i utjecajnija (to se posebno odnosi na politiku). I zanimljivo je da se ne primjenjuje na sve jednako; Romi i Albanci su nepoželjniji, a Talijani poželjniji od ostalih. Naravno, religiozni iskazuju veću distancu prema svim skupinama nego nereligiozni. Nereligiozni natpolovično prihvaćaju sve skupine osim Albanaca, a najveće su razlike između religioznih i nereligioznih u odnosu prema Bošnjacima, Romima, Crnogorcima i Srbima. To pokazuje kako je religioznost danas povezana s etničkim distanciranjem.

Jules Verne u Istri

Davor Šišović je na temelju jednog književnog djela pokazao kako se prelamaju hrvatsko-talijanski odnosi u Istri. Riječ je o romanu Julesa Vernea naslovljenom *Mathias Sandorf* koji je prvi put objavljen 1885. Riječ je o opsežnom romanu u kojem je radnja smještena u 1867. godinu, kada trojica ugarskih plemića u Trstu pripremaju zavjeru za odcjepljenje Mađarske od Austro-Ugarske, a avanture koje slijede događaju se u Trstu, Pazinu, Rovinju, Dubrovniku, Monte Carlu... Autor teksta pita se kako je moguće da se još ne zna pouzdan podatak o piščevim izvorima i uključenju Pazina u priču. To je čudno jer je jedan francuski speleolog došao istraživati Pazinsku jamu, a pritom je isticao da su ga u Istru doveli upravo opisi jame iz Verneova romana. Iako je pazinski gradonačelnik najviše pridonio uvrštenju pazinskih prizora u Verneov roman, nigdje se ničim nije pohvalio, pa se Šišović pita kako je moguće da se ''talijanski'' Pazin odrekao *Mathiasa Sandorfa* kojim se diče mnoge zemlje. Ujedno i odgovara na to pitanje – prema mišljenju talijanskih kritičara (istarski o njemu uopće nisu pisali), u romanu Istra nije prikazana dovoljno talijanskom. U Hrvatskoj nema nikakvih studija o tom romanu. Na sreću, pazinski ''Jules Verne klub'' pokušava nadoknaditi neopravdan interes za taj roman koji bi mogao biti resurs i za kulturu i za turizam.

I na ovim susretima bilo je riječi o novim tumačenjima Tomizzinih književnih djela. Mlade znanstvenice iz Celovca, Željka Grabovičkić i Tatjana Gidič, propitivale su relaciju Tomizza – Rakovac, odnosno kako su se tijekom studiranja upoznavale s Tomizzinim tekstovima i kako su ih počele interpretirati. A do takvih istraživanja došlo je baš zbog Rakovčevih predavanja koja je održao na tamošnjem sveučilištu. Irena Visentini također je izlagala o Istri kako ju je zamišljao Tomizza. O Tomizzininoj *literaturi granice* govorio je književnik Giacomo Scotti. Gost iz Slovenije Miki Roš promišljao je karakteristike regija u Sloveniji i Hrvatskoj, a to su Porabje, Prekmurje i Međimurje. Među izlagačima bili su i Boris Pahor, Bojan Brezigar, Sandi Blagonić…

Sve više osobnih primjera

U sklopu Tomizzinih dana predstavljen je i zbornik radova s prošlog simpozija pod nazivom *Eros, Thanatos, Limes* u kojem nalazimo tekstove Borisa Budena, Lasla Vegela, Žarka Paića, Aljoše Pužara, Ljiljane Avirović, Nevena Ušumovića, Sandra Damiania, Drage Jančara, Ulderica Donadinija, Milana Rakovca, Borisa Pangerca...

Svakako je potrebno istaknuti i vrstan program kroz koji su nas vodili Milan Rakovac, Nives Franić i Irena Urbič, a koji je uključivao posjet Televiziji Koper, razgledavanje znamenitih fresaka Ivana iz Kastva u Hrastovlju, odlazak u Materadu, otvaranje izložbe Claudija Ugusija, koncert odličnog Livija Morosina i njegova benda, nastup pjesnika i pjesnikinja – Laure Marhcig (sjajne pjesnikinje koja zaslužuje da se njezin pjesnički rad snažnije predstavi u čitavoj Hrvatskoj), Borisa Biletića (koji je održao nadahnuto, poetsko izlaganje o zemlji Istri), Tomislava Žigmanova, Igora Grbića, Tahira Mujičića... U muzeju grada Umaga doznali smo ponešto i o revizijskom arheološkom istraživanju Sepomaja 2003., čiji su najvažniji rezultati otkriće nekropole istočno od poznatog ladanjskog dvorca na rtu Tiola.

Organizatori su za iduću godinu najavili novosti, na primjer organiziranje okruglih stolova. Naime, i tijekom ovih susreta pokazala se potreba sudionika da raspravljaju nakon izlaganja, čak su se razvile i zanimljive diskusije koje bi iduće godine mogle biti čvršći okvir. Treba istaknuti da su sudionici sve više angažirani i da sve češće navode osobne primjere (koji su i inače neizbježni na simpozijskim izlaganjima). A upravo ta angažiranost za književnost, za jezik, za suživot čini obilježje koje ostaje konstanta u ovim susretima. I zato ih je nužno i dalje održavati.

Kruh svetog Pavla

Predrag Matvejević

Odlomak iz knjige *Kruh Mediterana*

Dug i težak bijaše put u Damask, na kojem se Šaul, protivnik kršćana, preobratio i postao apostolom kršćanstva – svetim Pavlom. Putovao je u karavani, da izbjegne opasnosti. Ni s kim nije razgovarao, znajući da Nabatejci ne vole osobito Izraelce te da je bolje ne otkrivati im svoje židovsko podrijetlo. Pješačeći od pustinja Judeje do oaza Jerihona, hranio se beskvasnim kruhom, lukom i plodovima. U dolini Jordana, duboko ispod morske razine, uspijevaju sočne i ukusne datulje koje su kadre nadomjestiti pogaču. Kušao ih je. Zadržao se nedugo u Hipposu, uz Galilejsko more – tu je pripreman dobar kruh, s mekom korom i prozračnom sredinom, poznat nadaleko. Šaul je u svojoj naprtnjači ponio popudbinu za slijedeće dane.

Bilo je naporno uspinjati se uz visoravan Golana. Vrhovi Merona i Hermona navode pogled da se vine u visine, k nebu. Tu se, u dolini Horân, putniku ukaza Krist – od jakoga svjetla što je izbijalo iz njegova lika, Šaul-Pavao obnevidje. Vid mu uskoro povrati – očne je kapke, vjerojatno, oblagao toplom lepinjom, kao što su to savjetovali stari vidari. Tko zna je li se usput zaustavljao u gradovima zvanim Kanatha i Suveida da se ponovo snabdije. Hitao je prema koritu rijeke Barade što napaja okolne oaze i poji svježom vodom Damask. Taj grad, na raskrsnici putova koji vode do Anatolije, Arabije i Mezopotamije, silaze prema Jeruzalemu i nastavljaju se morem do Delosa, bijaše u ono doba sklon poganskim običajima i izložen helenskom utjecaju. Uvjeta za kršćansku propovijed u njemu nije bilo. Budući svetac je morao potražiti posla da preživi i ostane samostalnim. Počeo je izrađivati šatorska krila od navoštenoga platna, vezati ih i napinjati. Nažuljao je ruke tako da je mogao pisati samo krupna slova (Gal 6, 11). Dlanove je oblagao tijestom umiješenim s vodom Barade, koja je smatrana ljekovitom.

Mnogo je pretpostavki u vezi s putem u Damask, jedina izvjesnost je sam taj put. I, na tome putu, kruh kojim je budući svetac krijepio tijelo, beskvasan. Obraćajući se kasnije Korinćanima, sveti Pavao ih je svjetovao da "svetkuju blagdan ne sa starim kvasom, niti s kvasom zloće i pokvarenosti, nego s beskvasnim kruhom čistoće i čestitosti" (I Kor 5,7-8).

U povijesti kruha ta priča nije našla mjesta. A i povijest kršćanstva više govori o ukazanju Krista na putu za Damask nego o beskvasnom kruhu, *tijelu* Kristovu kojim se obraćenik Šaul hranio.

Crni animirani ples

Midhat Ajanović Ajan

Šest slika nastalih u povodu animiranog filma *Ciganjska* autorskog tandema Marko Meštrović i Davor Međurečan; glazba: Cinkuši na stihove balade *Ciganjska* Miroslava Krleže; produkcija: Kreativni sindikat i Fade in, 2004.

1.

Pišući krajem devedesetih studiju o Zagrebačkoj školi crtanog filma, konstatirao sam da taj fenomen, baš kao i zemlja u kojoj je nastao, definitivno pripada povijesti. Veliki internacionalni uspjesi i objektivna vrijednost onoga što je stvarano u zagrebačkom studiju između kasnih pedesetih i ranih osamdesetih uglavnom su se zasnivali na vrhunski ovladanoj tehnologiji takozvane *cel-animacije*, stiliziranom pokretu, te globalnim metaforama koje su izražavale otpor usmjeren prema trci u naoružanju, mogućem nuklearnom ratu te drugim strahovima i strepnjama pred budućnosti koje su obilježile jedno doba što se obično naziva hladni rat. Sve to personificirao je lik malog, svakodnevnog čovjeka, koji je u formi duhovitih anegdota odlučno propagirao ideju o neutralnosti, samostalnosti i veliko *Ne* blokovskoj politici.

Kao i svaki model, i taj je s vremenom iscrpio svoje mogućnosti. Već sedamdesetih je klasična *seven minutes cel*-animacija počela sličiti ispričanoj priči i stagnirati u odnosu na druge, nove tehnike, u kojima su oduševljeni i inovativni animatori stvarali svoja originalna djela prodirući sve više u *dubinu* ekrana i nagovještavajući ono što danas poznajemo kao 3-D digitalni film. Naravno, *cel*-animacija, u obliku svog surogata u nekom računalnom programu, ostat će važna animacijska tehnika, onako kako je to recimo akvarel u slikarstvu, ali više nikad neće biti dominantna u mjeri kako je to bilo u vrijeme kada su Vukotić i drugi žarili i palili po svjetskim festivalima, a najugledniji filmski autoriteti kalibra Johna Griersona pisali o zagrebačkom crtanom filmu kao *o jednoj od uopće najzanimljivijih pojava u svijetu filma*.

Jezgru Zagrebačke škole činili su novinski crtači koji su i kao režiseri u osnovi ostajali karikaturisti, strip-crtači i ilustratori, koji nisu pokazivali interes za lutkafilm, animaciju plastelina, objekata ili animacijske tehnike zasnovane na upotrebi kompjutora. No, bilo bi sasvim pogrešno opisivati cijeli fenomen kao nešto monolitno i ograničeno samo na produkciju filmova satirične naracije unutar *spljoštenog* dvodimenzionalnog prostora.

Naprotiv, važni zagrebački autori instinktivno su odstupali od anegdote u sadržaju i karikaturalno-satirične grafike u izrazu i nastojali se pridružiti modernijim tendencijama u svjetskoj animaciji. Već u prelijepoj sentimentalnoj etidi *Satiemania* (1978.) Zdenka Gašaparovića, Marušićevim, u kontekstu njegova opusa sasvim netipičnim, radom *Riblje oko* (1980.), Zimonićevu uvođenju *novokvadratovske* strip-estetike u kućni stil Zagreb filma, slikarskim animacijama Štaltera ili Dragićevim iskoracima u područje animiranog dokumentarca, primjetna su traganja za novim formama i drukčijim tematskim područjima od onih koja su obilježila glavnu struju zagrebačkog i hrvatskog animiranog filma. No, iz manje-više poznatih razloga, ta se serija pojedinačnih bljeskova nije uspjela do kraja oblikovati u novu evolutivnu etapu *škole*.

2.

Marko Meštrović i Davor Međurečan nemaju nikakvih generacijskih dodirnih točaka sa Zagrebačkom školom, i stoga se prema tom fenomenu mogu odnositi sasvim neopterećeno. Njihov autorski rad *Ciganjska*, jedan od najzanimljivijih animiranih filmova uopće nastalih u neovisnoj Hrvatskoj, dolazi pred publiku u radikalno izmijenjenom vremenu koje karakterizira bitno drukčiji sociološko-politički okvir, novi svijet koji je, namjesto ravnoteže straha koju su stvarala dva suprotstavljena bloka, sada pokušava *globalizirati*.

No, i sama animacija danas je nešto bitno drugo. Ona je najvažnije područje u procesu totalnog preoblikovanja pokretnih slika. Piksel sve više zamjenjuje celuloid, što čini da su produkcija i distribucija filma u fazi velikih promjena na svim svojim paradigmatskim područjima. Snimanje filma je digitalno, a to prije svega čini jeftinijim i jednostavnijim pristup mladim ljudima da produciraju svoje prve filmove. I postprodukcija se, jasno, radi digitalno, što omogućuje uporabu avansiranih vizualnih efekata i u filmovima niskog budžeta i u malim i siromašnim zemljama. Montaža je danas *linearna* i film raste *organski* dio po dio testiranjem u *animaticu* svih mogućih kutova i točki gledišta, tajminga, planova, brzine i ritma. Filmski tim može biti geografski rasut doslovce po cijelom svijetu, ali razdaljina između suradnika više nije problem. Naprotiv, rad na distanci postaje rutina putem takozvanih *on-line communities* kojima digitalna komunikacija omogućuje dnevne konferencije i razgovore bez obzira gdje se koji od članova ekipe nalazio. Konačno, sama distribucija filma se mijenja, kućno konzumiranje filma već je odavno nadmašilo ono u kinematografima, filmovi se šalju kao elektroničko pismo, elektronička kina postaju svakodnevna pojava, a animirani film u svemu tome izlazi iz geta festivala i artkina i prvi put u filmskoj historiji postaje ravnopravna, ako ne već i dominantna, forma pokretnih slika.

Ciganjska je definitivno izraz i dio cijelog tog procesa, ali je istodobno i čvrsto ukorijenjena u tradiciju zagrebačke ili (što je danas prikladniji termin) hrvatske animacije, što je osnovni razlog da to djelo budi velika očekivanja i izaziva interes kakav odavno nije povezivan s nekim animiranim filmom nastalim u Zagrebu. Koliko je taj optimizam utemeljen, znat ćemo definitivno kada autori, ponovo zajednički ili pojedinačno, naprave najvažniji film svoje karijere – onaj idući.

3.

Zagrebačka škola je ipak bila razgranato stablo, a pojedini su ogranci često nepravedno marginalizirani jer ih je bilo teško uklopiti u mainstream čiji su glavni predstavnici (Dovniković, Zaninović, Vukotić, Dragić, Grgić, Marušić, Blažeković, Pavlinić…) u većini filmova djelovali unutar dominantnog modela o malom, dvodimenzionalnom čovjeku okruglog nosa što vozi svoj prkosni slalom između velikih i silnih. Međutim, autori iz takozvane *slikarske struje* kakvi su Vladimir Kristl (*Šagrenska koža*, 1960.), tandem Marks/Jutriša (*Muha*, 1966.), Dragutin Vunak (*Između usana i čaše*, 1968.), Mimice (*Mala kronika*, 1962., *Tifusari*, 1963. prema poeziji Jure Kaštelana…), Štaltera (*Maska crvene smrti*, 1969.) nisu se bavili samo globalnim pitanjima nego i pojedinačnim sudbinama, često izražavajući crne osjećaje, cinizam i onu karakterističnu gorčinu što se razvila u graničnom prostorima između Srednje Europe i Balkana. Ti filmovi lišeni su vesele atmosfere, u njima ne nalazimo duhovitu i optimističku poentu, njihovi motivi često su sprovodi, groblja, križevi i mrtvački sanduci, sive, zlokobne kiše, blatnjave ceste, kreštave vrane i zakrabuljena Smrt, čija je kosa u punom zamahu.

Osobito zanimljiv autor u tom kontekstu bio je i ostao Zlatko Bourek s ostvarenjima kakva su *I videl sam daljine maglene i kalne* (1964.) po motivima Krležinih *Balada Petrice Kerempuha*; *Bećarac* (1966.), film inspiriran glazbenim motivima slavonske folklorne glazbe, *Kapetan Arbanas Marko* (1967.) prema narodnoj epici, ili *Mačka* (1972.), pop-artistička majstorija temeljena na prekrasnoj baladi Zvonimira Goloba. Bourek koji u svojim grafički superiornim uracima etablirao neku vrstu *grotesknog ekspresionizma*, ali je i bio jedan od rijetkih zagrebačkih profila koji je uspješno upotrebljavao tehniku kolaža kako bi na ekran prenio i zadržao likovno bogatstvo te osebujnu atmosferu horora i noćne more. Film *Ciganjska* izravno se nastavlja prije svega na tu tendenciju u hrvatskoj animaciji čiji je najistaknutiji predstavnik Bourek.

4.

Postoji izravna veza između umjetnosti i percepcije u jednom dobu, što je fenomen koji Paul Wells naziva *temporalna imaginacija*. To naravno osobito važi za film u svim njegovim formama i izrazima, među koje jasno spada i animacija. Stoga je odluka autora da *Ciganjsku* konstruiraju kao modernu repliku na njemački ekspresionizam, osobito na centralno remek-djelo tog stilskog pravca *Metropolis* (1926.) tandema The von Harbou/Fritz Lang, činjenica koja presudno određuje doživljaj njihova filma.

Metropolis, djelo do danas nenadmašene vizualne ekspresije i dizajna koje je revolucioniralo način na koji je čovjek dvadesetog stoljeća percipirao svijet, nikad nije prestalo inspirirati umjetnike diljem svijeta, i to ne samo filmske. Prije nekoliko godina smo, primjerice, vidjeli *remake Metropolisa* pod istim imenom u mediju japanskog *anime* filma. Ta vrsta egzistencijalnog pesimizma čita se tako očito i u Krležinoj baladi *Ciganjska*, nastaloj 1936., koja je poslužila kao poetska armatura za istoimenu animacijsku kompoziciju Meštrovića i Međurečana.

Ako su, dakle, zagrebački crtići u vrijeme svoga *zlatnog doba* širili optimizam u jednom natmurenom i pesimističnom svijetu, *Ciganjska* je izrazito pesimističko djelo nastalo u vremenu i svijetu premreženom masovnim medijima koji nas neumoljivo i neprestano bombardiraju lažnim i zagušujućim optimizmom.

5.

Ciganjska je film brižljivo izbalansiranog ritma i skladne ekspresionističke konfiguracije slike te funkcionalne etno-glazbe prirodno srasle s animacijom, koja pridonosi da tijekom gledanja filma otkrivamo i prepoznajemo vlastite osjećaje. To je film kratke forme koji se, iako rađen sofisticiranom računalnom tehnikom, oslanja na minimalizam *primarne likovnosti*, one koja nam se najdulje zadržava u sjećanju. *Ciganjska* je konstruirana kao glazbeni animacijski film čiju strukturu i ritam tvori ples izražen prije svega međuigrom crnih ploha na sivoj, kišnoj podlozi, detalja kakvi su crni kišobrani i šeširi, tamne naočale na pjevačevom licu, crno "oko" gitare i mračna rupa groba.

Usprkos svojoj glazbenoj osnovi ili možda baš zahvaljujući njoj, *Ciganjska* je prigušen, tih film, čija je priča ispričana šapatom. To je vizualno-glazbena pripovijest o starosti i prolaznosti, o uzaludnosti ljudskog trajanja i glazbi kao najboljem načinu da se kroz život prođe s ipak nešto manje ožiljaka na duši. Istodobno, to je kolektivni portret Balkanaca koji svoje tuge utapaju u rakiji koja im katkad nije dovoljno ljuta pa je žele dodatno začiniti zmijskom otrovom.

Sudionike filma zatječemo na otočiću njihova materinskog jezika i uspomena (koje su *forme zaborava*, kako bi rekao Kundera) gdje plešu svoj samrtni ples i tek na kraju, nakon što boca, u kojoj su rakija i zmija, biva ispijena, shvaćamo da je riječ o skupini autsajdera koji su na dnu (ili u getu) megalopolisa, ljudima uhvaćenima u gigantsku betonsku zamku i oboljelima od depresije došle kao rezultat industrijalizacije, nehumanih projekata, razvaljenih spomenika, tvornica i dimnjaka koji bljuju smrt za okolnu prirodu. U svijetu koji se osjeća kao zamka nemoguće je dezertirati iz vlastita života, izbjeći u neki drugi i drukčiju stvarnost ni na koji drugi način nego napuštanjem života.

6.

Konačno, *Ciganjska* je djelo koje nas danas na najbolji mogući način podsjeća da se Balkan nalazi u Europi.

Pobjednici Annecyja – budući pobjednici Animafesta

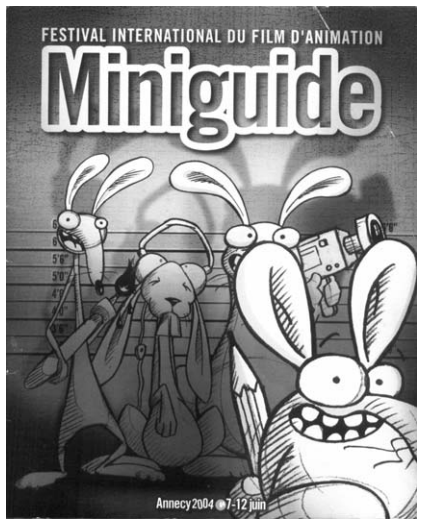

Marina Kožul

Uznapredovala tehnologija, povećana produkcija, konkurentnost i poplava autora iz azijskih zemalja u animaciji, uzroci su zbog kojih se organizatori Annecyja od 1997. odlučuju na godišnje izdanje. Potez je vrlo logičan i poslovan, jer je animacija postala tržište za sebe praćeno golemom mašinerijom, kako produkcijskom, distribucijskom, tako i marketinškom. Zasad to u Zagrebu uporno izostaje

Animacija je proteklih tjedana bila u središtu pozornosti. Dobili smo sjajnu (sjajnu u startu jer jedva da ih i ima) knjigu Joška Marušića i suradnika *Alkemija animiranog filma*, a svjetska se animacija prikazivala, pokazivala i dokazivala na najvećem festivalu u Annecyju i na nekad nezaobilaznom Animafestu u Zagrebu. Da razlike među njima postoje, očito je po svemu osim po dodijeljenom Grand prixu i već je ovdje kriterij "komercijalnog" i "umjetničkog" prilično sumnjiv, izlišan i nezgodan. Uznapredovala tehnologija, povećana produkcija, konkurentnost i poplava autora iz azijskih zemalja u animaciji, laiku su vidljivi uzroci zbog kojih se organizatori Annecyja od 1997. odlučuju na godišnje izdanje. Potez je vrlo logičan i poslovan, jer prema svemu sudeći ljudi koje susrećete na francuskom festivalu dokazuju da je animacija postala tržište za sebe praćeno golemom mašinerijom, kako produkcijskom, distribucijskom, tako i marketinškom. Zasad to u Zagrebu uporno izostaje. Sve navedeno ne može se ni u kom slučaju podvesti pod već spomenute nazivnike "komercijalnog" i "umjetničkog", jer je pitanje kvalitete filmova u Annecyju jednako kao i na svim drugim festivalima, pa je jedini logičan zaključak da je samo otežan i inače nezahvalan selekcijski posao, ali vas natjera da radite, da osvijestite i napokon shvatite gdje je mjesto vašoj animacijskoj produkciji u svjetskim okvirima.

Annecy već godinama nosi ime "Cannesa" u animaciji, što nije ni čudo ako znamo da se animacija prikazivala pedesetih godina dvadesetog stoljeća upravo u sklopu kanskog festivala, da bi se 1960. usporedno s formiranjem ASIFA-e odvojila od Cannesa i preselila u Annecy. Bruno Edera, povjesničar animacije, član žirija na mnogim svjetskim festivalima pa i na zagrebačkom, jednom je prigodom rekao kako mnogi autori kažu da *rade film za Annecy* i dapače ne dovodi u pitanje kvalitetu Animafesta, nego kaže kako je on jedina ozbiljna alternativa Annecyju. Kriteriji su uvijek subjektivni i bezbrojni, a Annecy je realno financijski vrlo stabilan festival, i to vam otvoreno pokazuje (Cartoon Network je generalni sponzor). Sumnjam da će u budućnosti Animafest moći izbjegavati trendove pod izlikom "umjetničkog" ili "autorskog" (termin koji je umro sa Zagrebačkom školom) uz "toplu dobrodošlicu" i "učtivu i ozbiljnu" publiku. Katastrofalan scenarij bio bi gašenje Animafesta, što se prema nekim izvorima već sprema Hiroshimi nakon ovogodišnjeg izdanja.

Azijski filmovi

S gospodinom Ederom možete se složiti ili ne složiti, no svakako je u pravu kada kaže: ići na festivale, vidjeti što je novo i što bi se dalo naučiti. Annecy u ovome svakako prednjači u odnosu na Zagreb. Je li to zbog selekcijske komisije, kategorizacije filmova i programa, financija, organizacije, godišnjeg ili dvogodišnjeg izdanja, a na kraju i zbog cilja koji se želi postići, rekli bismo od svega ponešto. Vjerujem da financije nisu presudne za zanimljiv festivalski najavni film, što je Annecy prepustio studentima koji su napravili za svaki dan programa po jedan i dojam je već na samom početku drukčiji. Svatko dobronamjeran mora se složiti da je Animafest potpuno promašio sa svojim najavnim filmovima (rješenja Borivoja Dovnikovića i Joška Marušića još i izvlače stvar, ali sam koncept je promašaj).

Što se tiče popratnog programa, na festivalima je on u pravilu izvrstan, organizatori se potrude i uvijek shvatite da je sve novo što ste vidjeli zapravo ono što ste već zaboravili. Annecy je doveo pionira specijalnih efekata, maketara i animatora Raya Harryhausena, čovjeka koji je radio na *King Kongu*, *Sinbadovim putovanjima*, *Jazonu i argonautima* i dr., a kada sve te filmove ponovo odgledate nakon *Godzille* i *Jurskoga parka*, gospodin Ray je doista veliki majstor. Harryhaussen je još aktivan pa je prikazao i svoj posljednji uradak – reklamu. I s reklamama su Francuzi raskrstili, stavivši ih u zasebnu kategoriju uz glazbene spotove, a na Animafestu vas i jedni i drugi blago iznerviraju usred filmova. Filmovi za Internet u Zagrebu još i ne postoje, premda je produkcija zavidna – 21 film u konkurenciji, od čega ih sedam otpada na Irsku (?) i Italiju!

Annecy se ove godine posvetio Koreji, pa ste izvan konkurencije mogli odgledati velik broj što kratkih, što dugometražnih filmova te (ponovo) sve ozbiljnije animacijske sile (više od pet korejskih gradova održava festivale animacije). No, idejno su u većini površni, neupečatljiva vizualna stila i one karakteristične A2 animacije. Premijere su bile rezervirane za Japance – nakon devet godina Mamoru Oshii predstavio je drugi dio blockbustera *Ghost in The Shell – Innocence*, koji će za mjesec dana zaigrati u francuskim kinima. Uz Oshiija, predstavio se još jedan japanski redatelj, Satoshi Kon, filmom *Tokyo Godfathers*, melankoličnom božićnom pričom kojom planira pridobiti Europljane koji sve više i više lude za japanskim i općenito azijskim redateljima.

Nezaslužena halabuka u vezi s *Ciganjskom*

Razlika između studentske selekcije i one glavne kod Francuza je jasna, dok su u Zagrebu izmiješane bez obzira na nominalnu odijeljenost, a nerijetko među njima nema veće razlike. Francuzi to ističu i produkcijski, premda su neki filmovi glavne selekcije ostavili dojam kino-kluba s mnogo novca. Studenata je u Annecyju bilo nevjerojatno mnogo. Njihove se škole predstavljaju na popratnom sajmu, međusobno se druže, kritiziraju, organiziraju dolazak i odlazak s festivala; od ranih dana bavljenja animacijom imaju uvid u neko opće stanje i zainteresirani su za to čime se bave. U Hrvatskoj – opet naopako. Filmovi što ih gledate na Danima hrvatskog filma, na revijama… većinom su proizvod kino-klubova, a ne studenata animacije. I kada vidite silnu studentariju sa svih strana svijeta u gradiću u Francuskoj, morate se pitati – rade li hrvatski studenti išta? Znamo, iznimke postoje, ali sve se to čini nedovoljnim.

Što se ovogodišnjih nagrada tiče, Annecy je Grand prix dodijelio politici. Petominutni film *Lorenzo* (crtež na papiru, 3D) Amerikanca Mikea Gabriela nezasluženo je ponio titulu najboljeg filma, no kako je dugogodišnji suradnik na filmovima za Disney (*Pocahontas*) naišao na probleme u američkom studiju, donio je svoj poslić u francuski Disney, što su Francuzi odmah nagradili. Zanimljiva je i činjenica da je sedam od 23 nagrade u deset kategorija ostalo kod kuće u Francuskoj. Vrlo lijepa gesta, za razliku od Animafesta koji, doduše, od stravične domaće produkcije u protekle dvije godine (ovo stravične posebice se odnosi na ono što smo vidjeli na 13. DHF-u) uzme u konkurenciju samo dva domaća – i kakva! Jedan studentski rad koji se na spomenutim Danima hrvatskog filma prijavi pod eksperimentalni i jedan glazbeni spot pod nazivom *Ciganjska* oko kojeg se digla čudna nezaslužena halabuka. Ako su *Balade Petrice Kerempuha* vrh hrvatske ekspresionističke književnosti, ne znači da je spomenuti video-spot vrh hrvatske recentne animacije. U slučaju da niste gorljivi kroatist-krležijanac, Krležu ionako prepoznate tek nakon sugestija autora u sinopsisu, što nije slučaj s Bourekovim filmom *I videl sem daljine meglene i kalne*. Kako su *Balade* pisane Belostenčevom kajkavštinom, a ne pitkim i razumljivim aktivnim leksikom, dodatno se upravite na vizualno, pa tu doista otkrijete nedostatke.

Status inferiornog rezervata

Ako se već govori o *Ciganjskoj* kao o najboljem *animiranom filmu* protekloga desetljeća, što bi se onda trebalo reći za jedan *Plasticat* Simona Bogojevića Naratha, za *Svaki je dan za sebe, svi zajedno nikad* Gorana Trbuljaka (da ne nabrajam dalje), koji bi jedini ozbiljnije mogli konkurirati toj ionako nepotrebnoj atribuciji. Same tehničke izvedbe i animacija (bez obzira na raznorodnost) u tim su filmovima daleko kvalitetnije od *Ciganjske* u kojoj vam prvo, ali ne i zadnje upadne u oči da *lips sinc* (*fonogram*) uopće ne funkcionira, a riječ je o pjesmi; da ne govorim da je 3D crno-bijeli film sasvim uobičajen – neke su ga svjetske animacije već "istrošile", pa svi koji su vidjeli samo nekoliko takvih radova mogu vrlo brzo ocijeniti spretnost izvedbe. Na samom Animafestu, samo nekoliko sati prije hrvatskog video-spota, Englezi su se i u toj kategoriji dokazali odličnim *Jojo in the Stars* Marca Crastea. Tako su stranci gledajući konkurenciju na Animafestu jedino mogli zaključiti da hrvatska animacija više ili ne postoji ili je šlampava i vrlo spora. Znamo da nam animacija nije kao britanska, kanadska ili francuska, ali također znamo da joj vrlo uspješno s nekim svijetlim primjerima možemo konkurirati nimalo se ne srameći. Zagreb je Grand prix dodijelio prošlogodišnjem anesijevcu, najbolji debitant je ovogodišnji anesijevski najbolji studentski rad, a tri nagrade otišle su Virgilu Vidrichu, ovogodišnjem članu žirija u Annecyju, publici inače poznatom s raznih festivala kratkoga filma.

O nagrađenima u Annecyju ove godine glupo je i govoriti jer će vrlo vjerojatno biti pobjednici Animafesta 2006. Čak ako se to i dogodi, trebali bismo prenijeti barem djelić anesijevske atmosfere i živosti, ne bi li domaće autore potaknuli na kvalitetniji rad. Kaska li Zagreb za svojim prešutnim konkurentom, pati li jer *odolijeva komercijalizaciji*? Ako umjetnički direktor Annecyja Serge Bromberg može otvoreno reći da je na njihovu festivalu prikazano mnogo filmova-klonova bez mašte, a dodajmo da su mnogi čista demonstracija bilo softverske bilo produkcijske sile, ali smo zato vidjeli najmanje deset apsolutno fantastičnih samo u programu kratkih filmova, zašto ne bi i Zagreb bio samokritičniji? Novih je tendencija u animaciji mnogo, a domaća je publika vidjela samo mali dio onih svježih i vrijednih eksperimenata. Uz takvu galopirajuću svjetsku produkciju i bijenalni karakter Zagreba, šteta je graditi status inferiornog rezervata. Z

Neboder – spomenik nečijeg uspjeha

Fedor Kritovac

U zatočeništvu stvorenih i održavanih stereotipa zagrebački se neboderi drže čvrste razine *lego-kockica*, gdje se manjak složenosti pristupa, poriva imaginacije, urbane participacije i ispitivanja svih rješenja nadoknađuje prestižnim nadmetanjima, nedorečenim procedurama i neponovljivim odlukama

Diskurz o zagrebačkim neboderima obuzet je stereotipima pojavnosti i poimanja nebodera, pa horizont prostorne zbilje manje zakrivaju građevine same – od pitanja na koja one upućuju. Nedavni skup u Zagrebu o neboderima u Europi (zašto ne i u Aziji, Africi, Latinskoj Americi...?) nadogradio je pitanja i odgovore.

Imenovanje

Osim što je visina njegova glavna značajka, neboder se imenuje. Naziva se prema građevno-tipološkim odrednicama, prema namjeni, funkciji, projektantima, investitorima, vlasnicima, korisnicima i oznakama suvremenosti. Čiji je, koji ili kakav neboder kaže se izravno, s posebnim identifikacijama, metaforički (obično je jedan među prizemnicama i nižim katnicama pa je dovoljno reći neboder, ili je to npr. Loewyjev neboder, drveni neboder, Zagrepčanka, ZagrebTower, svojedobne Rakete, Trešnjevačka ljepotica, Cibona, itd.).

Imenovanja se oslanjaju na tradiciju identificiranja građevina u arhitekturi i povijesti umjetnosti, na spontanost i prihvaćanje kolokvijalnog označavanja i prepoznavanja i usmjerenu medijsku tvorbu popularnosti. Imenovani neboderi (kao i druge građevine i prostori) stvaraju i otkrivaju simboličku artikulaciju urbanog tkiva grada, tumačeći pojavnosti i stanja pojedinih primjera i njihova konteksta.

Vertikale

Rado korištena i gotovo presudna metafora za nebodere u arhitektonskim i urbanističkim krugovima je – vertikala. Vertikalama je u (još uobičajenom) planersko-projektantskom pristupu dano uvaženo mjesto u prostornom kontrapunktu, morfološkoj i strukturalnoj kompoziciji, *Gestaltu*, *Townscapeu*.

S horizontalama (niža, rasprostrta, po visini umjerena gradnja) vertikale trebaju biti u ravnoteži, s dopuštenjem ili pozivom da se pritom na utvrđenim mjestima i pravcima pojedinačno ili skupno ističu. Da se ta zadaća, barem u okviru plana i projekta ostvari, smatra se (tradicionalno) zadaćom arhitekata i urbanista. U Zagrebu su gotovo sva starija novozagrebačka naselja u tome ogledno područje. Kao dovršeni ili nedovršeni akcenti soliterni neboderi, većinom stambeni, bili su rasuti gradom (Držićeva, Sigečica, Ferenščica, Budakova, Heinzelova, Maksimirska, Jordanovac, Zaprude, Siget, Sopot, Trnsko, Selska, Dubrava, itd.) već sredinom dvadesetog stoljeća.

Vertikale se, kad nisu izolirane, raspoređuju u razne multiplicirane jednolike ili raznolike formacije (katkad s ozbiljnošću postrojbe na paradnom poligonu, npr. preko puta Zagrebačkog velesajma ili na Prisavlju). Drugdje one (kao *avenija nebodera*) pronose panoramski efekt s tla ili iz zraka – u naravi, na maketi, u kompjutorskoj simulaciji.

Isticanje vertikala (kao bitne metafore za nebodere), smatra se nadalje, treba biti kontrolirano; vertikale ne bi bile ni previsoke, preniske, preuske, preširoke. Prihvaćajući i podajući poglede, vertikale ne smiju zasmetati svojim položajem, spriječiti visoko vrednovane vizure. Ne smiju se nametati, zaklanjati ili otkrivati položaj. (Ovdje se treba prisjetiti da su u polemikama o degradaciji jadranske obale sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća u prvom planu bili neboderski hoteli, a ne kao danas apartmanske naseobine.) Iznimke u očekivanoj prostornoj dispoziciji su vertikale kojim je dopušten ili zadan značaj *eksperimenta* (koliko *snažna*, *neobična* smije biti dotična vertikala...).

Uvjerljivost graditeljskih vertikala poništavaju projektantske koncepcije bliske organicizmu, dekonstrukciji, programiranoj ili slučajnoj nepredvidivosti. Također i *transformabilne varijacije* (izobličuje se npr. tijelo/vertikala podržano pogonom zraka u svom prostornom plesu – kao rekvizit zabave ili promotivnog uprizorenja). Virtualno i mehanički transformiramo *vertikale* u *horizontale* (i obratno). Vertikale nove generacije gube značaj prostornih konstanti.

Simbolički značaj *vertikala* i dodatno je ishođen; vertikale će se tada vrednovati prema zadanom ili postignutom značenju u kontekstu (paradigmatično je bilo odmjeravanje nebodera prema crkvenim tornjevima). Iako bi kognitivna i perceptivna *protuteža*, zrcalo nadzemnim vertikalama i horizontalama mogle biti one podzemne – zamišljene i ostvarene djelomično kao podrumske ekstenzije tih istih vertikala (tzv. *minus* etaže namijenjene za garaže, skladišta, pogonske instalacije i skloništa) – doista zagrebačkom podzemlju (bez navodnika) ne manjka identiteta i privlačnosti (kao što se naslutilo iz najavljenog provoda Nove godine u tunelu ispod Griča).

Svođenje nebodera na konstante kompozicijskih igara u euklidskom prostoru doprinos je redukciji urbanog razgovora. Istovremeno, metaforički i hermetičan govor o *vertikalama* pogodan je za zastupanje i postizanje sasvim određenih interesa. U vrijeme održivog razvitka održava se i reciklirana zastarjelost atribuiranja i vrednovanja prostora.

Tehnika

Vrednovanje zgrada i davanje naziva zgradama proizlazi i iz njihova tehničkog ustrojstva. Neboder kao inženjerska inovacija ili *high tech* apsolvirana tehnologija, automatski se smatra vrsnom gradnjom. Tehnološka avangardnost, uključujući i programirano trajanje/iskorištavanje ili tehničko osuvremenjivanje i nadomještanje građevine također može biti zaštitni znak nebodera. U tom pogledu neboder je još uvijek konceptualno uporište moderne.

Tehnička dimenzija nije osobito na cijeni u ovdašnjoj neboderskoj gradnji.

Polovinom prošlog stoljeća ambicija je bila svladati tehnologiju *ovješene fasade* (Ferimport, Ilički neboder). Šezdesetih, sedamdesetih godina neboderi su pokazatelj građevinske racionalizacije i kalkulacije. Solarna, komunikacijska i regulacijska tehnologija uglavnom je dosad mimoišla zagrebačku visokogradnju. Tehničko-inženjerski energetski i ekološki aspekti gradnje u javnosti se rijetko podcrtavaju: uz najavljeni neboder Erste Steiermaerkische u Vukovarskoj, planirani su i neboderski fragmenti *zelenih krovova* u Lučićevoj ulici. Indiferencija za graditeljsku tehniku očituje se i u iskazanom pomanjkanju zanimanja za nevjerojatnu brzu i urednu gradnju (barem koliko je zapaziti iz očišta prolaznika) Hoto nebodera na Savskoj cesti. Prema komentarima, ovaj se neboder poima kao *dopremljen*, a ne *sagrađen*.

Između udivljenja i zebnje

Nije li imenovanjem, mjerenjem i koordinatama nebodera, govorom o silueti, gabaritima, nadzemlju, pročeljima, rečeno zapravo sve o njima i o gradu oko njih? O ideji (viziji, misiji...), zamišljaju, sadržaju, proceduri; o scenarijima korištenja, upravljanja, održavanja; o programiranoj ili očekivanoj trajnosti građevine; o uklanjanju; o plusevima i minusima postojanja i djelovanja (*life-cycle*) nebo-

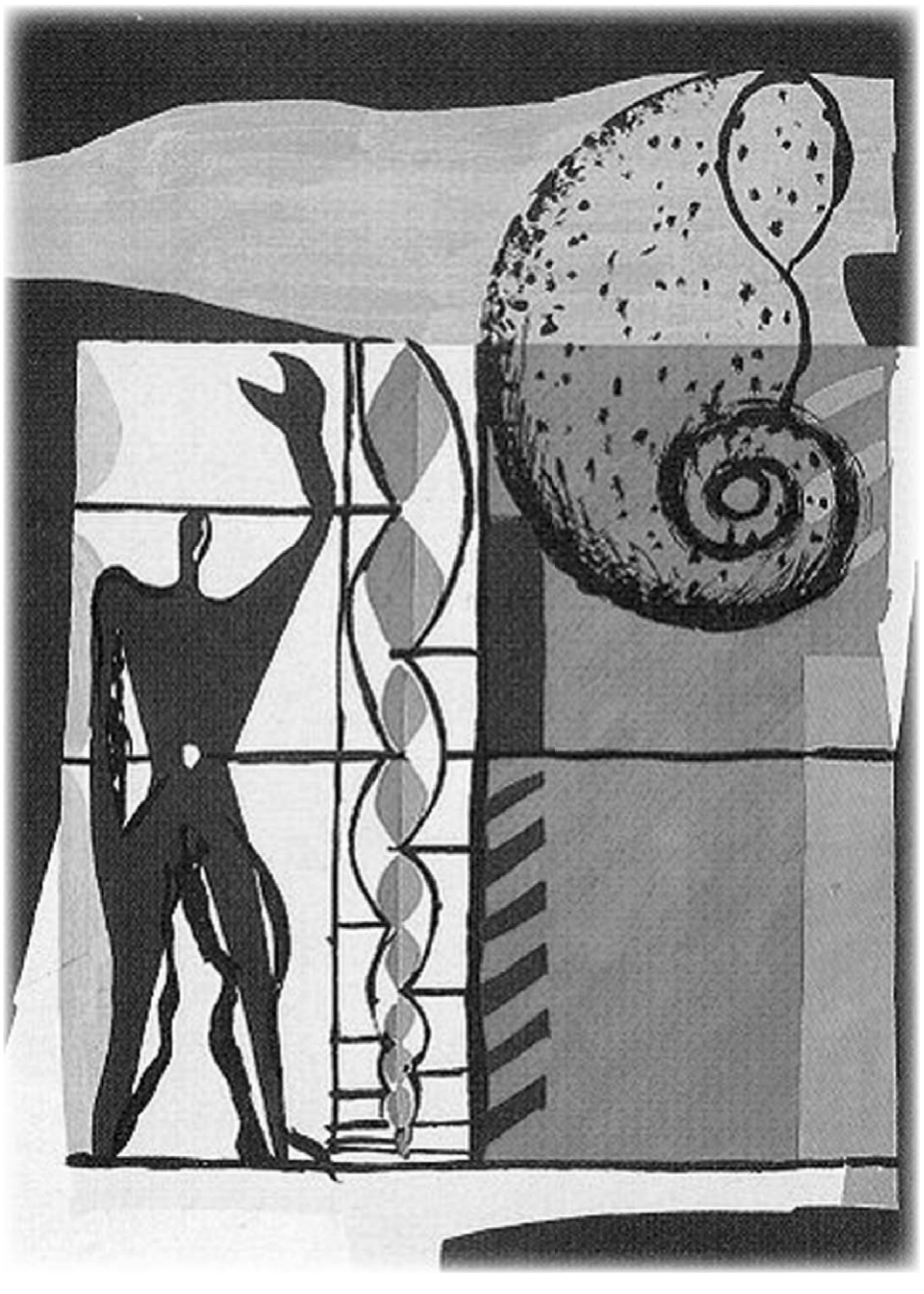

Le Corbusier, Modulor

dera i njegovim djelovanjem na okoliš. Dostaju li suha urbanistička određenja o području *mješovite izgradnje*, *poslovnom sadržaju*, *poslovnom tornju*, kompjuterski renderinzi u novinskim i internetskim oglasnicima, i na velikoformatnim panoima...

Zanimanje za nebodere – i nakon zagrebačkog međunarodnog svibanjskog foruma – određeno je medijskim oscilacijama novosti, iznenađenja i skandala (ali i odustajanju od dobre senzacije, proslave). Nakon prošlogodišnjih javnih rasprava o detaljnim urbanističkim planovima – s isforsirano interpoliranim neboderima (Savska, Lučićeva) – javnosti nisu predstavljeni analitički rezultati s održanih rasprava. Također je ostalo nepoznato što su (ili nisu) rekli bliži i dalji susjedi kao neposredno zainteresirane strane. Pogotovo oni koji su se zatekli kao strano tijelo na otvorenom gradilištu, zatočeni u *džepu* gradilišta – stanari bivše Plitvičke ulice koji podno budućih nebodera suše rublje, toče vodu iz preostale gradske pumpe (promatrajući u dvorištu s drvarnicama rascvjetale ostatke trnjanskih voćki)… Scenografija fiktivnih rudimenata, skvoterska parafraza, nerješiv pravni spor, socijalni *reality show*?

Već kod predstavljanja prostornog plana Vrbik/Lučićeva zbrisano je zbiljsko za račun najavljenog i očekivanog. U planerskoj urbanističkoj prethodnici nestaje dio čitave ulice (Plitvičke), kao da se sve dotada nije protezala ravnopravno s Lučićevom, zatvarajući s Humboldtovom (Kupskom) stari trnjanski sklop. Brisanje zbilje u očekivanju nadolazeće realnosti nebodera tu je najizraženije.

Prepoznatljivost mjesta

U prošlom stoljeću kod izabiranja naziva za zagrebačke nebodere ima *simpatija* i *udivljenja*, danas takvo raspoloženje zamjenjuje opravdavačka *indiferencija* (kao: nemamo ništa protiv nebodera kao takvih, može biti ovdje i ondje i neboder, ovakav ili onakav, ne previše ružan). Prema najavljenim i neboderima započete gradnje ipak ne manjka iskaza zebnje, nespokojstva i protivljenja u očekivanju različitih nepovoljnih *smetnji* u okolišu. Predostrožnost je dobrodošla – pogotovo kad joj prethodi nedostatna ili zamagljena informacija.

Pretpostavke predostrožnosti počivaju na pretpostavci da će građevina biti odmah u *punom pogonu* (što bi značilo da ona neće stajati prazna, donekle korištena, prenamijenjena). Strahovanja i prigovori od djelovanja građevine na okoliš smješteni su pretežno izvan (tradicionalne) brige o arhitekturi i prostornom uređenju, kad se prvenstveno brine o morfologiji izgradnje (volumeni, ritmovi, ravnoteže, akcenti, opiranje kontaminacijama ružnoćom i kičem, itd).

U Zagrebu će se programskim uvjetima (u nemiru od svojeglavog postmodernizma, *dvoraca*, *tajkunara* i *Disneylanda*, a i straćara, općenito *oblikovne patologije*, zatražiti da korpusi i pročelja nebodera ne budu ekscentrični, nejasni i sl., već da budu skladni, decentni, proporcionalni i u sigurnom duhu zagrebačkog modernističkog kontinuiteta (makar će se isto tako prigovarati neoriginalnosti, banalnosti građevina).

Što je zapravo s terenom (zbiljski, katastarski, uknjižbeno) predviđenom ili namijenjenom za nebodersku gradnju? Nije li ipak najbolje pouzdati se u *urbane legende*? Kako se ne gradi više samo na "čistom" terenu (gdje ničeg izgrađenog nije ni bilo), je li čas da se i neboderi ruše i da se na istom mjestu grade drugi, treći, četvrti...?

Javno kao fraza

Uključenost *javnih namjena* (javne i društvene (?) namjene, kako se to formulira u Generalnom urbanističkom planu grada Zagreba) u česticu neboderske nekretnine nezaobilazno je pitanje. Kako se po urbanističkom planu (i dozvoli) tako označeni, pretpostavljeni i izvedeni prostori u zgradi i oko nje ostvaruju u naravi posebno je pitanje. Ulazi li se u neboder samo s osobnim dokumentima, s propusnicom i bedžom, ili je pretpostavljena javna pristupačnost neupitna? Što ako za predviđene javne namjene u zgradi nema ni privatnih ni javnih interesa, niti novca (praksa pokazuje da pitanje nije samo hipotetsko).

Ilički neboder sjajan je primjer ne samo djelomične nego potpune (kraj 2003., početak 2004. godine) isključenosti građevine iz življenja grada. U napuštenosti, dugovječnom očekivanju svoje metamorfoze, taj (još zaista samo po općoj tipologiji) neboder nije u tom međuvremenu čak ni poželjno velikoformatno oglasno mjesto – oblijepljen je jedino nekadašnji ulazni prostor u zgradu. Kamoli da je sudionik u prigodnoj prostornoj atrakciji grada: ovo je usamljeno potpuno mračno zdanje prebivalo tek u novogodišnjoj scenografiji Jelačićeva trga posljednjih godina. Privatno pravo zapuštanja nadvladalo je ovdje javnu sferu.

Ilički neboder sjajan je primjer ne samo djelomične nego potpune isključenosti građevine iz življenja grada. U napuštenosti, dugovječnom očekivanju svoje metamorfoze ovaj neboder nije čak ni poželjno velikoformatno oglasno mjesto. Kamoli da je sudionik u prigodnoj prostornoj atrakciji grada: ovo je usamljeno potpuno mračno zdanje prebivalo tek u novogodišnjoj scenografiji Jelačićeva trga posljednjih godina. Privatno pravo zapuštanja nadvladalo je ovdje javnu sferu

Anestezija i amnezija. Fantazije i scenariji.

Sudeći po dosadašnjim primjerima – za zagrebačke je nebodere nastupila svojevrsna *anestezija* i *amnezija*. Anestezija – kao naznaka isključenja i posustajanja osjetljivosti, zanimanja javnosti za status i sudbinu nebodera. Tiče li se stanovnika grada tko će biti njihovi stalni i povremeni korisnici; predviđa li se kapacitet zgrade za poznatu i definiranu korisničku strukturu ili za tržište (za djelomično ili u potpunosti nepoznate interesente i korisnike). Kako živi *prazan* neboder? Dokle seže pravo javnosti da (ne) zna o tome? Može li se diskrecijskim pravom investitora i vlasnika odgovor ustegnuti? Koje je mjesto neboderima u marketinškim strategijama, sustavima kvalitete, u odnosima s javnošću, programima socijalne odgovornosti investicijskih tvrtki, trgovačkih društava i drugih institucija?

Gdje se hrane zaposleni u neboderu i gosti – negdje vani ili ostaju u zgradi, (štoviše, mogu li se tu namiriti i slučajni namjernici)? Je li zgrada u 24-satnom korištenju? Nije li svojevrsna anestezija ustezanje od razgovora o raznim mogućim scenarijima korištenja i događanja. Je li možda nezgodno SIM CITY (i slične igre) odabrati kao poticajni predložak za svakodnevne i strateške neboderske urbane igre. Što priječi organizirati na javnim raspravama, uz njih, prije i poslije – razne scenarijske fantazije o neboderima, na primjer, interni metro – posebna i zasebna *infra/mega struktura* koja neboder(e) ekskluzivno povezuje sa zračnom lukom, kolodvorom i međusobno.

Amnezija, svojevrsni zaborav, zahvatila je neizgovoreno pitanje: kako zapravo žive već sagrađeni neboderi u Zagrebu? Što se događa u njima i uokrug njih? Kako je ljeti i zimi prošetati se uokolo Zagrepčanke? Kako je kad i ako izbije požar u neboderu i u garažama na Srednjacima, Branimirovoj, u Sigetu...? Kad zastanu dizala, presahne voda? Sele li se stanari iz nebodera ili, naprotiv, za njima žude? Kako je, privirimo, u pojedino godišnje doba na malom *skveru* ispred Chromosova nebodera? Zašto se prostor ispred Cibone uopće zove trg?

Neboderi i forumi

Linearni i hijerarhijski usmjereni odnos javnosti prema planovima i gradnji građevina ne predviđa javni forum kao *predprostor* svakoj realizaciji.

Fleksibilnost je svojevrsna uzdanica novih prostorno-planerskih i graditeljskih pristupa. Ali u legalnim planersko-graditeljskim procedurama ona je izbjegnuta. Amnezija zbiljskog stanja ne dopušta mu vezu s budućim. Pred slikom budućeg briše se slika iskušanog i viđenog. Bilo kako da izgleda, neboder opstaje nedostupan, iskazuje se kao *black box*, crna kutija koja ostaje neprovidno zagonetna, u kojoj kao da se odvijaju nepoznati, nerazumljivi i nedokučivi procesi. Očekivati se može samo *output*: ovako ili onako ispasti će kako su namjeravali bitni *odlučitelji*. Neboder ostaje trag uspjeha.

Prizivi zbilje

Primjer je lokacija u Lučićevoj (nad kojom se stalno šire nejasni obrisi buduće Sveučilišne aleje) – tamo preko puta budućim neboderima, kod zgrade nekadašnjeg Radničkog narodnog sveučilišta (sada je to Pučko otvoreno učilište Zagreb i Centar za kulturu i obrazovanje Zagreb). Ovdje je neodvojivo pripojeno prostoru oko stotinjak svakodnevnih automobila, rasprostrtih po razmrvljenom pločniku – prispodobivo svakodnevnom sajmu posebnih antikviteta. Nekim čudom (valjda zato što su u depresiji), zadržale su se ovdje ugaone "zelene površine". Tu na sjeveroistočnom uglu Lučićeve neće se, s novim konfrontirati ili pak uskladiti neki drugi neboder, već kiosci, združeni s otrcanim putokazima, stupovima i vitrinama – gotovo kao neka posebna vrsta oživotvorena glomaznog otpada. Sarkastična konceptualna parafraza početka velebne *sveučilišne aleje* na križanju višetračne buduće Lučićeve. A put do nedalekog nekadašnjeg Ministarstva europskih integracija također je (bio) svojevrsna pješačka parafraza – nogostup kao plitki kanal natopljen kišom po kojem gacaju prolaznici između travnjaka i na pločniku zauzetom parkiranim automobilima na rezerviranoj poziciji za ulazak u Europu.

Popusti li neboderska/prostornozbiljska amnezija dolijeće pitanje: hoće li i ubuduće (tj. kada se sagrade ovdje i drugdje neboderi), ostati isto kao danas? Ni gore, ni bolje – nepromijenjeno… (okružje blještavog Centra Branimir zorno predočuje kako se ukrug ništa nije izmijenilo).

Dominantan model aktualnog govora o prostoru u načelu ne dopušta umetanje ovakvih pitanja. Na javnoj bi raspravi bila dočekana vjerojatno kao neumjesna, nekonstruktivna – jer se ne prihvaćaju lako uvjeravanja i obećavanja (kao retorička pokrića za raspolaganje s prostorom). Diskurs o neboderima može biti ili svečan ili svađalački – ali bez znatiželje. Pričanje o rupama na nogostupu i pločniku uz nebodere iz takve perspektive bilo bi nedolično i apsurdno. Stvari kojima se bave komunalci ne spadaju definitivno u urbanizam.

Neboder: volumen, znak, kulisa

Banalizirana je i petrificirana slika nebodera; osim poistovjećivanja s vertikalom, neboder se svodi na skup standardnih pokazatelja (sagrađenost, bruto/neto odnosi, broj parkirnih mjesta, broj metara kvadratnih, broj etaža kao krunski argumenti). Istovremeno, konceptualno se unaprijed odstranjuje pretpostavka o neboderu kao *neiskoristivom* ili *neiskorištenom*, podrazumijeva se popunjenost sadržajima i funkcionalno procesiranje. Što ako bude predloženo (i inzistira se na tome) da polovica nebodera (gornja ili donja) bude *prazna* poput postamenta ili providne opne?

Neboder – spomenik, atrakcija i ništa drugo teško je urbanistički zamisliv na zagrebačkom obzorju. S nedoumicom i sa zgražanjem dočekuju se priče o neboderima od *sedam milja*. Vijesti s Manhattana čule su se ovdje s jekom različitih intenziteta. Spomenu li Jean Nouvel, ovdje u Zagrebu na *Okvirima metropole*, svoj projekt o beskonačnom tornju (*Tour sans Fin*)? Neboderske aluzije, klonove, replikante ne resi ozbiljnost? Ipak, baš zagrebačka ilička neboderska sjena trajno zasjenjuje glavni trg metropole…

U zatočeništvu stvorenih i održavanih stereotipa zagrebački se neboderi drže čvrste razine *lego-kockica*, gdje se manjak složenosti pristupa, poriva imaginacije, urbane participacije i ispitivanja svih rješenja nadoknađuje prestižnim nadmetanjima, nedorečenim procedurama i neponovljivim odlukama.

Southeast Europe Culture and Connection / Festival književnosti Jugoistočne Europe

Balkanska specifičnost, balkanska transcendencija

U ožujku 2004. održao se u Solunu i Istanbulu drugi Festival književnosti Jugoistočne Europe u organizaciji Sveučilišta Northwestern iz Chicaga i Sveučilišta Sabanci iz Istanbula, te uz podršku brojnih drugih međunarodnih i lokalnih institucija (Open Society Institute, American College u Solunu, Kokkalis Foundation, Centre for International and Comparative Studies, Sveučilište Bilgi iz Istanbula). Pozvani su prozaici, pjesnici, esejisti i znanstvenici iz svih zemalja regije, a za razliku od svog prvog izdanja (Solun, 2002.), festival je bio popraćen i serijom konferencija na temu odnosa među balkanskim književnostima i kulturama, međusobnog prevođenja, čitanja i razumijevanja.

Na festivalu su sudjelovali Hülya Adak, Murat Belge, Andrej Blatnik, Cevat Çapan, Aleš Debeljak, Caius Dobrescu, Ahmet Evin, Aleksandar Gatalica, Fatima Festić, Georgi Gospodinov, Tatjana Gromača, Yasar Kemal, Biljana Kourtasheva, Aris Marangopoulos, Kim, Mehmeti, Hercules Millas, Svetlana Slapšak, Alexis Stamatis, Nikolaj Stojanov, Igor Štiks, Ülkü Tamer, Nenad Veličković I Andrew Wachtel. Njihovi radovi uvršteni su u antologiju *Southeast Europe Culture and Connection*, koju je uredio Andrew Wachtel, organizator i voditelj festivala, i koja je u izdanju sveučilišta Sabanci (Istanbul, 2004.) objavljena na engleskom i turskom jeziku. Ti tekstovi dostupni su i na Internetu na adresi www.see-lit.org.

Tekstovi Aleša Debeljaka, Caiusa Dobrescua, Svetlane Slapšak, Nikolaja Stojanova i Igora Štiksa, koje donosimo u sklopu *Zarezova* temata, napisani su izravno za esejistički dio spomenute antologije, na predloženu temu *posuđivanja* među balkanskim kulturama, tj. zajedničkih kulturnih nazivnika koji karakteriziraju tu regiju. U uvodnom tekstu antologije Andrew Wachtel predstavio je nekolicinu pisaca iz Jugoistočne Europe koji su na festivalu čitali svoje pjesničke i prozne radove.

Andrew Wachtel

Autori koje ovdje predstavljamo određeni su položajem koji im ne daje luksuz čvrstog i fiksnog identiteta, ali i položajem koji im ne dopušta da spremno prihvate postmodernistički san o vjeri da se usidreni identiteti lako i bez teškoća mogu transcendentirati

U srpnju 2002. grčki pjesnik Anastassis Vistonitis i ja organizirali smo u Kozaniju i Solunu Književni festival Jugoistočne Europe. Jedan od sudionika, Ataol Behramoglu iz Istanbula, tijekom susreta je rekao: *Trebali bismo ovo ponoviti, ali sljedeći put festival bi se trebao održati i u Grčkoj i u Turskoj!* Tekstovi koji se nalaze u ovoj kratkoj antologiji bili su predstavljeni na tom drugom festivalu koji se održao u Solunu i Istanbulu u ožujku 2004. Dok je prvi festival bio posvećen samo književnosti, čitanje suvremene književnosti Jugoistočne Europe na ovogodišnjem je skupu bilo pojačano i produbljeno sudjelovanjem znanstvenika s područja književnosti i kulture. Međutim, kao i prije, književnost, ona živa i dinamična književnost što se proizvodi diljem balkanske regije, bila je u žarištu, pa bih želio iskoristiti prigodu i reći pokoju riječ o tekstovima s tog festivala koji su ovdje predstavljeni. Naravno, u ovakvim uvodima očekuje se da će čovjek među tekstovima pokušati pronaći sličnosti kako bi pokazao da uistinu imamo posla s književnim svemirom koji posjeduje izvjesnu koherenciju. Takvim pristupom riskira se zanemarivanje posebnosti svakoga autorskoga glasa, ali što je tu je.

Ako bih morao izabrati zajedničku nit koja povezuje što je moguće više ovih autora, rekao bih da je to izraz njihove želje da transcendiraju vlastito vrijeme i prostor i istodobno zadrže specifičnost vlastita mjesta u vremenu i prostoru. Netko bi mogao reći da ovaj ponešto paradoksalan položaj nije svojstven isključivo autorima iz ove regije i u tom smislu nisam spreman dokazivati njihovu ekskluzivnost. Međutim, uistinu vjerujem da se oštrina te opreke u radovima koje imamo pred sobom može u izvjesnoj mjeri objasniti položajem koji ti pisci i ta društva zauzimaju danas – položajem koji im ne daje luksuz čvrstog i fiksnog identiteta, ali i položajem koji im ne dopušta da spremno prihvate postmodernistički san o vjeri da se usidreni identiteti lako i bez teškoća mogu transcendentirati.

Prezauzet utrkom s vremenom

Cevat Capan u pjesmi *Iz Erzincana i iz Kemaha* prekrasno tematizira taj problem. Pjesma počinje evokacijom vrlo specifičnog vremena i mjesta, ali brzo vodi čitatelja iz udobnog prizora o stricu Nazimu (koji je, po svoj prilici, on sam u nekoj vrsti egzila iz svoga bivšeg, planinskog doma), u Brazil, New York, da bi ga vratila natrag u Tursku pred kraj pjesme, koja do samog kraja ostaje elegija:

Iz Erzincana i iz Kemaha
(Ljubavnici dolaze plešući)

Pitaš me gdje smo bili? U
slatkoći i u tami, gdje drugdje –
gdje glazba je svirala.
O, kakvo je vrijeme bilo to,
koliko je ljeta prošlo.

Prvi put što vidjeh more,
okus mi keksa bijaše
u ustima, duhan u kesi.
O, stric mi Nazim, kadgod bi
pio, mislio je da je u Karsu.

A zatim godine izgnanstva,
Pustinje. I Amazona.
Zaboravih čak i svoje ime
gledajući Veselu udovu.
Čitava mi mladost prošla tamo.

Vani bijaše New York,
"prekrasno snježan".
Unutra, bijaše Podmornica Potemkin,
Deset dana koji su potresli svijet.
Hajdemo u Kars, sinovče.

Prezauzet utrkom s vremenom,
prezauzet putujući da bih živio.
Mati ti još bijaše dijete.
Useljenik s Krete:
kad je pjevala, pjevala je na grčkom.

Snovi mi bijahu dom:
s desna mi stajao sultan Melik
a s lijeva je moćan tekao Eufrat.
Na pastuhu crnu
prejahah Munzur-goru.

A onda se nađoh u Istanbulu,
tijela razbijena u komade.
Jednoga sam dana bio u Gulhan-parku,
sljedećega već na otoku Burgaz, izgubljen,
tijela razbijena u komade.

Obrnuti danteovski Pakao/Raj

Sličan se interes, međutim, primjećuje i u pjesmama ostalih sudionika festivala, uključujući i primjer *Dostojdroma* Caiusa Dobrescua, koji plovi vrtoglavim terenom između ozbiljnoga i komičnoga, ali i između posebnosti nedavne rumunjske povijesti i širega konteksta koji uključuje i referencije na američku poeziju devetnaestog stoljeća i kvantnu fiziku, a sve to u kontekstu obrnutog danteovskog Pakla/Raja.

Dostojdrom
Nekad sam si znaogovoriti
da sam previše sličan
onima što pišaju u
gaće.
Da ću trebatneku stvar drugu. Ne, ne druge gaće, nije to ono
što sam mislio.

Čitam da je Ghita, Ghita Dej, stvorionešto
od sebe. On je bio
momak poput Whitmana – 'jeo, pio i množio'.
Da, da, smartramda bi se stari striko Walt zapalio za
Ghitu. Prvi put kadsamga vidio
u knjizi, pomislih
kako izgleda baš
kao tata Gabi Gaman. Čitam
Togčovuštoznam koji
bezvezegoblene, poput onog
iz Bayeuxa, s
opasnim momcima iz krede, kopajući
imoči, kako se
smortače jedni protiv drugih polakopola ko,
to im je i trebalo.

Ana Pauker, primjerice, Pasionnaria s Balkana –
strastvena u dubini
svoje duše, luda za
marksoizmom, dala bi i svoj život.
I tko zna da li poslije lude stvari poput te
se ne dogode:

baš kao što elektron od skaču svoje energetske razi do druge,
tako i Anina duša
strasna za strašću iznenada ležnaćić ese ruku pod ruku, usred Raja,
s blaženima?

To jest
svi ti koje su komunisti
stavili u prešu, uzeli su sok sa
svojih noseva – moguće je da senetko
nađe u gadnojnevolji zauvijek
samozato što je jednom 1 dijete vukao za uši.
To ostavlja loš dojam, duša
mu je preusmjeronana drugačiji put itojeto,
sjebani su! Dok Ana,
samo zato što je očajna
od djela, spremna da se da, da se da, da se da
sva, tuče glavom o zidove,
no Ana,
iako je uništila tone
života,
no
Ana,
naprosto živi s tim.
Bljak!

Povijest pobijeđenih

I dok drugi pjesnici možda ne izražavaju taj paradoks tako eksplicitno kao u slučajevima gore navedenih primjera, njegove naznake svakako možemo pronaći u pjesmi *Povijest pobijeđenih* Ulkua Tamera koja počinje evokacijom duge i tragične povijesti regije koja ne uključuje samo Balkan, nego i cijeli prostor bivšega Otomanskog Carstva:

Tvoja mi usta kazuju povijest poraženih
Od Bukurešta do Medine
kroz priče koje su iznijela iz jastuka tmine.

Tvojim nazalnim prolazima
Lutaju mali leopardi iz stoljeća prije Krista
i iz današnjih cirkusa.

Možemo primijetiti da se nešto slično zbiva i u duljoj lirskoj pjesmi *Kaljuža*, u kojoj pjesnik Alexis Stamatis opisuje neku prostoriju, vjerojatno mauzolej, u kojoj se pokapaju i oživljuju mrtvi, prostor u kojemu se sadašnje i prošlo vrijeme urušavaju jedno u drugo:

i mislio sam da je video-zapis snimljen pod lažnim stropom,
ali nije se pokazalo da sam u pravu
bio je to pravi strop i, štoviše, oslikan
prizorom Ahileja i Patrokla i oni su bili neke goleme zmije iza
i sterala se čistina nalik vrištini,
nalik močvari.

A, posljednji pjesnički odjek te teme pojavljuje se u pjesmi *Geografija* Tatjane Gromače koja se u početku služi nekom vrstom tehnike raspuknutog prizora kako bi uspostavila opreku između općega i posebnoga, na koncu se odlučujući (iako dvosmisleno) za ono prvo.

Geografija

Moj čovjek je u tamo nekom gradu.
Mislim na njega, vozi bicikl
prodaje novine probava je li jelo dovoljno slano
ima veliku nuždu napija se u nekom bircu.

Ja sam tu u ovom drugom
i kao život je drugačiji od onog.
Jer valjda je, tako bar mislim
drugi grad drugi život.

Stojim tu i gledam
mesari vise na dokovima svojih radnji.
Uglavili glave kao sidra
između telećih i ovčjih.
Nasukali se u te izloge
krvavih pregača punih muha
koje na njima stvaraju nove naraštaje.

da ih netko porine pa da ih povuče struja niz vodu
u neki drugi grad
nitko u tom gradu ne bi ni primijetio
da su stigli novi mesari.

Da, to je to
mesari, prodavaonice, izlozi,
imaš ih na svim geografskim širinama.

Ljubav

možeš je vidjeti
na samo jednom sjecištu
meridijana i paralela.
Na to mjesto, ozbiljno to mislim
treba ići.

Sukob između prozaičnosti i želje za transcendencijom

Prozni tekstovi, naravno, teže čvršćoj usidrenosti u ovdje i sada od poetskih. Pa, ipak, i ovdje, u tekstovima pristiglima na ovaj festival, nailazimo na tendenciju da se pobjegne iz partikularnoga i krene prema transcendentnome. Tako prekrasna priča Georgija Gospodinova *Gaustine* suprotstavlja pisca (implicitnog autora), koji se brine zbog tako prozaičnih problema kao što su tranzicija iz komunizma i vlastita sreća, eponimskom junaku koji živi u svijetu važnih događaja s kraja dvadesetih godina prošlog stoljeća. Kao čitatelji, sami moramo odlučiti čija je "istina" o svijetu uvjerljivija, jer se čini da se u priči ne daje prednost ni prozaičnome ni transcendentnom vremenu, nego im se prije dopušta da supostoje jedno uz drugo.

Tri kratka izabrana ulomka Aleksandra Gatalice preuzeta su iz njegove knjige *Vek*. Jasno se nastavljajući na Kišovu *Grobnicu za Borisa Davidoviča*, podnaslovljena kao *Sedam poglavlja jedne zajedničke povesti*, Gatalica donosi sto i jednu labavo povezanu priču (vidljiva je također i veza s *1001 noći*) koje su zamišljene kao sažetak iskustva dvadesetog stoljeća. Drugi ulomak opisuje sudbinu obitelji Ritih koja je 1920. emigrirala iz Sovjetskog Saveza i nudi nam isti ovaj paradoks ovdje i sada koje je istodobno dio transcendentnoga i univerzalnoga.

Među razbacanim čaurama nemačkih granata, Aleksej Aleksandrovič pomislio je da očestvu učini kraj, da kao Edip podigne ruku na oca, skoči preko stola i uguši ga, ali se u poslednjem trenutku trgao. Bilo je čudno što se doskorašnji štapski major generala Denikina u tom času setio reči Nikolaja Fjodorova, koje je nekad davno pročitao. Duh bratstva, pisao je Nikolaj Fjodorov, ne treba ograničiti na ljude koji žive sada i ovde. Čovečanstvo čini celinu, a duh bratimljenja mora se proširiti i na mrtve, na "naše očeve". Da li ga je Fjodorovljeva posvećenost oživljavanju mrtvih zbilja sprečila da ubije starog Ritiha, to sada nije znao. Zagrcnuo se ribljom kosti koja mu je zapala u grlu.

Isti sukob između prozaične tjelesnosti u jednome stvarnome balkanskom svijetu i univerzalne želje za transendencijom kroz ljubav, boga ili poslanje, može se zamijetiti i u priči Andreja Blatnika *Preblizu*. Iako se odvija u gradu pod opsadom (gotovo sigurno Sarajevu), ona nam govori više o vječnoj borbi za moć unutar veza, nego što govori o lokalnim uvjetima rata u opsjednutom gradu. Gotovo isto bi se moglo reći za iznimno dvoznačnu priču Yashara Kemala *Vjetar s visoravni*. U mom čitanju, u ovoj se priči pripovijeda smrtna agonija starice koja se, poput Čehovljevih triju sestara, uvijek i zauvijek nada da će onkraj prozaične ljudske patnje uspjeti dosegnuti utopiju (za sestre je to Moskva, a za staricu Chukurova). Međutim, kako je riječ o prozi, a ne o poeziji, nije joj suđeno da postigne transcendenciju koju dopušta lirika, nego umjesto toga prenosi taj lirski impuls na bubamaru dok ona sama umire u potrazi za bijegom iz vlastite zbilje.

Prozni tekstovi, naravno, teže čvršćoj usidrenosti u ovdje i sada od poetskih. Pa, ipak, i ovdje nailazimo na tendenciju da se pobjegne iz partikularnoga i krene prema transcendentnome

Transcendentna aura konkretne osobe

U *Konačarima* Nenada Veličkovića prozaična je zbilja sama opsada Sarajeva, viđena očima djevojčice čiji "dnevnik" tvori pripovijest koju čitamo. Nasuprot Sarajevu svakodnevne smrti i razaranja stoji povijesna pripovijest o gradu koji je prilično drukčiji i ne može se dovesti u vezu s trenutačnom zbiljom ni na kakav logičan način: *Do aprila te hiljadu devetsto devedeset druge godine, Sarajevo je u svijetu bilo poznato po trima stvarima: Zimskim olimpijskim igrama, atentatu na Nadvojvodu te ćevapima, kafanama, neoprimitivizmu, futbalu, Makarskoj, bureku i sevdahu. Od aprila poznato je samo po jednoj stvari. Ratu*.

Konačan i najradikalniji prizor sukoba između prozaičnoga i transcendentnoga može se pronaći u tekstu *U vrtu maslina* Arisa Marangopolousa, tekstu koji se po svojoj konstrukciji i po svojim tropima (u onoj mjeri u kojoj se potonji uspijevaju probiti kroz prijevod) može smatrati prijelaznim oblikom između poezije i proze. Junak, mediokritetski novinar, vraća se u današnju Atenu nakon dugog izbivanja. Njegovo samopoimanje, međutim, ne obuhvaća samo njegov "stvarni" položaj u svijetu, nego i cijeli niz potencijalnih povijesnih i kulturnih avatara koji toj konkretnoj osobi daju transcendentnu auru:

Ben, koji se tek godinu dana prije prestao oslanjati za hranu i piće na onoga sitničavog novinara u sebi, pitao se poput kakva sitničava novinara: "Jesam li ili nisam napaćeni Indijanac, crno dijete, muslimanska žena; jesam li ili nisam mučeni borac pokreta otpora u Građanskom ratu, izdani španjolski anarhist, jesam li ili nisam..." Je li ili nije neukrotivi Ladameja, skrušeni Ahilej, kurvinjski Odisej, očajni Rigas Velestinlis, uništeni Makrygiannis, poniženi Teofil, izdani Belogiannis, mučenik Ploumpidis, strastveni Lambrakis, Paul Lafargue i Laura Marx smotani u jedno, pretučeni student šezdesetosmaš i sedamdesettrećaš, makar i prezreni pjesnik – ili je naprosto beskorisno, uzaludno biće.

Benjamin Sanidopoulos, po zanimanju novinar da bi zaradio za život i pjesnik da bi zaradio za smrt, uistinu se pitao može li se, u nedostatku bilo kakvih drastičnih povijesnih događaja (i uz uvjet da su izgledi za svrgavanje Nepravde minimalni), konačno oprostiti od svijeta u toj ljetnoj monotoniji Nacionalnog vrta.

Naravno, kategorizacije koje predlažem ovdje nisu jedini način na koji se mogu promatrati predstavljeni tekstovi. One, međutim, barem iz jedne perspektive ukazuju na to da postoji određeni balkanski kulturni prostor koji transcendira kojegod političke podjele prisutne u regiji. ■

S engleskoga preveo Dragan Koruga

Balkan je negdje drugdje

Igor Štiks

Balkan postaje uistinu Balkan tek kada smo izvan Balkana. To je stvar perspektive, jer tamo dolje Balkan se očito nigdje ne može naći

Nedavno je nekoliko mojih prijatelja iz bivše Jugoslavije osnovalo bend i sada vrlo uspješno sviraju po pariškim lokalima i klubovima *muziku Cigana s Balkana*. Ne treba ni spominjati da nitko od njih nije *pravi* Rom, da ne razumiju ni riječi romskog jezika, da je glazba koju sviraju uglavnom bosanska, makedonska i srpska, uz nešto pridodanih ciganskih hitova koji čine legitimnim ime i uspješnu reklamu ansambla kao izvorno "ciganskog". Nasmijali su mi se u lice njegovi članovi kada sam im prigovorio neautentičnost te mi poručili da se ostavim takvih sitnica. Uostalom, kako kažu, tko ovdje zna što mi doista sviramo, nitko ne primjećuje kada mijenjamo jezike i ako ljudi više vole vjerovati da slušaju izvorne ciganske pjesme s Balkana, dok je zapravo riječ o bosanskim sevdalinkama, tko ima pravo da im pokvari zadovoljstvo s nekakvim *istinama* i *činjenicama*?! Tumačiti sada čija je to glazba, tko je od koga što posudio, tko je na koga utjecao, i tko je tu zapravo balkanski Ciganin *after all*, čini se mojim prijateljima običnim gubljenjem vremena, a i, kako zaključuju, pitanjem bez definitivnog odgovora. Svi smo mi Balkanci ovdje, dragoviću, a ako pri tome trebamo biti i Cigani, zapadnjačka mašta radi kao luda i sve to na obostranu korist. Uostalom, zar nisi vidio koliko ljudi dolazi na naše koncerte?! Ili su ti se naočale zamaglile usred gužve oko pozornice, netko ti je možda stao na cipelu ili uvalio lakat pod rebra, pa sad nama tu cjepidlačiš i moraliziraš?!

Bjeloputi Cigani s Balkana! Pa to je genijalno!

Da, da, dali su mi lijepu lekciju, moram priznati. No, nisam odustajao od tvrdnje da se ne može dugo varati konzumente s balkanskim izmišljotinama i podvalama. Odlučio sam tako na njihov koncert pozvati Juliette, dovoljno inteligentnu i šarmantnu francusku prijateljicu, kako bih potvrdio svoje stav i dokazao mojim prijateljima da zapadnjačka naivnost ipak ima svoje granice. Tako smo se jedne večeri ugurali na koncert tih *balkanskih Cigana* i zaustavili se na šanku, podalje od same pozornice, gdje buka nije bila tolika jaka da bi nadglasala moje pripremljene edukativne komentare i gdje smo neometano mogli pratiti razvoj situacije. Dakako, didaktički sam dopustio djevojci da zauzme vlastiti stav prema spektaklu koji je upravo počinjao pred njezinim očima. Međutim, unatoč mojoj čvrstoj vjeri u nasljeđe francuskog prosvjetiteljstva, već nakon uvodne pjesme Juliette nije mogla naći riječi da pohvali moj izbor za večerašnji izlazak. Upala je tako već u prvu zamku, no velikodušno sam joj pružio još jednu šansu. Bend je odsvirao neku popularnu pjesmu Gorana Bregovića, a ona je uzviknula da obožava cigansku muziku pogotovo ako dolazi s Balkana i da ovi dečki doista znaju svoj posao. Odakle su ovi Cigani? Iz Rumunjske, Bugarske?, pitala je. Uglavnom iz Bosne i još nekih okolnih republika, odgovorio sam joj zajedljivo. *Sjajno!*, zaključila je. Nakon toga sam ipak odlučio intervenirati i pokušati je izvesti na pravi put. Rekao sam joj da pogleda dva plavokosa mladića za gitarom i iza mikrofona pa da sama izvuče zaključak. Pogledala ih je i rekla mi: *Hej! Bjeloputi Cigani s Balkana! Pa to je genijalno!.* U svom bijesu objašnjavao sam da oni uopće nisu Romi, da su ukrali cigansko ime benda, da sviraju glazbu iz svih krajeva Balkana i da prodaju Francuzima ono što Francuzi žele čuti pored zdravih ušiju i očiju. *To je prevara!*, uzviknuo sam, na što mi je Juliette već u vidno lošijem raspoloženju prijekorno rekla :

– Pa to i nije tako strašno. Zašto se uzbuđuješ? Kao da je doista bitno je li glazba makedonska, bugarska ili grčka? To je tako komplicirano kod vas na Balkanu da se uopće ne želim upuštati u rješavanje pitanja tko je što napravio prvi, tko je od koga posudio ovo ili ono, i tko je kome što ukrao na Balkanu? Zar uostalom ne misliš da pretjeruješ?! I što želiš s time dokazati na kraju? *Prevara*?! Ma nemoj!

Balkan, to su drugi!

Njezino pitanje bilo je na pravom mjestu. Zastao sam na trenutak ne znajući kako da nastavim dalje. Doista, što želim dokazati? Pa možda samo to, počeo sam mucajući, da, da... da je bitno da znamo što slušamo, eto. Bitno je, kako nije bitno, draga moja, čija je ovo glazba. Evo, ja moram napisati članak za jedan važni književni festival i to na temu što volim u svojoj kulturi, a što je posuđeno iz neke druge balkanske kulture. A kako, reci sad ti meni, da to napišem ako ne znam čije je što, tko je tko, što bi to bilo je "moje" a što "njihovo". Vrtim se u krugu, loše spavam već danima, kasnim s tekstom, i onda vidim kako ove bitange potkradaju sve živo i trpaju sve u koš s natpisom *Cigani s Balkana*, pa još na kraju besramno pokušavaju prodati tu podvalu a klijenti plaćaju s osmijehom na licu. Sve što hoću reći – nastavio sam smirenije vidjevši da se moja poruka gubi negdje između nas dvoje pomiješana s apokaliptičkim stihovima

Nema više sunca, nema više meseca...
Nema tebe, nema mene
Ničeg više nema, jooooj....

– jest da konačno Balkan postaje uistinu Balkan tek kada smo izvan Balkana. To je stvar perspektive. Za svu tu složenost dovoljno je reći Balkan i stvari već izgledaju jednostavnije, čak i privlačnije, gurnute pod taj egzotični kišobran, koji upravo sada i ti nosiš, draga, i koji je moguć jedino tada kada kročiš nogom izvan Balkana. Jer tamo dolje Balkan se očito nigdje ne može naći. Pitaj sve te Slovence, Hrvate, Bosance, Srbe, Makedonce, Crnogorce, Bugare, Rumunje, Grke, Albance i Turke, koliko ih već ima, i svatko od njih će ti prstom ukazati na onoga drugoga. *Balkan, to su drugi!* Sartreov poučak tu je našao odlično tlo, mila. Balkan tako više ne stanuje na Balkanu, on je negdje drugdje. Možda baš ovdje u Parizu. Dolje na Balkanu samo oni manjinski narodi, koji su se upleli u balkansku povijest bez prava glasa, ostaju *Balkanci*. Da, upravo Romi, Vlasi, Cincari ili Sefardi nisu Balkan mogli prebaciti preko svojih zidina u tuđe dvorište, nego su ga živjeli po svim njegovim dijelovima ne pitajući se o pripadnosti ili nepripadnosti poluotoku. Čak mi se, ponekad čini da bi se Balkan raspao da nestanu te veze koje su oni ispleli u njegovoj unutrašnjosti,

Balkan je *nesvjesno Evrope*, u koje možeš potisnuti sve ono neugodno što je u tebi i oko tebe, a uzimati samo najbolje. To je zvijer koju već prepoznaju oko željezničkih postaja glavnih evropskih gradova, on počinje kao što tvrde u Beču već od *Südbahnhofa*, ali mnogi ga nalaze i u nekim četvrtima Hamburga i Osla gdje izaziva tjeskobu u domaćeg stanovništva

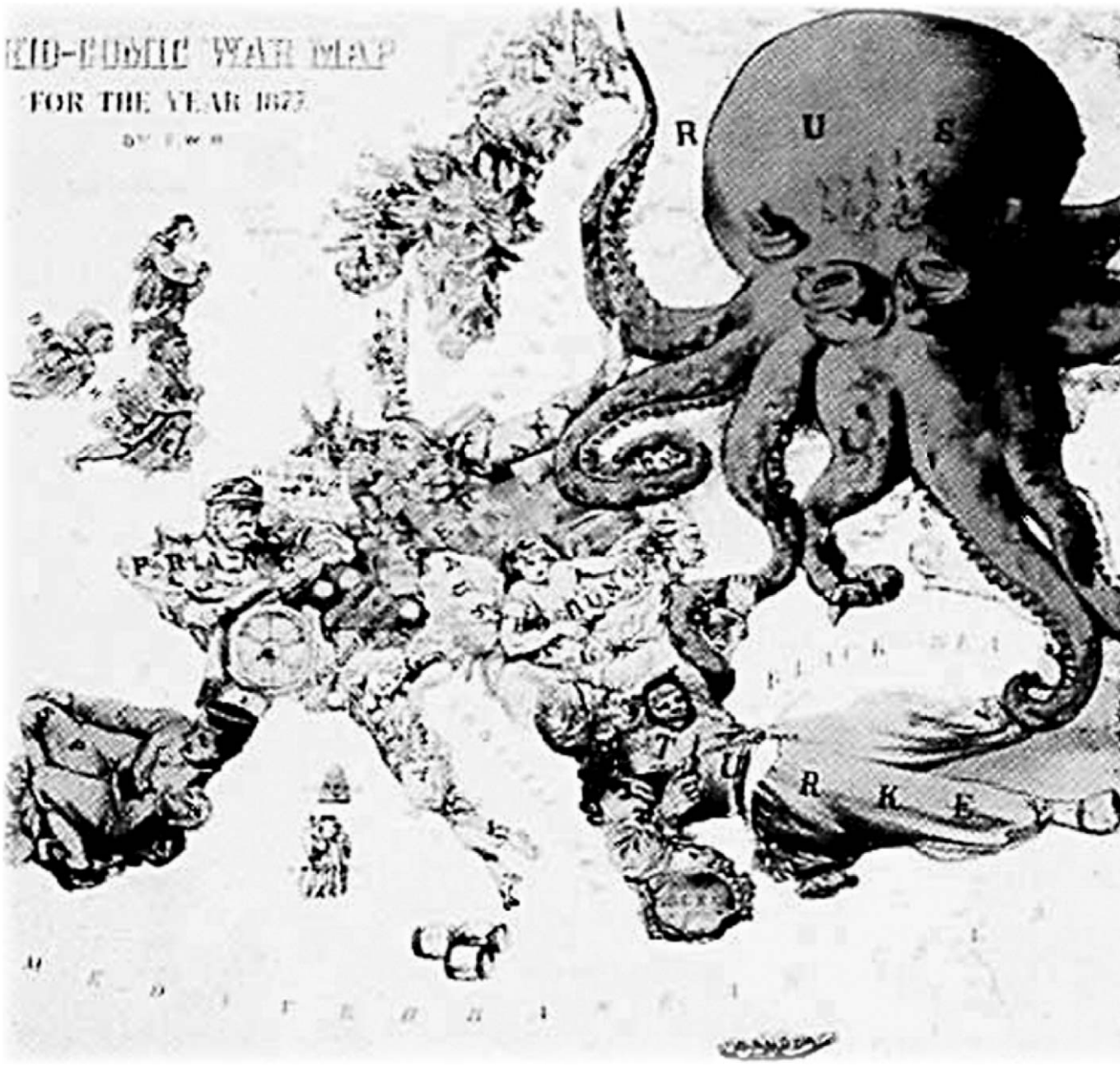

Tko ovdje zna što mi doista sviramo, nitko ne primjećuje kada mijenjamo jezike i ako ljudi više vole vjerovati da slušaju izvorne ciganske pjesme s Balkana, dok je zapravo riječ o bosanskim sevdalinkama, tko ima pravo da im pokvari zadovoljstvo s nekakvim *istinama* i *činjenicama*?!

među njegovim narodima i dalje prema svijetu. To su ti konci koji drže Balkan uz euroazijski kontinent. Inače, odavno bi to bio otok, koji bi se možda dalje podijelio na brojne manje otoke, čineći tako jedan čudnovati arhipelag. To, ako baš hoćeš, i jest prava slika Balkana, ta razmrvljenost arhipelaga sa zavodljivom i strašnom civilizacijom, koja se usidrila u imaginariju drugih. Mnogi od njezinih stanovnika danas u sve većem broju pristižu na obale Zapada kao brodolomnici s iste lađe, kažnjeni nebrojenim jezicima i međusobnim nerazumijevanjem, kao i pogledom drugih koji sve te Balkance na svom tlu prepoznaje baš kao jednake, nerazdvojive, kao pripadnike jednog te istog balkanskog naroda, koji se izmiješao do neprepoznatljivosti i sada kreće na svoj osvajački put!

Moja me prijateljica sluša otvorenih usta, sada već potpuno zbunjena, a s vremena na vrijeme pogled usmjeruje na pjevača, koji upravo pjeva ovaj put čuveni ciganski hit –

Prokleta je A-me-rika!
i zlato što sjaaaa...

– i na ljude koji zadovoljno plešu. Moje sumorno raspoloženje gura me ipak da nastavim u istom pravcu. Za vas, za tebe konkretno, Balkan je egzotični *enfant terrible* Evrope, *ma chérie*, ali unatoč svemu tome neodoljiv kao što već jesu takva djeca, no jednako tako to je i izvorište svih nevolja, regija koju proždiru mistične sile neiscrpive mržnje šireći svoje pipke. Balkan je *nesvjesno Evrope*, u koje možeš potisnuti sve ono neugodno što je u tebi i oko tebe, a uzimati samo najbolje. To je zvijer koju već prepoznaju oko željezničkih postaja glavnih evropskih gradova, on počinje kao što tvrde u Beču već od *Südbahnhofa*, ali mnogi ga nalaze i u nekim četvrtima Hamburga i Osla gdje izaziva tjeskobu u domaćeg stanovništva. Njegov nikad utvrđeni *limes* zahvaća jednako tako Trst, Beč i Budimpeštu, zatim južnotalijansku luku Brindisi, balkansku koloniju u Italiji gdje se skupljaju gomile očajnika na putu preko Jadrana u Albaniju, Crnu Goru, Grčku i Tursku i gdje vlada permanentno stanje opsade. Iz te perspektive Cipar je mnogo bliže nego što se misli, draga moja Juliette. *Sine! Vrati se iz daljineee...* – glas mog prijatelja, meni usprkos, i dalje oduševljava publiku.

Spojene posude balkanskih kultura

Uzimam i ja još jedan gutljaj vina, jer mi se grlo već osušilo od ove govorancije, a ne vidim pomaka u našem razgovoru i sam se sebi povremeno činim u najmanju ruku nejasan. Ona me i dalje gleda i vrti glavom u čuđenju. Dobro, koji je tvoj problem?, napokon me pita. Proturječiš sam sebi. S jedne strane optužuješ svoje prijatelje za prevaru, tvrdiš kako nije pošteno to što sve stavljaju u isti koš, a s druge sa simpatijom pričaš o tome kako ste svi isti, *arhipelag Balkan* i slično. Mislim da je tvoj problem da ne znaš kako ćeš napisati taj članak, udaraš glavom u zid, proklinješ zadanu temu, i iako govoriš o razlikama nikako ne nalaziš način da kirurški odvojiš balkanske kulture koje očito funkcioniraju kao spojene posude. I za sve to okrivljuješ cijeli svijet i među ostalima i mene samu. Ništa mi više nije jasno. Moja prijateljica zatim također uzima gutljaj vina pa kao da ju je to oraspoložilo ili joj barem skrenulo misli na neke veselije stvari, smiješi mi se i poziva da joj priđem bliže. Kaže kako joj je dosta raspravljanja, ali da ipak ne bi željela da zatvorimo diskusiju o Balkanu prije nego razjasnimo jedan važan problem. O čemu je riječ, dušo? E pa, veli Juliette, priča se da su Balkanci vrlo moćni u jednome određenom smislu. U kojem?, pitam hladno i odrješito. Paaa... – odugovlači, zločesto se smješka, popravlja mi kragnu – ... u smislu... seksualnom. Je li to istina?, ona bi voljela znati. Jesi li proučio i to pitanje, kaže, i važi li to za sve ili samo za pojedine narode na Balkanu, profesore..., čekaj kako je ono bilo tvoje prezime, ne mogu se sad sjetiti, nešto sa S..., zar ne? – pauza, pokušava se prisjetiti, ali ne ide. Na kraju odustaje: Oprosti, zaboravila sam, znam da počinje nekako sa S ili sa St... zar ne? Ne ljutiš se.

Eto, zaboravila je moje prezime. Neugodno joj je. Mislila je da je Stiglitz, ne zna kako je pomiješala. Nema veze, kažem, sve sam shvatio. Ništa nije slučajno. Ne, ne. Uostalom, nije li njemački *Stiglitz* naš čuveni *češljugar*. Ne znam kako se to kaže na francuskom i ima li sličnu konotaciju, ali mi je drago da ipak napredujemo pomalo večeras. Tražim prikladan odgovor koji ne bi u potpunosti potkopao ozbiljnost svega što sam večeras rekao, a čini se da sam već izbrbljao i suviše toga. Već smo ispraznili dvije butelje vina, pa naručujemo još jednu, a za to vrijeme ja odjednom od svih ljudi na svijetu mislim baš na doktora Freuda. Bend tjera publiku u sjetno raspoloženje s lijepom sevdalinkom:

Lijepi li su mostarski dućani...
al' još su ljepši mladi bazerdžani...

Ravnodušni prema smrti, očajni zbog impotencije

Na samom početku *Psihopatologije svakodnevnog života* Freud govori o jednoj zanimljivoj situaciji u kojoj se našao u Hercegovini. Putujući po Balkanu, uputio se od Dubrovnika u Bosnu u društvu, kako navodi, *jednog stranca*. Voze se tako on i taj stranac po mojoj domovini, a tema njihova razgovora daleko je od surovog pejzaža koji ih okružuje. Gospoda razgovaraju, naime, o Italiji. I baš u tom trenutku doktor Freud pita svog kompanjona je li bio u Orvietu i je li tamo vidio čuvene freske majstora S..., prokletstvo, kako se ono zvao? I tu, baš tu zakazuje memorija, a našeg doktora zapljuskuje val neugode. Taj trenutak zaborava inače poznate činjenice, natjerat će čuvenog Bečliju da cijelom tom naizgled nevažnom problemu posveti nešto veću pozornost i da razjasni tu neugodu koju je iznenada osjetio. Naime, vozeći se kroz Hercegovinu, njihov razgovor skrenuo je nekoliko puta na običaje domaćeg stanovništva, kako tumači kasnije dr. Freud. Stranac, koji je inače dulje vrijeme boravio u ovoj zemlji nedavno pripojenoj Monarhiji, obavijestio ga je o jednoj neobičnoj karakteristici ovdašnjih ljudi s kojom se susreo za vrijeme svoje doktorske prakse. Čini se da Bosanci generalno njeguju nehajan odnos prema smrti, tvrdio je, dok, vrlo zanimljivo, pridaju izrazitu vrijednost seksualnim užicima te u slučaju seksualne nemoći zapadaju u smrtni očaj, koji je u očitom kontrastu, zaključuje Freudov kolega, s općom ravnodušnošću spram sudbinskog pitanja života i smrti. Ne znamo što je još taj zagonetni stranac rekao dr. Freudu. O tome možemo samo nagađati. Možda je baš sam Sigmund F. u tom trenutku razgovor prebacio na Italiju, koja ionako budi samo lijepe i mirisne uspomene, kako bi otklonio ili, bolje rečeno, potisnuo neugodu koja se približavala. Ipak, činjenica je da mu neki vrag cijelo to vrijeme nije dao mira, i u trenutku kada se trebao sjetiti imena majstora freski iz Orvieta, čuvenog *Signorellija*, uzgred budi rečeno, cijeli je mehanizam potiskivanja zakazao. Naime, ta priča o ljudima kroz čiju je zemlju prolazio podsjetila ga je na lošu vijest koju je nedavno primio: njegov je pacijent počinio samoubojstvo mučen neizlječivom impotencijom! Cijeli taj splet okolnosti doveo je na vrlo kompliciran način, koji pokušava pojasniti Freudova vlastita interpretacija, do zaborava imena Signorelli i do generalnog zaključka da osim običnog zaboravljanja imena i prezimena postoje slučajevi gdje je zaborav u izravnoj vezi s potiskivanjem, činom, kao što znamo, izrazitog seksualnog naboja.

Pljuska frojdovskom ukusu

Juliette me sad gleda uznemireno i ravno u oči, pokušavajući tako valjda bolje shvatiti značenje mojih riječi. Njezino veselo raspoloženje, potaknuto vinom i temom razgovora, sada je zamijenjeno paralizirajućom zbunjenošću. Na kraju očito odustaje od potrage za suptilnijim objašnjenjima:

– Čekaj, čekaj. Ne razumijem... Hoćeš li sa svim tim reći da sam zaboravila tvoje prezime samo zato što želim spavati s tobom? To je ono što hoćeš reći?! Je li?!

– Stani, stani. Smiri se, draga.

– Je li?! – uzviknula je.

– Ne, to nije tako jednostavno, dušo – okrećem se nadajući se da ne privlačimo pozornost – ali sa znanstvene točke gledišta, mislim, nije ni isključeno.

Njezin odgovor na moj odgovor bio je uistinu vrlo jednostavan i brz. Nisam ni stigao shvatiti da je zamahnula rukom, a njezin se dlan već spustio na moj obraz uz glasan prasak. Dok sam dolazio sebi, ona mi je već okrenula leđa pridružujući se veseloj publici. Upravo je plesala ispred pjevača koji je baš u tom trenutku stigao do refrena :

Šta me je to prevarilo
u pooogledu tvoom....

Šteta što ne zna "ciganski", pomislio sam gorko dok sam gledao *frontmana* kako već pleše s mojom prijateljicom.

– Prokleti Balkanci! – uzviknuo sam glasno na francuskom protiv cijele te buke koju je na radost svih ostalih nastavio proizvoditi odlično uvježbani bend. Konobar koji je stajao s druge strane šanka nagnuo se prema meni i plešući mi doviknuo rečenicu koja mi je potvrdila da me ovdje doista nitko ne razumije:

– Slažem se, stari, odlični su ovi Balkanci. Ej, znaš da mi je baka iz Bugarske.

– Nevjerojatno! – rekao sam prilično ljut – Ma zamisli, i moj deda također!

– Onda reci što piješ, prijatelju. Ja plaćam – veselo je odgovorio konobar potvrđujući moje najgore sumnje. – Ne srećemo baš svaki dan ljude iz svog kraja, zar ne?!

– *Blagodaram*, *bratko* – odgovorio sam na makedonskom.

– Šta kažeš? Izvini, ali ne znam bugarski – pojasnio mi je – Ja sam ti treća generacija.

– Nije važno, prijatelju. – zaključio sam resignirano – Sve dok je Balkan s nama. Između nas. Sada i ovdje.

Moj balkanski učitelj

Aleš Debeljak

Definirajući oboje – krutost nacionalističkoga zurenja u vlastiti pupak i bezbrižan besmisao *globalne pripadnosti* – nastojao sam slijediti koncentrične krugove identiteta koji polaze od predodžbi o samome sebi, uronjenom u zajedničko iskustvo, a šire se preko lokalnih, nacionalnih i regionalnih identiteta

Danilo Kiš za mene predstavlja najplemenitije postignuće balkanske imaginacije

Balkan nije samo brdovit poluotok u jugoistočnoj Europi, bez prirodnih granica sa zapadnom Europom i imena što mu ga je, početkom 19. stoljeća, dao njemački geograf August Zeune, koji je, pak, išao tragom jednog ranijeg turskog kartografa. Tijekom protekla dva stoljeća, obilježena ratom i nasilnim pomicanjem granica pod pritiskom Habsburškog, Otomanskog i Jugoslavenskog carstva, i te kako potpomognutim zapadnim silama, Balkan je također postao zgodna metafora. Postao je metafora za stanovitu *forma mentis*, za necivilizirani i primitivni mentalitet, koji ne podliježe utjecaju suvremene misli, mentalitet čije metastaze mogu zahvatiti "zdravu" civilizaciju u svijetu globalnoga kapitalizma.

Balkanizacija neke zajednice danas je pretežno uvredljiva riječ i označava narcisoidnu fragmentaciju velikih kolektiva na sve manje frakcijske skupine koje se uporno potvrđuju u krvoprolићu i okrutnoj mržnji, u lukavoj moralnoj nevinosti i ritualnom zazivanju duhova pradavnih plemena. "Europski" način života i razmišljanja nije izravno uporabljiv ovdje, na Balkanu. Gdje je, međutim, to "ovdje"? Počinje li na južnoj strani terase hotela Esplanade u Zagrebu, kao što je Miroslav Krleža, vodeći suvremeni hrvatski pisac, otvoreno primijetio? Treba li doista tražiti njegov prag u prljavim *gastarbeiterskim* krčmama oko bečkoga Južnog željezničkog kolodvora, kao što malograđanski tabloidi u Austriji žestoko napadaju iz dana u dan? Počinje li Balkan na južnoj obali rijeke Kupe koja razdvaja Sloveniju od Hrvatske, kao što većina slovenske javnosti, po svojemu običaju, bahato priznaje?

Tradicija kozmopolitizma na Balkanu

Crta odvajanja stabilnog i uređenog društva od plemenskih strasti samo je prividna. Moguće ju je zaobići ako pratimo potrebu zajednica da svome identitetu iznova daju smisao u neprestanomu previranju, iako su posljedice tih promjena primjetne s obiju strane crte razdvajanja. Suvremeni "image" Balkana nastao je, naime, kao rezultat višestrukih konceptualnih promjena, dok su priče kolonizatora sa Zapada o onima drugima, različitima i samosvojnima, često išle ruku pod ruku s potragom za domaćom, etnogenetski izvornom i nadmoćnom protuzapadnjačkom kulturom balkanskoga "Barbarogenija".

Postoji, pak, kulturna tradicija koja dopušta snažan protok ideja, stajališta i simbola putem jezičnih i etničkih granica – tradicija kozmopolitizma. Ta je tradicija između dva svjetska rata možda bila slaba, no sadržavala je povijesni avangardni pokret s pravim balkanskim zaokretom, *Zenitizam*; tužaljke za izgubljenim uvjerenjima u djelima srpskoga pisca Miloša Crnjanskog; proročki glas slovenskoga pjesnika Srečka Kosovela; elegantne meditacije na temu prolaznosti vremena u poeziji hrvatskoga autora Tina Ujevića; žestinu fatalističkoga prihvaćanja zle kobi u djelima Ive Andrića, što ga jednako svojataju Srbi, Hrvati i Bošnjaci. No nitko od tih pisaca nije tako silovito potaknuo moju grozničavu maštu kao djelo Danila Kiša.

Danilo Kiš (1935.-1989.), pisac beletristike, plodonosni prevoditelj, karizmatični bonvivan i protukomunistički disident, bio je estetski osloboditelj od jarma zagušljivoga realizma. Njegovo je kulturno naslijeđe bilo prožeto židovskom, srpskom i mađarskom tradicijom jer je pisao na raskrižju austro-ugarske i balkanske baštine, prihvaćajući određenje *posljednjega Jugoslavena*, što je označavalo njegov neprestani otpor nacionalističkom ekskluzivizmu. Mene je, pak, vodilo njegovo ništa manje značajno priznanje, prema kojemu je upravo pisac pozvan podržati egzistencijalnu potrebu koja može i treba odbaciti zavodljive obmane o *slobodnom protoku* internacionalizma. Pisac, čiji je dom u njegovu materinskom jeziku, svjestan je toga da jezik nije samo sredstvo komunikacije. Ono je, umjesto toga, metafizički svjetonazor. Ako taj *slobodni protok* internacionalizma polazi od toga da se netko u potpunosti može osjećati kao u svojemu domu u nekoj transnacionalnoj društvenoj klasi, čiji su zahtjevi usmjereni odbacivanju neposrednih etničkih i kulturnih veza uime odanosti toj zajednici, onda sam želio vjerovati da je moguće ostati odan temeljnim područjima intimnoga zemljopisa, povijesti i zajednice, čak i tada kada se njeguju veze s globalnim kulturološkim pokretima. Definirajući oboje – krutost nacionalističkoga zurenja u vlastiti pupak i bezbrižan besmisao *globalne pripadnosti* – nastojao sam slijediti koncentrične krugove identiteta koji polaze od predodžbi o samome sebi, uronjenom u zajedničko iskustvo, a šire se preko lokalnih, nacionalnih i regionalnih identiteta.

Danilo Kiš kao pisac-junak

Taj se identitet otkriva jedino onim posebnim pogledom koji ima snagu preobrazbe, kada nagriza lokalno uvriježene opise svakodnevnog življenja i postupno ih pretvara u priče univerzalna značenja. Pogled je to majstora, umjetnika i pisaca u čijim radovima zrelo razmišljanje putuje u istome odjeljku kao i predanost odabranoj zajednici koja se razlikuje od nečije etničke i jezične skupine. Toj je kozmopolitskoj perspektivi doista potreban nečiji individualan odabir jer nadilazi organski utemeljeno članstvo. Iziskuje odabrano članstvo u neuhvatljivoj zajednici u kojoj imperativ biti human nije samo zadano pravo nego i odgovornost. Ono što može zaštititi sve nas koji želimo sudjelovati u načinu života gdje zamisao o zajedničkoj humanosti još nije potpuno nestala, možda je samo slaba nada da kritičko stajalište spram pomodnih ideologija istodobno nudi i otpor nepromijenjenomu stanju i sprječava nas da fatalistički ne prihvatimo zlo kao neotuđivi vid iskustva.

Za mene je Danilo Kiš bio pisac-junak. Zahvaljujući svojemu moralnom ustrajavanju na tomu da je pitanje logora, Auschwitza i Gulaga, središnje pitanje za pisce 20. stoljeća; svojim lirskim postupcima koji podjednako odgovaraju snatrenjima nad litanijom o provincijskim željezničkim postajama i uzdrhtalosti tjeskobne duše; svojom tvrdnjom da je kič neuništiv kao plastična boca; svojemu rezigniranu, iako ne i defetističkome, poimanju činjenice da su njemu, koji je proveo drugu polovicu svojega života u dragovoljnu izgnanstvu u Parizu, rasprave suvremenih francuskih intelektualaca bile poznate dok su rasprave o njegovu domaćem okružju ostale strane njegovim francuskim kolegama; svojemu upornom uvjerenju da književnost potječe iz sveukupnosti bića, a ne samo jezika, što ga je čvrsto privezalo za njegov srpsko-hrvatski jezični idiom unatoč lažnim ugodnostima francuskoga, jezika usvojena za potrebe svakodnevnoga življenja u izgnanstvu; svojemu načelnom stajalištu židovskoga apatrida koji ne može biti nesvjestan razarajućih posljedica šovinističkoga uzdizanja jedne *odabrane nacije* na razinu metafizičke ideje koja opravdava sva sredstva svoje zaštite; sveukupnoj narativnosti svojega života i rada, Danilo Kiš za mene predstavlja najplemenitije postignuće balkanske imaginacije.

Fantazija o jednakosti

Prvi sam put otkrio Danila Kiša tijekom osamdesetih kada mi je, kao studentu slovenskoga Sveučilišta u Ljubljani, Jugoslavija bila već dom, baš kao i Kišu. Susret s njegovim pričama bio je nešto poput otkrića dok mu djelo još nije bilo kanonizirano. U osvit pojavljivanja njegove zbirke kratkih priča, *Grobnica za Borisa Dावidoविća* (prvo izdanje 1976.; dvije godine poslije izdavačka kuća Harcourt Brace Jovanovich objavljuje engleski prijevod knjige), dolazi zapravo do bučnih nesuglasica oko prave uporabe književnih metoda. Kiš je podvrgnut javnome uništavanju i mučenju komunističkih pajdaša, što je konačno ubrzalo njegov odlazak iz zemlje, te odlazi u pariško izgnanstvo. Ja sam pošao u izgnanstvo njegovih knjiga. Nakon dva desetljeća još uvijek sam njihov sretno udomaćeni građanin. I dalje crpim snagu od Kiša, nikada više nego u tom pre-apokaliptičkom svijetu u kojemu male europske teme o nacionalnim podjelama i razdvojenost između "nas" i "njih", što ih prati, poprimaju zastrašujuću globalnu inkarnaciju u američko-britanskom ratu u Iraku. U takvim vremenima promišljati slobodu kao riznicu osjećaja zajedništva, dakako, znači utonuti u literarno sanjarenje. Imaginacija, pak, pruža takvu utjehu te ne mogu a da ne sanjarim o svojemu učitelju.

U svojemu djelu, osobito u priči *Enciklopedija mrtvih* (prvo izdanje 1983.; Farrar, Strausd i Giroux objavljuju engleski prijevod 1989.), Danilo Kiš koristi metaforu stanovite slobode. Tamo gdje je Danilo Kiš, tu je, dakako, i Jorge Luis Borges. Upravo je Borgesova metafikcijska strategija navela Kiša na usklik da se sva književnost dijeli na *onu prije Borgesa i onu poslije njega*. Ova je tvrdnja upitna, no ostaje činjenicom da je Borges presudno utjecao na Kiševo literarno posezanje za dokumentima, kronikama i činjenično-utemeljenim izvorima. Na zasadama istina svakoga od njih, Kiš je stvorio književna djela najvećega estetskog dometa. Borges je skovao metaforu o knjižnici, čiji je cilj bio postati svemirom. U njegovoj naslovnoj priči iz 1941. knjižnica Babel je golema jer sadrži beskonačnost svih prošlih, sadašnjih i budućih događanja. Borgesova predodžba o knjižnici ujedinjuje prošlost, sadašnjost i budućnost. Borgesova je knjižnica neograničena baš kao i strah ljudi koji na urednim policama s knjigama uzalud traže objašnjenje kaosa.

Kiš je bio zadivljen, ali ne i zadovoljan. Odabrao je oštru, strastvenu i, nesumnjivo, polemički bogatu interpretaciju ovoga tropa u svojoj *Enciklopediji mrtvih*. Prvo, Kiševa je enciklopedija bitna knjiga u toj književnosti, otvorena samo onima koji su već mrtvi. Drugo, načelo je odabira na djelu čak i u zajednici mrtvih, jer Kiševa knjižnica ne obuhvaća one čija su imena već zaslužila da se nađu u nekoj drugoj knjizi, leksikonu ili knjižnici. Ljudi koji nisu dospjeli ni u jednu *Tko je tko* knjigu, svoje su jedino priznanje tako našli u pravoj enciklopediji mrtvih, enciklopediji bezimenih, slučajnih prolaznika, najbližih susjeda. Taj metodološki postupak nije ništa drugo doli slavljenje izjednačene moći smrti. Na stanovit način, to je sablastan podsjetnik na zanemareno načelo slobode, bratstva i jednakosti.

Ne tvrdim da u vrijeme stalnih društvenih previrbi Kiš igra samo ulogu dobrohotna službenika čiji je posao olakšati patnju. Uostalom, patnja nas navodi na razmišljanje, razmišljanje može prijeći u razboritost, a razboritost čini život nekako podnošljivim. Ono što govorim jest da to korjenito podrivanje fantazije jednakosti čini Kiševu originalan doprinos shvaćanju suvremenoga ljudskog položaja: jednakost mrtvih i dalje je obilježena konkretnim društvenim odnosima, koji označuju ljudsko proživljeno iskustvo. Drugim riječima, različita politička uvjerenja i odvojeni društveni statusi prate pojedince nakon smrti.

Hermeneutika ljuštenja

Logika unošenja stavaka u enciklopediju povezana je s nekom vrstom hermeneutike ljuštenja. Mreža događaja, uspavanki što ih pjevaju pokojnici, rodbina i svadbeni gosti, poštari hoda laka poput pera i otresite mljekarice, mreža svih onih koje su pokojnici viđali, poznavali ili mirisali – beskonačna je. No, nije li to neuvjerljivo rečeno? Mreža u koju je pojedinac uhvaćen tako je uostalom široka da doslovce obuhvaća čitav svijet jer svatko, prije ili kasnije, križa svoje putove s onim tko je bio u doticaju s pokojnikovim poznanikom. Budući da se mreža širi kako bi obuhvatila rodbinu i rodbinu rodbine te poznanike i slučajne prolaznike, pretpostavka od koje se polazi u enciklopediji mrtvih jest krajnje oslobađajuća: daje nam znati kako smo povezani sa svim živim i neživim, kao i s ljudima, na ovome svijetu. Taj labirint, ta nevjerojatno zamršena priča sastavljena od poveznica, vodoravnih i okomitih, taj labirint toliko je prostran da sam, tijekom mojega prvog čitanja Kiševe priče, imao uzbudljiv osjećaj sličnosti s onim iznimno točno iscrtanim zemljovidom Engleske, koji je u biti sama Engleska, kao što Josiah Royce piše u knjizi *Svijet i pojedinac* (1899.). Njegova je karta zaželjela dobrodošlicu stalnom ponavljanju *ad infinitum* jer svaka karta Engleske mora sadržavati sebe samu i tako progresivno umnažati svoj vlastiti izgled.

Kiševa enciklopedija, međutim, predstavlja mnoštvo koje je uvijek već tamo. U sjajnu Kiševu tumačenju, tehnika gomilanja stavaka doživljava preobrazbu od linearnosti pisanoga zapisa, koji određuje zakonitosti u našemu svakodnevnom govoru i kronološkom životu, do istodobnosti mnogih odsječaka života koji donosi patnju pokojnicima. U nekoliko rečenica, cijela je individualna povijest zgusnuta, sažeta i opisana; opisana je ne samo u zamornoj perspektivi podataka o rođenju, naobrazbi, bračnome stanju, promjenama adrese i zaposlenja, nego prije s umjetničkom senzibilnošću, koja pretpostavlja poziv na ambiciozne ideale, cjelovito biće.

Mallarméov tajni projekt *Knjiga* isijava kroz tu neispunjenu želju da se opjeva cjelovitost postojanja, da se živi cjelovitost pjesme. Ta apsolutna knjiga, koja je bila *abstractum* za njezina autora, dala je naslutiti da jezični instrumenti i uvjeti europske metafizike u doba kada su jedino vrijedile *poezija i ekonomija*, kako Mallarmé dogmatski primjećuje, još uvijek nisu bili dostigli točku u kojoj bi moguće bilo prihvatiti izazov na način drukčiji negoli apstraktan. Mallarmé, budimo sigurni, nikada nije napisao svoju Knjigu. Međutim, njegova maksima da svatko i sve što se događa na ovome svijetu mora jednoga dana dospjeti u tu Knjigu doživjela je ne samo estetski lijepu nego i društveno osjetljivu naknadu pod drhtavim perom Danila Kiša, mojega balkanskog učitelja.

Priča o učitelju i učeniku

od praških svitanja i plavkasta sumraka,
teška poput smrti goluba u nedjeljnu ispraznost,
od izbljedjele knjige koju se ne usuđujem otvoriti
jer napamet znam da oponaša svemir;
od simetrije od četrdeset godina i šest knjiga
što ih napisa moje višestruko ja u trenucima očaja,
od ljubavi, od prašine u dvorištu, od pjesama pročitanih
u jednome jedinom dahu, od dva ili tri neologizma,
od strpljenja i discipline, što mi kapaju u pluća,
od nemoći i gorkoga okusa ponavljanja,
od vjere u trideset i šest mudraca,
od prve lekcije iz Talmuda,
od maglovitih vizija i propalih aluzija,
od vječne samoće i jednaka ponosa,
od hrabrosti i ševina beskorisna pjeva,
od neugodnih sječanja na mit o Pigmalionu
danas živiji no ikada, od priče
utkane u nečiju tuđu priču i možda čak manje
uspješnu od one originalne, koja je sama po sebi samo
loša kronika jedne legende nastale radi
nebrojenih trenutaka, od arogancije učitelja
slijepog za istrošene metafore i povjerenje studenta,
od slutnji i gluposti, od igre što je pročitana
knjiga igra sa mnom, od učiteljeva ustrajavanja na tomu
da mora osjetiti žarku bol taštine ako
želi održati lekciju o njezinoj opasnosti,
od odraza i sjena u sobi bez zrcala,
od razboritosti i prigušenih glasova iz prošlosti ne mogu
napisati priču o kojoj će odsad godinama sanjati
čovjek toliko posvećen čitanju i pisanju
kao ja sam. Ne znam hoće li taj čovjek opet biti ja.

S engleskoga prevela Renata Šamo

* Prijevod teksta Aleša Debeljaka *Moj balkanski učitelj*, izvorno napisanog na engleskom jeziku za festival *Southeast Europe Culture and Connection*, objavljen je u reviji *Nova Istra* (br. 3-4, jesen-zima 2003, str. 125-128). Zahvaljujemo *Novoj Istri*, glavnom uredniku Borisu Biletiću i prevoditeljici na ljubaznom dopuštenju da već postojeći prijevod na hrvatski jezik objavimo u okviru našeg tematа. Oprema teksta je redakcijska.

Apologija boze

Nikolaj Stojanov

Na jednoj konferenciji su, rekao je Besnik Mustafaj, Rumunjska i Bugarska tvrdile da su one zemlje s Dunava, Turska da pripada zoni Crnog mora, Jugoslavija je bila zemlja Jugoistočne Europe, Grčka članica Europske unije, pa je na kraju ispalo da su samo Albanija i Makedonija balkanske zemlje. Besnik je dodao pomalo neočekivano: *Zapravo, granice poluotoka možemo povući samo uz pomoć boze*...

Na prvi se pogled gornji naslov čini neobičnim, no zar upravo stvari koje se čine neobičnima nisu i izrazito brojne – pogotovo na prvi pogled, i posebno na Balkanu. Kako bih vam ispričao ovu priču, morat ću se ipak nekoliko puta vratiti različitim narativnim slojevima ili, kako postmodernisti kažu, različitim vremenskim strukturama.

Godina je 1999. i rat na Kosovu je u punom zamahu. Milošević još vlada Jugoslavijom. Preostala su tri mjeseca do prvih američkih bombardiranja Beograda. U tako turbulentnim vremenima odvijaju se intenzivne političke aktivnosti. Najalarmantniji glasnici novih neminovnih drama različite su međunarodne diskusije među piscima i intelektualcima svih vrsta, unatoč potpunoj apsurdnosti takve predodžbe.

Hodnik *Maison des écrivains* u Parizu, divne palače skrivene unutar ulica smještenih između *Invalides* i *Boulevard Saint Germain*, teško je mogao primiti sve pristigle posjetitelje. Srpski imigranti bili su u većini. Srbi su impulzivni ljudi, puni patosa, s pretjeranim osjećajem za misiju. Kadgod se okupe na jednom mjestu, vrlo brzo potaknu diskusiju na temu drame jugoslavenske dezintegracije. U jednom trenutku obuzeo me apsurdan osjećaj: kao da mi je bilo žao što je pokrivač moje domovine ostao sačuvan od žeravice etničkog sukoba…

Besnik Mustafaj, briljantni albanski prozaik i tadašnji ambasador u Francuskoj, pokušao je poboljšati opće raspoloženje pa nam je ispričao anegdotu s upravo završene diplomatske konferencije balkanskih zemalja. Na konferenciji su, rekao je, Rumunjska i Bugarska tvrdile da su one zemlje s Dunava, Turska da pripada zoni Crnog mora, Jugoslavija je bila zemlja Jugoistočne Europe, Grčka članica Europske unije, pa je na kraju ispalo da su samo Albanija i Makedonija balkanske zemlje. Besnik je dodao pomalo neočekivano: *Zapravo, granice poluotoka možemo povući samo uz pomoć boze*…

Carstvo okusa boze

Upravo to što je rekao vratilo me u godine mojeg djetinjstva sredinom dvadesetog stoljeća, u teška vremena konfuzije, patnje i sebičnosti; tužan vlak koji prati kraj svakog rata. Živio sam s roditeljima u jednom od predgrađa Sofije, koji je granično s tzv. đevđelijskim naseljem... To ime je dobilo zahvaljujući brojnim makedonskim izbjeglicama iz istoimenoga grada, koji se nalazio u okviru granica onoga što se nekad zvalo Stara Bugarska. Ali, uz bugarske Makedonce susjedstvo je bilo naseljeno i brojnim Armencima, Grcima i Židovima. Naravno, bilo je tu i Albanaca: oni su oduvijek bili sol svakog balkanskog jela. Vanjski izgled te babilonske kule predstavljale su vještine obrtnika ili, bolje rečeno, radnje smještene uzduž tramvajske pruge onoga što se tada zvalo Pirotska ulica. I naša je obitelj imala svog Albanca, muža moje tetke s majčine strane. Zvao se Pavle i bio je zlatar koji je izrađivao nakit. Mene je, dakako, mnogo više zanimala susjedna radnja u kojoj su gazda Faho i njegov sin proizvodili bozu. To je bilo piće mog djetinjstva. Bila je to gusta tekućina ugodno oštrog okusa, sivkaste boje, koju su Fahini šegrti lijevali u kanistre i dostavljali slastičarnicama u okolici na starom motociklu Avo Sport. Lijepa Brikena, gazdina mnogo mlađa žena, stajala bi iza mjedene tezge, uvijek nasmijana, iako nije bilo jasno kome se uistinu smiješi.

Ma što god rekli, boza je albanski izum. Moja metafizička balkanska svijest ju je toliko godina smatrala materijalnim izrazom neke duboko skrivene biti tog zatvorenog i nepristupačnog brdskog plemena. S vremenom sam otkrio da proizvodi tog tipa najbolje opstaju u okružju primarnih ljudskih nagona. Je li tada bilo ičega bogatijeg nagonima od predgrađa Sofije? Ti su prostori isijavali određenu atmosferu koja je dopirala iz svih kutova: mješavina tipičnih mirisa siromaštva koje je bilo teško odrediti, s prevladavajućim mirisom rublja upravo obješenog na sušilu, užarenog pločnika i laštila za pod. Sve je to bilo umotano u mrežu mahnitih ambicija da se napreduje, da se izvuče iz tog okruženja pod svaku cijenu, da se bude pobjednikom, kako bi se dokučio blistavo ulašteni centar grada.

Mi, djeca poslijeratnih perifernih kvartova, odrasli u gorkim vremenima. Čokoladi je trebalo dosta vremena da stigne do naših predgrađa. Boza je bila ta koja nam je pružala jedinu ugodnu slatkoću. Upravo zato što boje i okusi koji se osjete u mladosti ostaju u nama cijeli život, pišem ove riječi preplavljen prazničkim raspoloženjem nedjeljnog jutra iz tog vremena. O, Bože, osjećam se kao da opet stojim ispred Brikenine mjedene tezge s obiteljskim vrčem u ruci. Njezin valovit osmijeh dodiruje mi lice poput krila ptice, zvono crkve Svetog Nikole tiho jeca kao da je uplašeno, dok tekućina života teče iz sjajne pipe preko puta tezge.

Čokoladi je trebalo dosta vremena da stigne do naših predgrađa. Boza je bila ta koja nam je pružala jedinu ugodnu slatkoću

Tajni sastojak identiteta

Godinama nakon toga, kad je Coca-Cola i sveprisutni mit njezine čarobne formule postala dijelom svakodnevnog života, potražio sam recept za bozu. Ispalo je da je riječ o prilično običnoj stvari. Oko nje nije bilo nikakve tajne – pravila se od fermentiranog prosa kojem trebate dodati još samo nekoliko drugih stvari koje se mogu naći u svakom domaćinstvu.

Za mene je dugo bilo misterija zašto se taj uistinu magični napitak ne može pronaći nigdje drugdje na svijetu osim na Balkanu, iako su se, čini se, njegovi izumitelji Albanci raspršili po svim krajevima. Sjećam se mjesta gdje sam pio bozu: u Albaniji, u mojoj domovini, Rumunjskoj, Turskoj, Grčkoj, Srbiji i Makedoniji, općenito u zemljama bivše Jugoslavije. Sva ta mjesta nalazila su se u području koje svijet naziva Balkanom.

Čini se da je moj prijatelj Besnik bio u pravu – granice balkanskog poluotoka uistinu se mogu povući samo uz pomoć boze. A opet, proso i primarne ljudske nagone možemo naći posvuda... Nešto drugo, mnogo značajnije mi je izmaklo...

Sve dok mi prošle godine na sarajevskoj tržnici jedan stariji čovjek nije ponudio čašu te poznate oštro-slatke tekućine. Bio je to lijep, miran proljetni dan, pčele su kružile oko mene, voda s kamene fontane neprestano je kapkala..., zrak je mirisao na plemenito bilje, s prigušenom tjeskobom nepoznati ženski glas zazvao je ime i odgovor je stigao u obliku smušenoga graktanja ptica, vjetar je puhao u baladnim nametima s planina obasutih novim grobovima, prigušene note zvona zvonile su dok je mujezinov glas pratio njihov eho, sunce je sjalo, a očaravajuća vreva odzvanjala. I iako sam bio stotinama kilometara udaljen od kuće, osjećao sam se kao u svojoj domovini... I u tom trenutku sam shvatio da ako bi nedostajao i najsitniji detalj koji me okruživao, boza koju sam pio bila bi tek obična voda.

S engleskoga prevela Marijana Kramarić

Balkanka

Svetlana Slapšak

Balkanska žena je imala patrijarhalnog muža koji se posle svake velike promene ponovo pojavljivao, i u skladu sa balkanskim tradicijama možemo ga nazvati vampirom. Sa druge strane, povremeno je imala i liberalnog smrtnog ljubavnika, koji je mnogo obećavao a ponešto i ostvarivao: nažalost, suviše često je vaskrsavao upravo kao vampir

Odajući počast trpljenjima i nepravdama kojima su bile izložene balkanske žene, počinjem ovu seriju sa njima. U filmu *Odisejev pogled* Teodora Angelopulosa, grčkog režisera koji je na festivalu u Kanu pre tri godine izgubio nagradu pred bučnijim, glupljim i površnijim filmom Emira Kusturice *Underground*, glavni junak (igra ga Harvi Kajtel) putuje po Balkanu prošlosti i sadašnjosti, u potrazi za prvim balkanskim filmom, i posvuda sreće jednu ženu – u Makedoniji, Bugarskoj, Beogradu, Albaniji, Sarajevu. Ta žena ima isto lice, ali svaki put govori drugim balkanskim jezikom. Čitav film je konstruisan kao potraga sa sećanjem. Dok junak traga za fiksiranim antropološkim sećanjem koje je zabeležio prvi balkanski filmski stvaralac, Milton Manaki, oko njega se plete nekonvencionalno, kolektivno ali zaboravljeno, potisnuto žensko sećanje. To sećanje čuva patnju, ratove, žensku sudbinu, obeleženu nasiljem zvanične istorije. Druga strana tehničkog progresa ili zaostajanja, ratnih uspeha ili poraza, političkih promena, revolucija, netrpeljivosti i prisilnih migracija su žene na Balkanu, one koje gube u svakome slučaju. Od smrti i silovanja do gubljenja uspomena i sitnica koje znače srećnu svakodnevicu, balkanske žene na svojim jezicima teško uspevaju da upozore na svoje nesreće. U Angelopulosovom filmu, balkanska junakinja gine u Sarajevu.

Crna boja za žene Balkana

Pogledajmo Balkanku na slici. Nepoznata mlada žena iz gradića Kilini na istočnoj obali ostrva Evija (antičko Euboja) u Egejskom moru, početkom ovoga veka. Ona stoji, on sedi. Patrijarhalna pravila ispisana su dakle već na njenome telu, znaci su vidljivi čak i u patetično nestvarnom svetu fotografskog ateljea u kojem se fiksira društveni status porodice. Za utehu, ona je nebesno lepa, ni on ne izgleda slabo, posmatraču se čini da među njima postoji neko strujanje: možda su bili srećni jedno sa drugim. No nenapisana istorija Balkanki ovoga veka, po fragmentima koje dobro poznajemo, teško se može povezati sa "srećom".

Tradicionalne balkanske kulture ostavljale su ženama vlast nad oblastima muškarčevog straha: priroda, magija, smrt – naročito ovo treće. U svim tim kulturama muško telo, kada umre, pripada ženama, koje ga peru, oblače, oplakuju. Muškarci se klone kontakta sa mrtvim, kao što se klone ženskoga sveta okupljenog oko porođaja. Grčki antički termin *miasma*, preveden u latinskom jeziku kao *pollutio*, pokriva razne oblike "uprljanosti", pre svega rađanjem i smrću, od kojih se muškarac mora "očistiti" kada dođe u kontakt sa ženskim delom sveta. Tek znajući te odlike balkanskih kultura možemo razumeti dejstvo *žena u crnom* koje su za vreme novijih ratova na Balkanu koristile skrivene strahove balkanskog muškarca, da u politiku i javni život prenesu poruku o ratu i smrti. Tim ženama nije bilo potrebno da govore – dovoljno je bilo da se pojave i svojim telima podsete na užas kojega se one manje boje. Budući da sa smrću komuniciraju drugačije, zahtevale su da se smrt ne priziva češće nego što ona sama zahteva. Ovaj odnos sa smrću su ponekad u balkanskim kulturama hteli da iskoriste: i danas se ponegde žene iznajmljuju da jadikuju nad mrtvima, ponegde je opet žensko jadikovanje ograničeno zbog dejstva koje može imati, ponegde je položaj majke koja oplakuje mrtve korišćen da se proizvedu novi mrtvi... Između kuće, gde smrt kontrolišu žene, i između pogreba, koji je na Balkanu javni i politički, dakle prevashodno muški spektakl, često je mogućno manipulisanje. Kako god da bilo, boja koju su Balkanke u veku što odmiče najčešće nosile, ostaje crna.

Povampireni muževi

Kuća – javnost: prostori kretanja i vidljivosti Balkanke oštro su opredeljeni. Bilo da je reč o muslimanskim haremima, kojih je na početku veka još bilo na Balkanu, bilo o patrijarhalnom domu izvan koga preti simbolično teritorijalno kažnjavanje ženskog tela – silovanje, Balkanka naseljava realni prostor koji još jasnije ocrtavaju fantazme. Vile i veštice u balkanskoj tradiciji naseljavaju prirodu i margine naselja, razumeju se u biljke i čarolije, nisu naklonjene muškarcima. Dok su za muškarce te fantazme uglavnom seksualne, za Balkanke one predstavljaju i zamišljeni prostor ženskih sloboda, kodifikovan u usmenoj ženskoj književnosti. Vuk Karadžić, samouki evropski racionalista sa Balkana, podelio je usmenu književnost na "muške", dakle epske pesme, i na "ženske" pesme – dakle sve ostalo: balade, uspavanke, obredne pesme, bajke, zagonetke, igre, kletve, ljubavne pesme. Sa jedne strane, jednostrana i agresivna ideologija, sa druge, šarena i komplikovana svakodnevica. Kuća i zatvorenost mogu biti idealni prostor subverzije.

Šta je Balkanku čekalo izvan kuće u ovome stoleću? Izazov osvajanja, ili bar učestvovanja u javnosti nije se mogao osloniti samo na feminizam koji je dolazio sa Zapada, već je morao tražiti jači oslonac, na primer u ideologijama i političkim programima, uključujući i utopije, koji su imali mesto za žene. Između programa, vizija i stvarnosti, prostor za žene obično se temeljno sužavao. No žene su htele i mogle da od takvih programa ponešto zahtevaju, i bile su spremne da ulažu ogromno za obično male i kratkotrajne nagrade. Nacionalni pokreti, pre prvih znakova kolektivne realizacije programa, često koriste žene kao simbol, i još češće napuštaju žene ili im preporučuju povratak u domove posle postignute pobede; konačno, one su te koje treba da proizvode nove pripadnike naroda. Na primeru balkanske istorije 20. veka, internacionalno i egalitaristički opredeljeni programi davali su više prava ženama. Istorija Drugog svetskog rata u Jugoslaviji možda je najfascinantniji primer kako je relativno mala grupa komunista uspela da temeljnim radom na terenu i u ratnim uslovima, a za vrlo kratko vreme, ubedi velike mase žena da potpomognu partizanski rat, kako bi posle rata dobile nova prava. Program je u potpunosti uspeo, toliko da je žensko političko organizovanje već posle nekoliko godina postalo opasnost za komuniste, i AFŽ je rasformiran. Posle toga, ideološki obrat je proizveo neobičnu kombinaciju potrošačkog i patrijarhalnog modela nametnutog ženama, ali dobar deo obećanih prava je preživeo. Ako to prevedemo u naraciju, balkanska žena je imala patrijarhalnog muža koji se posle svake velike promene ponovo pojavljivao, i u skladu sa balkanskim tradicijama možemo ga nazvati vampirom. Sa druge strane, povremeno je imala i liberalnog smrtnog ljubavnika, koji je mnogo obećavao a ponešto i ostvarivao: nažalost, suviše često je vaskrsavao upravo kao vampir.

Još i danas nekadašnje institucije transfera ideologije u kulturu, društva književnika i prevodilaca, u svim postkomunističkim društvima na Balkanu imaju istu polnu strukturu: književnici su pretežno muškarci, prevodioci pretežno žene. "Oni" se bave stvaralaštvom, "one" im tu iluziju ostavljaju, pošto su je razgolitile

Oni su pisci; one su prevoditeljice

Najvažniji element pomenutog Angelopulosovog filma je jezik, odnosno jezici: u balkanskoj tradiciji, žene su te koje komuniciraju, čak i kad im je kretanje ograničeno. Srpska književnica Jelena Dimitrijević, potpuno zaboravljena u srpskoj zvaničnoj istoriji književnosti, opisivala je početkom ovoga veka turske hareme u Solunu. U svome romanu *Nove* (1912.), ona odaje počast prvim turskim feministkinjama i balkanskim ženama uopšte, ali se ne zanosi mogućnostima ženskog oslobađanja. Opis života u haremu koji daje ima značaj antropološke opservacije: žene koje praktično nemaju dodira sa spoljnim svetom govore po desetak jezika – turski kao maternji, arapski kao jezik *Kurana*, persijski kao jezik lepe književnosti, grčki kao jezik sredine, malo *ladino* (jezik Sefarada) jevrejskog za sporazumevanje sa trgovcima, malo srpskog i malo albanskog za sporazumevanje sa slugama, malo Roma za sporazumevanje sa muzičarima i plesačicama koje ih zabavljaju, francuski, engleski ili nemački zavisno od guvernante sa Zapada koju će otac unajmiti i zbog časopisa koji dolaze u harem, i malo italijanskog zbog operskih arija koje izvode uz klavir. Čemu svi ti jezici, ako nisu upotrebljeni za "korisno" sporazumevanje? Onome što je deo kulture balkanskih žena, *igri*. U igri se znanje i moć proveravaju, igrom se subvertira nenaklonjena muška javnost. Još i danas nekadašnje institucije transfera ideologije u kulturu, društva književnika i prevodilaca, u svim postkomunističkim društvima na Balkanu imaju istu polnu strukturu: književnici su pretežno muškarci, prevodioci pretežno žene. "Oni" se bave stvaralaštvom, "one" im tu iluziju ostavljaju, pošto su je razgolitile. ■

Plemeniti trgovci

Caius Dobrescu

Pogrešno je promatrati bizantsko nasljeđe jedino kao lekciju o taštini, neumjerenosti, zamrznutom fanatizmu i intelektualističkoj krutosti. Moje *omiljene* bizantske posuđenice koje preživljavaju u modernim balkanskim kulturama vezane su uz oprečan set vrijednosti: razboritost, skepticizam, inovaciju, intelektualnu znatiželju, popustljivost, razumijevanje

Sklon sam istaći kozmopolitsku toleranciju, prosvijetljeni i praktični konzervativizam te razboriti, ali jaki liberalizam postbizantskih elita kao poticajnu posuđenicu u mojoj vlastitoj, rumunjskoj, kao i u ostalim modernim balkanskim kulturama

Neću govoriti ovdje o ničemu sličnom definiranoj kulturnoj činjenici, o ničemu posebice bihevioralnom ili ritualnom, o ničemu što se može zahvatiti čulima poput komada odjeće ili jela. Ono što mi je na umu jest... stanje uma. Način gledanja na svijet i stav prema njemu. Čisto, nedokučivo pitanje stila, ako baš želite.

Kako bih objasnio što želim reći moram vas prije svega podsjetiti da si velika većina balkanskih nacija pripisuje imperijalno nasljedstvo Bizanta. Ovo bi moglo zvučati šokantno za one koji poznaju samo mnogo poznatiju ambiciju Rusije da bude univerzalno priznata kao Treći Rim. Zdrav razum upućuje da ako nisi *uistinu* velik i pompozan, očito ne možeš biti u bizantskoj ligi. S te točke gledišta čini se prihvatljivom tvrdnja da ako se netko unutar Otomanskog Carstva mogao pozivati na nasljedstvo Bizanta, da su to onda bili jedino otomanski upravljači sami.

Snovi o hegemoniji i veličini

Ipak to nasljedstvo nije toliko vezano uz politiku kao takvu, nego mnogo više uz političku teologiju, s obzirom na to da je Bizant bio neodvojiv od kraljevstva Božjeg. Kraljevstva koje, dakako, nije moglo biti podvrgnuto razumskim geopolitičkim okvirima. Tvoja veličina kao nacije ili zajednice u stvarnom vremenu i prostoru nije ni na koji način određivala dodijeljeni ti teritorij u virtualnoj realnosti čistog duha. Drukčije rečeno, mogao si istodobno biti miš na Zemlji i slon u Raju. Najistaknutije restauracije i upotrebe mita o Bizantu u politici malih i srednjih balkanskih nacija vezane su uz apsolutnu hegemoniju i težnju k formi veličine koja ne razlikuje previše duhovno i sekularno.

S obzirom na činjenicu da je velikoj većini balkanskih nacija nedostajala impresivna ekonomska, politička ili vojna moć, nisu realno ni mogle pokušati podčiniti svoje susjede ili se natjecati s postojećim europskim silama dvadesetog stoljeća. Sukladno tome, mogle su perpetuirati međusobno isključiva posezanja za bizantskim nasljeđem, izabirući međusobno ignoriranje, i čak ignorirajući ostatak svijeta kada su to prilike dopuštale, i u što većoj mjeri. Ovaj nereferencijalni ili autoreferencijalni tip vladanja može povremeno biti vrlo učinkovit u zamjenjivanju univerzalno prihvaćenih sistema mjerenja s onima utvrđenima prema vlastitoj mjeri, pritom stvarajući nužno potrebno prazno mjesto gdje se usamljene maštarije o veličini mogu slobodno množiti.

Pretpostavljam da ton i ugođaj mojih opaski jasno govore da se moje simpatije ni na koji način ne svrstavaju uz ovo tobožnje bizantsko nasljeđe. Zapravo, prikazao sam bizantizam kao neograničenu taštinu isključivo zbog toga što je to toliko uobičajeno, i stoga utjecajno, kako u samopoimanju balkanskih nacija tako i u zapadnoj percepciji njih samih. Zapadnoeuropska i istočnoeuropska percepcija Bizanta radikalno su polarizirane, tako da je ona izrazito negativna za jedne, a izrazito pozitivna za druge, ali oba poimanja dijele stav da je najznačajniji dio bizantskog nasljeđa njegova politička teologija. Bizant se smatra metafizičkim obrascem i relevantan je za modernu povijest samo onoliko koliko je nepovijesan. Postavljen iznad svake slučajnosti, trebao bi, kako po svojim pristašama tako i po svojim protivnicima, perpetuirati osjećaj kako ga se, usprkos svim dokazima i objektivnim preprekama, u bilo kojem trenutku može oponašati.

Bizantska razboritost umjesto *bizanske* taštine

Moje je osobno mišljenje da je pogrešno promatrati bizantsko nasljeđe jedino kao lekciju o taštini, neumjerenosti, zamrznutom fanatizmu i intelektualističkoj krutosti. Moje *omiljene* bizantske posuđenice koje preživljavaju u modernim balkanskim kulturama, vezane su uz oprečan set vrijednosti: uz razboritost, skepticizam, inovaciju, intelektualnu znatiželju, popustljivost, razumijevanje. Ali kako bi se to shvatilo, mora se napustiti standardni imidž pompoznog "klasičnog" Bizanta i promotriti pobliže krizu otvorenu otomanskim osvajanjem 1453. godine.

Poraz nije pomeo bizantske elite, nego ih je prinudio na bolan i složen proces transformacije. Pretvorili su se u nešto *potpuno drukčije*. Radikalno su promijenili svoje ponašanje i vrijednosti, religioznu osjetljivost, način mišljenja, i čak osjećaj identiteta. Ali su ipak ostali elita, i upravo kao takvi ostavili traga na filozofiju i praksu otomanske uprave i ekonomije. Oni su potakli i utjecali na nastanak modernih elita među balkanskim narodima.

Distinktivna karakteristika te skupine ljudi je u činjenici da su oni morali izgraditi svoje vrijednosti i identitet u neprijateljskom ili barem nestabilnom okružju. Nosili su ostatke imperijalne kulture u svijetu u kojem je Bizantsko Carstvo kao takvo nestalo. Oni su zapravo bili sofisticirani plemići koji su se morali okrenuti unosnim zanimanjima postajući trgovci, bankari, administratori. Morali su biti popustljivi da bi preživjeli. Poznata bizantska krutost nije ni na koji način mogla biti sačuvana u novim okolnostima. Morali su njegovati znanje i vještine koje su ih mogle učiniti nezamjenjivima za nove vladare tako da su bili prisiljeni misliti što više praktično moguće. U otomanskom svijetu prvi su osjetili veliku zapadnu revoluciju u znanosti i tehnologiji. Ali, neodvojivo od toga, osjećali su se zaštitnicima klasične grčke književnosti i filozofije.

No, ono što je uistinu poticajno u ove elite, koja je migrirala po cijelom Balkanu, jeste njezina sposobnost da istodobno bude probitačna i produhovljena. Njihov poduzetan duh te filozofska i teološka poimanja napajali su se istim procesima. Inteligencija i sloboda duha bili su jezgra njihove kulture, ekonomske ili književne. Njihov način razmišljanja uspio je premostiti rascjep između kontemplativnog duha istočne mistike i sposobnosti aktivnog suočavanja sa silama tržišta i mehanizmima političke moći. Njihova rafiniranost i odlučnost bili su glavni izvor složene stabilnosti Otomanskog Carstva, ali i njegove dekadencije i raspada.

Novo samopouzdanje umjesto etičkog narcizma

Njihova sposobnost da slobodno stapaju temeljne aristokratske i građanske vrijednosti podsjeća na britanske elite sedamnaestog i osamnaestog stoljeća (i postavlja pitanje o razlozima čudne antipatije, proširene u britanskoj kulturi, prema svemu što je bizantsko). Točno je da su postbizantske elite bile mnogo manje učinkovite nego britanske u širenju i možda u jasnom strukturiranju svojih vrijednosti. Točno je da je njihova filozofijska poruka bila potisnuta i marginalizirana rastom devetnaestostoljetnih nacionalizama. Točno je da je ova tradicija bila posebno slabašna u balkanskim zemljama koje su upoznale komunističku vlast. Ali je također točno ili, bolje rečeno, izrazito značajno da duh ovih plemenitih trgovaca nije nikad u potpunosti nestao. Upravo zbog toga sam sklon istaći kozmopolitsku toleranciju, prosvijetljeni i praktični konzervativizam te razboriti, ali jaki liberalizam ovih postbizantskih elita kao poticajnu posuđenicu u mojoj vlastitoj, rumunjskoj, kao i u ostalim modernim balkanskim kulturama.

Pretpostavljam da je to stav kojeg vrijedi osvježiti i učvrstiti. Mogao bi pozitivno djelovati na mišljenje i pridonijeti tome da se suvremeni Balkan oslobodi bezizlaza etničkog narcisizma, nudeći mu novo uporište samopouzdanja. Također smatram da je robusna, ali poetska građa trgovinskih, intelektualnih i umjetničkih vještina koje sam pokušao opisati ovdje mnogo hranjivija za suvremenu misao nego inertna i prazna retorika antikapitalizma, antiglobalizacije i *komodifikacije umjetnosti*. Z

S engleskoga preveo Igor Štiks

Tehnologije transfera

Dobro došli u Europu bez različitosti!

Marina Gržinić
margrz@zrc-sazu.si

Na *Manifesti 5* najvažnija je politika, i to se može vidjeti na nekoliko razina: unutar EU-a, nove Europe, načina na koji se način upravlja kulturnim prostorom Europe upravljan i načina na koji se tržište upleće u područje umjetnosti

***Manifesta 5*, San Sebastian, Španjolska, 2004.**

Peto izdanje *Manifeste*, europskog bijenala umjetnosti nove Europe ili, kraće, *M5*, u San Sebastianu, u Španjolskoj (preciznije, u baskijskom dijelu Španjolske, sat vremena udaljenom od Bilbaoa, u blizini francuske granice) otvoreno je 12. lipnja 2004. *M5* je još uvijek izvještaj o stanju stvari u kulturnoj politici, procesima umjetničkih izložaba, utjecajima tržišta umjetnina te o novoj/staroj priči o podjeli u Europi. Jednom riječi *M5* (koja će biti otvorena do rujna 2004.) izvikuje samo jedan slogan: To je politika. Upravo kao što je ponovljeno mnogo puta na press konferenciji da je to umjetnička manifestacija koja nema nikakve ili gotovo nikakve veze s politikom! No, mogu reći da je na *M5* najvažnija politika, i to se može vidjeti na nekoliko razina: unutar EU-a, nove Europe, načina na koji se način upravlja kulturnim prostorom Europe i načina na koji se tržište upleće u područje umjetnosti. Upravo zato to stavljanje u zagrade politike i ponovljeno naglašavanje tog pokreta kao pokreta budućnosti u umjetnosti bez politike je, u najboljem slučaju, najsumnjivija gesta *M5*.

Manifesta na Marsu

No, kao i uvijek, krenimo korak po korak. *M5* predstavlja oko 30 umjetničkih projekata u nekoliko ustanova u gradu, zaobilazeći neka od najvažnijih mjesta u San Sebastianu, koji sada, već više od desetljeća, djeluju kao mjesta kritičke umjetničke produkcije i izdavača časopisa za kritička tumačenja. Barem jednoga treba imenovati: Arteleku. Spominje se kao produkcijska ustanova za *M5*, ali ne proizvođač koncepata i važan izložbeni prostor u San Sebastianu.

Mogu reći da sam, istražujući zašto se to dogodilo, dobila vrlo precizan komentar direktora Artelekua: ta izložba nema nikakve veze sa stvarnim kulturnim prostorom San Sebastiana, jer *M5* ne uzima u obzir stvarno stanje stvari na toj specifičnoj baskijskoj lokaciji. Jednako je tako *M5* mogao biti organiziran i na Marsu.

To me zapravo prisililo da razmislim o *Manifesti (M3*) u Ljubljani, kada se isto dogodilo i Galeriji SKUC, Galeriji Kapelica i Metelkovoj; sva mjesta povijesne važnosti bila su izostavljena i neodabrana za mjesta izložbi i referenci u stvaranju projekta *M3*. Zaista paradoksalno ako znamo da je Ljubljana postala "Ljubljana – grad u trendu" upravo zbog tih prostora, a ne zbog službenih mastodontskih ustanova koje su razmatrane za *M3*. Tako *M5* proizvodi ono što nazivam evakuacijom povijesnog i kulturnog specifikuma određenih teritorija. U Ljubljani su to bili konkretni prostori, a u San Sebastianu je, osim tih konkretnih lokacija, to čak i zanimljiviji proces evakuacije.

Na *M5* ne sudjeluje nijedan umjetnik s područja bivše Jugoslavije, Rumunjske, Bugarske, Albanije, Mađarske itsl. Na prvi pogled to se čini kao gesta kazne, posebice prema Balkanu. Čini se da je proces njemačke i austrijske kanibalizacije dovršen, i nakon takva broja izložbi s temom Balkana nije nužno tražiti nove umjetnike. Budimo precizni, Manifesta je na svome začetku bila koncept predstavljen da bude mogućnost za nove generacije ne tako poznatih umjetnika, baveći se novom mapom europske umjetnosti i kulture nakon pada Berlinskog zida kako bi se povezao Istok i Zapad, Jug i Sjever. No, ono što dobivamo na *M5* apsolutno je neuravnotežena situacija imena; većina ih je povezana s današnjim tržištem umjetnina i galerijskim prostorima. Pitala sam, na primjer, jednog od umjetnika, Mišu Stroja (rođen u Ljubljani, no napustio ju je kada je imao tri godine, skrivajući se sa svojim roditeljima u Beču), kako to da je on izabran? Jer je to također nužno, prema Iari Bubnovoj, da kustosi putuju u različite dijelove Europe! Što se nije moglo reći za kustose na *M5*. Oni nisu došli ni u Austriju ni u Sloveniju, na primjer. Rekao mi je da je jednostavno dobio e-mail od kustosa! Stroj je vrlo dobro ukorijenjen u sustav galerija (što je dobro za njega) i vrlo dobro ukorijenjen u zapadnjački umjetničko-komercijalni mentalitet. Tako on kruži, kao i mnogi koji su predstavljeni na *M5*, između časopisa, privatnih galerija itd. Oni su "djeca" i *Flash arta*, zajednice novih umjetnika predstavljenih u *Flesh art*.

Smrt kralju!

Ovo je dobar trenutak za istaknuti tko su kustosi *M5*: Massimiliano Gioni je umjetnički ravnatelj fondacije Nicola Trussardi iz Milana. Njega je također pozvao umjetnički ravnatelj Francesco Bonami da bude kustos projekta o talijanskoj suvremenoj umjetnosti za sljedeći venecijanski bijenale. On je dio kustoskog tima za predstavljanje nedavnih kupovina zbirke Dakis Joannou u Ateni 2004. Bio je američki urednik časopisa *Flash Art* od 2000. do 2002. Marta Kuzma je "ex": ex-ravnateljica WPA, Washington, DC (2000. – 2002.), ex-ravnateljica Soros Center for Contemporary Art u Ukrajini i ex-ravnateljica International Exhibitions Programme na International Center of Photofraphy, NYC. Danas je kustosica projekta s Danom Grahamom nazvanog *Passaic* koji bi trebao biti otvoren u New Yorku 2004.

Zaista impresivna povijest obaju kustosa, koja je bila shvaćena kao potpuno i svjesno postavljena od njih samih, u bavljenju i promišljanju umjetnosti. Na press konferenciji (koje su uvijek, po mom mišljenju poput modernog cirkusa) ti stavovi bili su više nego naglašeni. Kada su Alexander Brenner i Barbara Schurz, slično kao i na ljubljanskoj *Manifesti 3*, no ovaj put bez pravog učinka, izveli svoju uobičajenu protestnu akciju, Marta Kuzma nije prestala govoriti, ni za jednu sekundu, a čak je i komentirala: "Upravo takva vrsta politizacije je ono što želimo spriječiti s *M5*!" U međuvremenu Brenner i Schurzova tako su brzo uklonjeni da smo jedva mogli pročitati transparent: *Smrt kralju*! OK. To je istina: takve akcije danas imaju malo učinka. Zašto? Očito je da je bilo potrebno da stotine budu ozlijeđene u Madridu da bi prethodna reakcionarna vlada bila smijenjena. Zapatero je pametan, no nepodnošljivi krvavi prizori u Madridu neposredno prije izbora doveli su ga na vlast!

No, ono što je novo u pristupu *M5* prema Brenneru i Schurzovoj, za razliku od Ljubljane, gdje je press konferencija bila čista patološka situacija, da se odbor ponašao kao da se ništa, apsolutno ništa nije dogodilo, te su nastavili press konferenciju odmah, jest da je na *M5* situacija bila histerična. Kuzma je govorila i govorila, predavanjem zašto nas oni moraju štititi od takvih događaja, kao što je akcija Brennera i Schurzove na press konferenciji *M5*. No, ja ne želim biti zaštićena!

Na press konferenciji postavljeno je samo jedno pitanje nakon predstavljanja. Pitanje je bilo o kriteriju selekcije, jer je – kako je naglasio španjolski novinar – iznenađujuće i neobično da se *M5* održava u Španjolskoj i uključuje petero baskijskih umjetnika i nijednog drugog iz ostalih dijelova Španjolske. U tom je trenutku Gioni uvrijedio novinara, prvo mu rekavši da je to vrlo glupo pitanje, objasnivši da su zemljopisni korijeni i razlike u Europi *passé*. Pozivajući se na povijest, Gioni je ustvrdio da povijesna avangarda nije odatle odakle su dolazili njezini prognani umjetnici, kada su živjeli u Švicarskoj. Nakon toga nije postavljeno više nijedno pitanje. Kathy Rae Huffmann, ravnateljica programa *Visual Art* u Corner house u Manchesteru, komentirala je: "Nije postavljeno više nijedno pitanje jer *M5* zapravo nema nijednog pitanja!"

Konzumeristička logika

Na početku sam napisala da se događa čitav proces apstrakcije i evakuacije, brišući mjesta i teritorije umjetnika. Vrijedi uočiti da, dok se evakuacija umjetnika iz nekoliko zemalja s Istoka Europe dogodila na *M5*, a i navela sam ih, s druge je strane zanimljivo zapaziti da nijedna od takozvanih bivših (?) zapadnoeuropskih zemalja nije izostavljena s *M5*, za svaku je pronađen barem jedan odgovarajući predstavnik. Štoviše, umjetnici su izuzeti i načinom na koji su njihovi radovi predstavljeni ili, bolje rečeno, "upakirani" na *M5*.

M5 potvrđuje konzumerističku logiku prostora u kojemu su oni predstavljeni. *M5* je sličan udobnom turističkom karakteru srednje klase San Sebastiana koji se proširio s mjesta na radove. Radovi izgledaju isto izvana i uvijek je nužno provjeriti odakle dolaze i pažljivo promisliti da ih se ne bi pomiješalo. Možda je jedina razlika koriste li radovi djecu. Djeca zlostavljana i preobražena u slike prostitutki te djeca političari u videu, kako je to bilo u ukrajinskom radu i u radu britanske umjetnice Gillian Wearing, dolaze s Istoka! Rad Gillian Wearing promišlja Albaniju uz pomoć albanskog djeteta u ozbiljnoj odjeći, dok bivši komunistički političari predstavljajući albansku prošlost i čineći pogreške čitaju težak tekst na albanskom o spomenicima prošle povijesti u Tirani.

Tako je proces evakuacija na *M5* utrostručen: određeni vrlo precizni teritoriji nedostaju, određeni vrlo precizni umjetnici nedostaju i određeni vrlo precizni umjetnički koncepti nedostaju ili, ako ne, tada su svi izuzeti do te mjere da mogu predstavljati sve i ništa.

Priče iz prošlosti

I na kraju, vrlo je zanimljivo dodati da, premda se čini da to nije tema koja povezuje *M5*, mogu ustvrditi da je moguće prepoznati jednu temu: prošlu povijest kao ljubavnu priču. Mnogo radova vraća se u šezdesete i sedamdesete na Istoku i Zapadu a razmišljanja o njima neka su vrsta retro romantičnog subjektivnog stava – skupljanje starih filmova i prikazivanje istih kao diptiha i triptiha. Većina tih priča su individualne i vezane s vrlo subjektivnim stajalištima umjetnika. Ponovo je moguće reći: svi smo imali prošlost i te priče iz prošlosti zaista su vrlo slične. Dobrodošli u Europu bez različitosti.

Možda je jedini pravi politički rad dokumentarni rad o Palestini i Izraelu, djelo dvojice umjetnika od kojih svaki dolazi s jednog od ta dva teritorija. Dokumentarni film *Route* (2003.), čiji su autori Eyal Sivan i Michel Khleifi, traje četiri sata (provela sam ih pred platnom) i bavi se virtualnim granicama koje je stvorio UN-ov Plan podjele iz 1947. Dokumentarac nema romantični ni melankolični *off voice* a ni subjektivnu povijesnu točku u strukturi. *Off voice* je varalica koja lako omogućava manipulaciju i ublažavanje političkog sadržaja i korištena je u većini radova. *M5* barem otvara prostor za radikalizaciju položaja struktura suvremenih dokumenatraca. *Route* je čisti politički stav. Zapitala sam se kako je moguće da je taj film (shvaćen u stvari kao pogreška ako razmislimo o konceptu *M5*) predstavljen u sklopu *M5*? To je film koji uopće nema veze s Europom, nego je riječ o Drugome Europe i događa se izvan nove Europe!

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

Visoka napetost

Narcis, čest motiv ili aluzija na Artukovićevim slikama, suvremeni je čovjek koji se odmjerava u zrcalu

Silva Kalčić

Artuković slika "sanjani prostor" visokog dramatskog naboja u kojemu se, međutim, ne događa ništa

***Spremište*, izložba Lovre Artukovića, Tvornica TKZ-a, Zagreb, od 29. svibnja do 12. lipnja 2004.**

Lovro Artuković je slikar koji o mediju u kojem radi suho konstatira: "Slika je u realnom svijetu samo običan četverokutni predmet". Svoju izložbu pod nazivom *Spremište* postavio je doslovno u skladišnoj hali propale tvornice Tvorpam, zloglasne po teškim uvjetima rada zaposlenika koji su često pobolijevali od plućnih bolesti zbog stalnog udisanja pahulja tekstilnih vlakana. Sada taj prostor pripada tvornici TKZ, a čuvar izložbe je doslovno *plavi ovratnik*, tvornički skladištar. U suvremeno doba zasićenosti pre-dizajniranjem, kada se industrija seli u treći svijet, a sve više ljudi radi u tercijarnom sektoru, golemi prostori industrijske i komunalne arhitekture, poput ovoga s ogoljenim strujnim kablovima i čeličnim volutama ojačanim traverzama, bivaju prenamijenjeni u izložbene svrhe.

U golemom tmastom spremištu jedanaest Artukovićevih ulja na platnu velikog formata osvijetljeno je koncentriranom svjetlošću iz *spot-light* reflektora. Artuković, osim što ne odustaje od tradicionalnog medija slikarstva – a započinje slikati u vrijeme kada je rehabilitirana štafelajna slika kao *nova slika* – stalno iznova reinterpretira figuraciju plošnom, tzv. psihološkom (prirodnom i protuprirodnom) perspektivom i rebusoidnim prizorima "slika u slici" ili "slika u slici u slici".

Asocijativni niz

Ciklus *Spremište* premetaljka je kojom se osvještavaju i problematiziraju pojmovi viđenja, slike, Drugoga i gledanja, odnosno riječima Leonide Kovač u predgovoru kataloga izložbe, "slika ovdje ne postoji u smislu ravne površine prekrivene bojom, već se pojavljuje u kontekstu značenja riječi *imago*. *Imago*, nadalje, upućuje na imaginarno, a vidljivi prizor briše granicu shodno kojoj ono stvarno postoji u binarnoj opoziciji spram imaginarnog". Zajedničko svim slikama je mjesto radnje, još jedan prizemni – što prepoznajemo po naslikanim plitkim svodovima – skladišni prostor, koji zidom-zavjesom pri dnu porubljenom letvicama (u funkciji horizontala koje presijecaju kadar slike u omjeru zlatnog reza), definira plitki prostor, kulisu zaumne radnje, zapravo se ništa ne događa. Leonida Kovač citira Lacana, "slikar daje onome tko je pred njegovom slikom nešto što bi se najmanje u jednom dijelu slikarstva moglo sažeti ovako – *Ti hoćeš gledati? Pa dobro, vidi ovo!* On daje oku da pase, ali poziva i onoga kojemu je slika predstavljena da tu položi svoj pogled, kao što se polaže oružje".

Iako je Artuković odbio da ga se u počecima povezuje s "novom slikom" – jer se "nešto slika" kao da je "naslikano", odnosno jer je to "slikarstvo koje simulira da je slikarstvo", takve višestruke pomake realnosti slikajući slike koje su predodžbe i predmet gledanja, odnosno slike-skrivačice napravit će u ciklusu *Spremište*. Svjetlo ponekad preuzima ulogu glavnog motiva slike – umnožene sjene različitih svjetlina ili udaljenosti od nevidljivog izvora svjetlosti, potom razlika u njezinu intenzitetu i boji kojoj slici daje naslikana žarulja, mjesec i sunce u stripovski prikazanom isijavanju, papirnate siluetne lutke koje par anonimnih ruku postavlja između izvora svjetlosti i zida i koje bacaju na plohu podloge divovske izobličene sjene... Lutke kazališta sjena koje, za razliku od javanskog *vayang* teatra sjene nastaju u odnosu na umjetnu rasvjetu iz žarulje, a ne treptavost svijeće što animira njihov odraz, sugeriraju da zbivanjima u prostoru slike upravlja netko nenazočan, lutkar, slikar, sudbina, Bog ili promatrač? Neke među konturama su interpretacije – citati, na primjer likova sa slike dramatično-sladunjavog njemačkog slikara Kaspara Davida Friedricha, kao *hommage* umjetnosti romantizma. Artukovićevu strategiju Krešimir Purgar uspoređuje s Vermeerovom, kao očekivanje nečega što je izostavljeno, ali ne na način da jednostavno nedostaje, nego kao da je *present-as-missing*. Harry Berger tu strategiju naziva *conspicuous exclusion*, navodi Purgar, koji govori i o kriminalističkom baroknom *suspenseu* s primjesama socijalnog realizma te kazališnom karakteru prizora na Vermeerovim slikama, kao posljedici uvjerenja da slika ne mora biti odraz ili re-prezentacija stvarnosti.

Nacrt moguće akcije

Višestruke sjene na slikama ciklusa *Skladište* vizualiziraju višestruku jeku, eho – istoimena je nimfa, naime, uz Narcisa čest motiv ili aluzija, moralna priča ili matrica za kojom Artuković poseže u svojim radovima, kao i za drugim uvijek istim repertoarom slika pojma (pojmovnim slikama, predmeta) manirističkih kriptograma uvijek iste matrice značenja poput njihala, zrcala, te za postupkom anamorfoze, još jednom omiljenom *manirom* manirizma (ne zaboravimo, pojam dolazi od lat. *manus*, ruka, a Artukovićev rad uvijek podrazumijeva manualni postupak, rad, tradicionalno umjetničko *stvaranje*). Narcis je, naime, suvremeni čovjek koji se odmjerava u zrcalu. Nadrealističkom metodom "uzimanja iz područja nesvjesnog" i izravnog prijenosa snova, tzv. *paranoidnom estetikom* u kombinaciji s klasičnom ikonografijom kao normativnim diskurzom, Artukovićeve slike *sanjanoga prostora* (neke vrste projekcije urbane nelagode) funkcioniraju kao pasivni dijelovi sintakse koja se sastoji od "parcijalnih objekata, tokova i tijela". Crvenkapica (zla?, pitanje je koje postavlja sam autor u naslovu djela) u janjećem kožuhu nije u istoj dimenziji s vukom, naslikanim na drugoj naslikanoj slici oslonjenoj na naslikani zid uvijek istog skladišta, obrubljenog, definiranog vrpcom poda i stropa s kojega visi žica s golom, neupaljenom žaruljom. Vuk nije opasan, Crvenkapičine oči su raširene, vrebajuće i zle (opasnost ne prijeti njoj nego nama, upozorava Purgar). "Znam da će ako, naslikavši djevojčicu u šumi, obojim njezinu kapu u crveno, ona automatski postati Crvenkapicom", objašnjava autor. Isti lik djevojčice, ovaj put u snježnom šumskom krajoliku, nalazi se "posuđen" na drugoj slici, kao slika ispred koje poziva djevojka (Lara, kolegica iz ateljea) u kombinezonu zaprljanom slikarskom bojama, u kreativnom neredu prostorije, "ugurana" u plitki kadar kao u kutiju. Možda je riječ o referenci na "najpoznatiji "od svih kućanskih aparata – "kutiju u kutu", riječima Davida Morleyja, ili na fantazmagorički poremećaj *camere obscure*? Naziv slike je *Posuđena djevojčica*, dvije slike su početak i kraj višesmislenog narativnog niza alogične usporednosti predmeta, *imagesa*. *Ukradeno lice*, lice umnoženo-klonirano i kao predmet-maska obješeno o dva zakivka na zid, tematizirano aktualno pitanje ostvarivosti i opravdivosti genetskog umnoška, ali i identiteta suvremenog čovjeka s privatnim i javnim Jastvom, samo naizgled identičnim. Svi su prizori statični, kao nacrt moguće akcije, likovi su nepomični, zamrznuti.

"Uznemirujući raskorak između mjesta koje bismo trebali smatrati domom i osjećaja da je to isto mjesto, na jednoj razini, krajnje negostoljubivo, postao je polazište Freudove ideje da je nelagoda, *unheimlich*, ukorijenjena u poznatome, *heimlich*. Upravo nam to sugerira odgovor na pitanje zašto je nužno stvoriti osjećaj individualnosti u velegradu, ne samo u smislu identiteta, zajednice i građanske povezanosti, nego i u smislu dramaturgije želja, fascinacije i užasa", objašnjava James Donald. Lice ovješeno na zid je postalo slika, Artuković objašnjava taj postupak simbolične translacije riječima "lice je ono što smo zapravo mi u vizualnom smislu, mi sebe doživljavamo kao lice, prepoznajemo se kao lice. Uvijek mi je bilo zanimljivo zašto ljude ne bi smetalo imati lik Marylin Monroe". Što nam govori figura-lutka čovjeka obješenog o udicu, tordirana figura, koja se izvija kako bi se u nas upravio ljubopitiv pogled? Vodi li se Artuković načelom "jasnoća je u pjesnika porok"?

Echo

Zbirka kao spremište

Rad na izloženim slikama započet je u ljeto 2003. u Berlinu, gdje Lovro Artuković, diplomirani grafičar, boravi posljednjih nekoliko godina. O slikama koje su mu ukradene iz prtljažnika automobila čitali smo u *Crnoj kronici*. Je li spremište neko simbolično mjesto gdje će novi ciklus ostati na sigurnom? Lovro Artuković slikarev atelje također smatra nekom vrstom spremišta, pa i cjelokupnu povijest slikarstva iz koje, kao iz spremišta, slikar uzima ono što mu treba – "prvi slikar sadržavao je već u sebi sve slikare koji će se pojaviti nakon njega". Konzumacija slika je, prema Artukoviću, neobavezujuća – "ništa te ne prisiljava da gledaš sliku, možeš uvijek svrnuti pogled, ali ako slika ima život, uvijek će naći nekog promatrača".

Tako je, no bez obzira na individualnu percepciju radova i donekle rehabilitiranu uzbudljivost figurativnog slikarstva u suvremenom trenutku, najveća kvaliteta izložbe leži u činjenici da izložbu organizira privatna tvrtka Filip trade, čija je zbirka domaćih živućih i suvremenih umjetnika, navođena iskusnim stručnjacima, kvalitativna *eskapada* iz prosjeka nasumične kolekcionarske prakse u Hrvatskoj.

Pixies na nebu

Goran Pavlov

Puzzle shizofrenog indie-popa malo je tko u povijesti slagao na tako lijep, srčan način. Pixies su potvrdili da su rock institucija rijetkog ranga i, iako nisu najbolji, svakako su najutjecajniji bend osamdesetih

Pixies, Križanke, Ljubljana, 20. lipnja 2004.

Kao što to svi prisutni bez imalo dvojbe očekuju, kao što to svi prisutni žele toliko jako da nema ni teoretske šanse da se želja ne ispuni i, na kraju krajeva, kao što je to posve normalno, Pixies večeras sviraju klasičan *greatest hits* koncert. A što bi drugo i mogli učiniti? Ne samo zato što je jedno od rijetkih pravila rock biznisa koje bezrezervno treba podržavati upravo to da *reunion* koncerti i služe prosviravanju recentnog *bestofa*, u kojem ne smije biti mjesta novim pjesmama (zabluda da će te nesretnice svi pravi fanovi, ako jesu pravi, pažljivo slušati jer ih zanima što to njihov omiljeni bend ima pokazati prilično je čvrsta, ali isto tako i samo zabluda), nego i zato što Pixies jednostavno ne mogu drukčije, jer kada vam od vaša 4.5 albuma (pola otpada na nastupni EP *Come On Pilgrim*) prva dva zvuče toliko veličanstveno da su se definitivno morali zvati *Greatest Hits* (pri čemu *Surfer Rosa* više vuče na *greatest*, a *Doolittle* na *hits* dio, što nimalo ne uvjetuje hijerarhijski odnos), a druga dva ni svih tih godina nakon objavljivanja ne prestaju nuditi iznenađenja čak i iskusnim fanovima (koji sve pjesme poznaju kao što se, hm, poznaju pjesme najdraže grupe), onda repertoar s 25 hitova nije izbor, nego neizbježna činjenica. Koja bi ostala činjenica i promjenom većine, iako baš ne i svih pjesama koje ta legendarna četvorka furiozno ispaljuje u 90 minuta nastupa pred prepunjenim Križankama ove neugodno kišne, prohladne večeri. Stoga je i razumljivo kako je ukupan broj pjesama odsviranih dosad na turneji čak 37 – oko polovice svega što je ikad izdano pod imenom Pixies.

Još malo pa najvažniji događaj života

Okej, preskočili smo dosadnu slovensku punk-rock predgrupu Res Nullius, pričekali pola sata, a onda su se na pozornici pojavili oni: Kim Deal, Frank Black, Joey Santiago i David Lovering. Očito je da se na sceni osjećaju odlično, a mi ih gledamo taman u najboljem trenutku – nakon početnih koncerata dovoljno usvirani i sigurni, ponovo sprijateljeni s pjesmama kojima ovako mogu raditi što žele, a istovremeno još nisu umorni od standardne rutine u koju se prije ili poslije putujući *rokenrol* uvijek pretvori. Publika je dobno mješovita, od starijih koji su imali tu sreću vidjeti Pixies na njihovu prvom nastupu na ovim prostorima prije trinaest godina, do onih koji su u to doba tek kretali u osnovnu školu, no svima je zajednički neobjašnjiv osjećaj kako će večeras vidjeti možda i najbolji koncert svojeg života. Upravo zato, koliko god odličan, čak i na trenutke sjajan koncert bio, nedostaje mu ona prijeko potrebna nijansa kojom se prelazi put od najboljeg koncerta do najvažnijeg događaja nečijeg života, a to je iznenađenje, neočekivanost. Možda smo svi previše slušali i čitali o dosadašnjim nastupima na turneji, možda smo se svi previše napaljivali po tko zna koji put redom preslušavajući cijeli opus benda (nije li baš super kad za to treba tek oko četiri sata?), možda ih jednostavno previše volimo pa su nam shodno tome previše nedostajali u svojim neaktivnim godinama, ali zbog svega toga svi okupljeni *znaju* da će im biti prekrasno. S time da je nekako uvijek prekrasnije kad se to ne zna.

Tako da je meni osobno najljepši trenutak koncerta izazvao previd kod provjeravanja brojnih prijašnjih set-lista – skroz sam smetnuo s uma da Pixies u svom repertoaru imaju i ubojito prelijepu obradu ionako nestvarne *Winterlong* Neila Younga. Kad su je onako divno, savršenim višeglasjem i zveckavim gitarama zasvirali nakon samo tri pjesme, unatoč ružnom vremenu i kasnom satu, na nebu je zasjalo sunce, osvijetlivši vezu između izvornih američkih pop-inovatora. Međutim, nije bilo vremena za dugotrajno prepuštanje pojedinim naslovima bogatog kataloga, jer su Pixies uza sve pokazali i kako se to svira uživo: u komadu, skoro bez ikakvih stanki između pjesama, još malo brže i glasnije, energičnije nego na albumima, bez nepotrebnih najava i patetičnog *osjećate-li-se-dobro* ugađanja publici. Pa ugodili su nam samom viješću da će uopće doći svirati, a onda i izlaskom na pozornicu i početnim akordima *Bone Machine*, iz koje se razvio sitan vez bučnih surf pop-dragulja kao što su *The Holiday Song*, *Gouge Away*, *Velouria*, *Ed Is Dead*, *Wave Of Mutilation* ili *Nimrod's Son!*, *Monkey Gone To Heaven* i *I Bleed!*, *Planet Of Sound*! Puzzle shizofrenog indie-popa malo je tko u povijesti slagao na tako lijep, srčan način.

Rock institucija rijetkoga ranga

Jednako kao što godine nisu štedjele njih, što je najočitije u volumenu Kim i Franka, te u boji kose Davida i Joeyja, tako ni Pixies nisu štedjeli te besmrtne pjesme, skupljajući ih sve u jednu golemu lavinu koju su zakotrljali na publiku željnu buke, melodije, valova, svemira, četrdeset celzija u hladu i besmislica na španjolskom jeziku. Upravo je za vrijeme *Isla De Encanta* SMS-porukama stigla u tom kontekstu neprikladna vijest kako je Španjolska ispala s Europskog nogometnog prvenstva. Jedini ozbiljan kiks koncerta također se zbio tijekom španjolske pjesme, kada je u produženom finalu neuhvatljive *Vamos* Joey Santiago prilično pretjerao masturbirajući bijelom bukom iz svoga gitarskog pojačala. Treba li ponoviti: svaka vrsta demonstracije instrumentalnih mogućnosti jednako je nepotrebna i dosadna, pa bila riječ o petnaestominutnim Claptonovim gitarskim solažama u kojima je svaka nota čista kao suza, ali i ispražnjena od svega što bi suze moglo pokrenuti, ili o Santiagovu bacanju gitare u zrak i sviranju palicom za bubnjeve. No, čovjeku se može oprostiti, s obzirom na to da je, baš kao i Peter Buck, Bob Mould ili Martin Carr, da navedem samo neke, stalno izostavljan sa svake liste najboljih gitarista svih vremena, što je naslov koji mu nedvojbeno pristaje.

Zbornim pjevanjem dočekana je ama baš svaka pjesma, ali posebna euforija popratila je Sveto Trojstvo modernog popa koje danas zvuči jednako svježe i uzbudljivo kao i prije 15 godina. *Debaser* je još jednom osvojio titulu najvoljenije Pixies pjesme, *Gigantic* većinu nazočnih odvukao u promuklost, a *Here Comes Your Man*, koja je otvorila prvi od dva bisa, svaki put dok svira zvuči kao najbolja pjesma u cjelokupnoj povijesti popularne glazbe.

I to bi, u principu, bilo to, da nije jednoga lijepog osjećaja kako su nekim čudnim, ali itekako zasluženim putem Pixies postali rock institucija rijetkoga ranga, bend koji je, iako ne najbolji, a onda svakako najutjecajniji bend osamdesetih, ono što su u šezdesetima bili The Beatles, u sedamdesetima The Clash, a što devedesete i nulte raspršuju na mnogo veći broj grupa. I onoga ljepšeg dijela tog osjećaja, a to je da to kuže čak i Hrvati, inače poslovično nesposobni za prepoznavanje najvećih vrijednosti pop-muzike, koji su ispunili negdje 80-90 posto Križanki. To je svakako hvalevrijedna brojka, iako, naravno, ne toliko velika kao ona ljudi koji su spremno potrčali na koncerte mainstream isprdaka Lennyja Kravitza i Metallice, kako bi uživali u profesionalnosti, vrhunskom soundu i garanciji prave rock zabave… Što, ti su koncerti otkazani, kažete? Ma tko bi to rekao?

Poželjni *reunioni*

Za kraj, jedno osobno priznanje. Naime, na prve vijesti o ponovnom okupljanju Pixiesa, iako velik nostalgičar, reagirao sam s neskrivenom sumnjom ne toliko u njihovu želju za svirkom, koliko u opravdanost i potrebu tog plana – kao, *neka legende ostanu legende na miru*. Pritom sam zaboravio jednu bitnu stvar, a to je veličina, ljepota, kvaliteta, ali i integritet Pixiesa. Pa riječ je o bendu koji se razišao taman kad su trebali pobrati lovorike za svoj rad! Mislim, ako im se svira, neka sviraju, pogotovo kad imaju takve pjesme. Koncert kojem sam prisustvovao tako i nije bio najbolji koncert na kojem sam bio u životu, ali mi je pomogao još se jednom uvjeriti u ispravnost glazbenog opredjeljenja napravljenog prije desetak godina. A to nije mala stvar.

A potaknuo me i na razmišljanje koji bih to *reunion* najviše volio vidjeti u budućnosti. The Beatles? Osim što su ostali bez asa srce (Lennon) i asa tref (Harrison), taj izvorni poker asova uživo ionako nije nikad svirao besmrtne *Rubber Soul* i *Revolver*. The Byrds? Okej, ali koja postava? Prva, zadnja, s Parsonsom, McGuinn s novim muzičarima? The Clash su bili jako blizu, ali je sve prekinula neželjena smrt najvećeg među najvećima, Joea Strummera. The Stone Roses? Bolje ne, kad malo razmislim. The Boo Radleys definitivno, ali za koga? Za nezainteresiranu gomilu koja nije ni primijetila kad je izgubila najveći pop-bend prošlog desetljeća? Zasad je još prerano, baš kao i za Pavement. Za Afghan Whigs baš i nema potrebe s obzirom na to da Greg Dulli uživo ionako svira sve klasike. American Music Club bi bili broj dva na listi želja da se upravo nisu reformirali.

Broj jedan? Jedan jedini Hüsker Dü. Onda bih stvarno mogao umrijeti. Z

Pixies su uza sve pokazali i kako se to svira uživo: u komadu, skoro bez ikakvih stanki između pjesama, još malo brže i glasnije, energičnije nego na albumima, bez nepotrebnih najava i patetičnog *osjećate-li-se-dobro* ugađanja publici

glazba

Deritualizacija glazbenog čina

Trpimir Matasović

Demokratičnost ponude omogućila je građanima da izaberu ono što ih najviše zanima, ali i da se zainteresiraju za one vrste glazbe koje im možda inače nisu u primarnoj sferi interesa

***Svečanost glazbe*, Zagreb, 21. lipnja 2004.**

U vrijeme prije izuma nosača zvuka i tehnologija koje su omogućile brži i jednostavniji protok svih vrsta informacija, glazba je bila povlastica relativno uskog kruga ljudi. Visoka umjetnost tako je bila dostupna, i to ne uvijek, samo Crkvi, plemstvu, i, nešto kasnije, određenom sloju građanstva. U današnje pak vrijeme, glazbom smo okruženi posvuda – ne samo u koncertnim prostorima nego i svugdje gdje dopiru zvuci koje izlaze iz CD-playera, radija ili televizije. No, ipak, glazbovanje uživo još je zadržalo određenu auru posvećenosti, a s njom i rituale posjećivanja koncerata i glazbeno-scenskih produkcija. Živa glazba tako i dalje, premda pristupačnija, uglavnom biva nešto čemu njezin konzument pristupa, a ne nešto što će njemu pristupiti i pokušati se izboriti za prostor u njegovoj svijesti.

Događaj koji ne može promaknuti

Jedan od pokušaja obrtanja ovakvih odnosa i deritualizacije čina stvaranja glazbe i njezine konzumacije predstavlja manifestacija *Svečanost glazbe*, koja se u više od sto zemalja svijeta održava svake godine na prvi dan ljeta. Osnovna je zamisao dovesti glazbenike u javni prostor grada i pokušati glazbom zaokupiti pozornost mahom slučajnih prolaznika. Već niz godina ta se manifestacija, u organizaciji Francuskog instituta i Gradskog ureda za kulturu, održava i u Zagrebu, no dosad nije uspjela ostvariti zapaženije rezultate. No, logističku potporu projektu ove je godine od Hrvatske glazbene mladeži preuzela Koncertna direkcija Zagreb, Grad je uložio veća sredstva nego ranije, i rezultati nisu izostali. Ovogodišnja zagrebačka *Svečanost glazbe* bila je tako događaj koji je teško mogao promaknuti bilo kome tko se tijekom dana kretao gradom. Kao svojevrsni *teaser*, kojim se glazbu nudi doslovno u prolazu, poslužili su u jutarnjim satima tramvaj s Brass ansamblom ZET-a te kamion s udaraljkaškim ansamblom Bing Bang.

Nakon podneva glazbenici su zauzeli neke od ključnih punktova u središtu grada, poput Trga bana Jelačića, Zrinjevca, Cvjetnog trga i Centra Kaptol, a nešto manje zapaženo programi su se odvijali i u nekoliko centara za kulturu.

Prolazniku-namjerniku tako su ponuđene najrazličitije vrste izvođača i glazbe, od Donna Lee kvarteta saksofona i revijskog orkestra članova Zagrebačke filharmonije do Hrvatskog baroknog ansambla i Orkestra Hrvatske vojske, od ansambla za ranu glazbu Minstrel do odlične afro-funk skupine Zoreil, koju čine glazbenici s francuskog pacifičkog otoka Reunion. Pritom osobito treba pohvaliti otvorenost manifestacije podjednako prema amaterima i profesionalnim glazbenicima, kao i prema glazbama u rasponu od klasične do raznih oblika popularne. Takva demokratičnost ponude omogućila je građanima da izaberu ono što ih najviše zanima, ali i da se zainteresiraju za one vrste glazbe koje im možda inače nisu u primarnoj sferi interesa.

Atrakcije za nogometne apstinente

Svjesni da je utakmica između Hrvatske i Engleske događaj koji će tog dana zaokupiti većinu Zagrepčana, organizatori su se nakon 20 sati povukli iz otvorenih prostora. No, onima kojima je glazba zanimljivija od nogometa ipak je ponuđen odličan *after party* u Kulturnom centru Centra Kaptol. Party je, za divno čudo, ipak bio vrlo dobro posjećen, a publika je nagrađena programom koji je trajao do dugo u noć. U njemu su bile sadržane neke od najvećih atrakcija *Svečanosti glazbe*, od zanimljivih etno sastava Afion i Rhythm Tribe do Lado electra, najnovijeg projekta Hrvoja Crnića Boxera, kojim se na za njega prepoznatljiv način kombiniraju elektronika i živi napjevi u interpretaciji članica ansambla Lado.

Svečanost glazbe tako je, u konačnici, bila događaj koji je uspješno intervenirao u prostor grada te dokazao da kvalitetna glazba ne mora nužno biti povlastica kulturnih elita ili specijaliziranih konzumenata, nego nešto što može i treba biti dostupno svakome.

Arhitekturalno sklapanje zvukova

Luka Bekavac

Op. bi se, ako su usporedbe nužne, mogao usporediti s elegancijom kasne glazbe Mortona Feldmana, koja naizgled pokušava implicite ocrtati "prostor" u kojem egzistira, umjesto da ga doista ispuni "supstancijom" glazbe

Ryoji Ikeda: *Op.* (Touch, 2003.)

Ako pokušamo definirati ključne točke elektroničke glazbe koje će zacijelo preživjeti banalni "sud vremena", među prvima će biti Ryoji Ikeda. Rijetki se sjećaju njegova rada u multimedijskoj grupi *Dumb Type*; njegova se glazba posve pročistila tek u samostalnoj karijeri, tijekom koje je surađivao s mnogim zanimljivim ljudima (među njima su David Toop, Toyo Ito, Carsten Nicolai...), te predstavio svoj rad na mjestima poput venecijanskoga Bijenala ili festivala Sonar i Ars Electronica. Ikeda je svojom strogo disciplineiranom glazbom zacrtao neke bitne parametre elektroničkoga *glitcha* i minimalizma, što je ponajbolje čitljivo u fascinantnoj "tematskoj" trilogiji albuma objavljenoj krajem devedesetih.

Presađivanje u konzervativan kontekst

Ti su albumi, naslovljeni +/-, *0°C* i *Matrix*, povezali matematizirane kompozicijske procese s pažljivo organiziranom akustikom i hladnom perfekcijom zvučnog dizajna. Hvaljeni *Matrix* bio je kulminacija transfera iskustva zvučnih instalacija na CD: njegova je koncepcija dosljedno izgrađena na fenomenima kakvi se inače mogu doživjeti samo pri slušanju manipuliranih sinus-valova u kontroliranim okružjima, gdje se zvuk potpuno mijenja pomicanjem slušatelja u prostoru.

Album *Op.* pokušaj je presađivanja Ikedine estetike u zapanjujuće konzervativan kontekst: naime, na njemu su tri kompozicije skladane za gudače. Zato dotična dva kvarteta i jedan nonet hrabro propituju rubove Ikedine glazbe, koja je svu svoju snagu crpila iz mogućnosti potpunog nadzora zvučnoga materijala, te preciznog, gotovo "arhitekturalnog" sklapanja zvukova koji se mogu stvoriti isključivo sintetički, tj. nisu izvedivi tradicionalnim instrumentima. No, Ikeda ostaje potpuno vjeran svojim temeljnim estetičkim nazorima; doduše, odbacuje onaj tip *glitcha* koji se izrazito temelji na *cut-up* ritmovima, a težište postavlja na polagane izmjene dugih tonova, to jest prilagodbu tipičnih sporijih kompozicija novom kontekstu. Neobične harmonije i potisnuta tenzija glazbe koju izvode belgijski Musiques Nouvelles Ensemble i gudački kvartet New National Theatrea iz Tokya zapravo najviše očarava svojim pomalo zlokobnim ambijentom: kompozicijski je posve statična, pa – osim ekskurzija u ekstremne frekvencije – poprilično sliči ostatku Ikedina opusa.

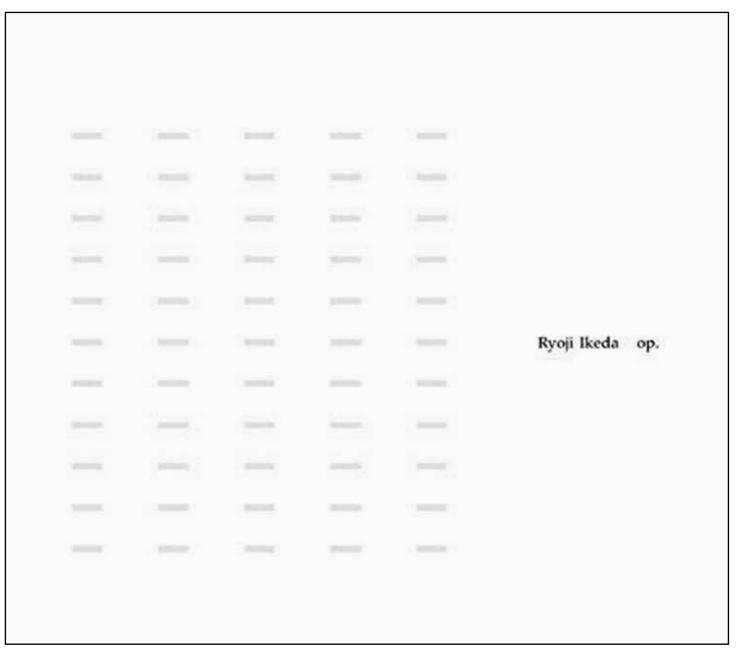

Pripadnost minimalističkom kanonu

Op. bi se, ako su usporedbe nužne, mogao usporediti s elegancijom kasne glazbe Mortona Feldmana, koja naizgled pokušava *implicite* ocrtati "prostor" u kojem egzistira, umjesto da ga doista ispuni "supstancijom" glazbe. Mnogi su recenzenti uspoređivali Ikedin rad i s La Monte Youngom ili Alvinom Lucierom; ali njegova se pripadnost minimalističkom kanonu, nakon deset godina toliko dosljednog i koherentnog rada, više ne mora definirati poredbama s "etabliranim" skladateljima – Ikedu se uistinu i samoga može smatrati jednim od imena na koja će budućnost referirati.

Festival dječje kompetencije, mudrosti i kreativnosti

Ovog puta smo posjetili lutkarsku radionicu, koju vodi Dadi čije prezime nismo uspjeli saznati. Nije prvi put da je gospodin Dadi na Festivalu, bio je 1975., 1976. i 1979. godine. Pitali smo ga hoće li održati predstavu s djecom iz radionice. Rekao je: "Predstave neće biti jer je važan proces, a ne kraj"

Uz 44. Međunarodni dječji festival u Šibeniku, iz pera dječjih autora

Istinske autore ovog teksta navedimo poimence: to su članovi NoRe (Novinarske radionice – djeca šibenskih osnovnih škola): Šimun Baković, Josipa Baljkas, Božidar Bilušić, Ivan i Tomislav Bukić, Mario Guberina, Katarina Jakelić, Katarina i Nikol Labor, Josip Lepur, Siniša Milović, Mate Morić, Roko Mujan, Anita Olivari, Iva Papak, Ivan Piližota, Zrinka Rizvan, Dajana Skočić, Paško Šobaki, Darko i Kata Šupe, Josipa Vučenović, Franka Vudrag.

19. lipnja

"Ili mi ili vi", "Zagora je rekla NE", "Ministre znanosti, priđite slobodno da vam predamo izvorne dokumente o hrvatskom Panteonu u općini Unešić iz 12. st. prije nego što ih uništi *smećarski* lobi, molimo vas do neba!", "Zagora je naše jedno i jedino!", "Šibenik neće splitski otpad!". To su bili natpisi na transparentima prosvjednika koji su prosvjedovali na trgu ispred kina Šibenik, jer je u Šibenik došla hrvatska vlada. Prosvjednici su prosvjedovali zbog unošenja splitskog smeća u našu županiju. Smećarski kamioni smeće iz Splita dovode i bacaju na neorganizirana smetlišta. Tim djelom oni ujedno onečišćuju Nacionalni park Krka. Policajci su okružili prosvjednike i na taj način su zaštitili članove Vlade od mišljenja građana.

(Božidar Bilušić, 6. r., Darko Šupe, 7. r. i Kata Šupe, 3. r.)

Svi smo mi jednaki

Što bi se moglo reći o otvorenju ovogodišnjeg Festivala? E, pa počelo je sa zborom Zdravo maleni i vješanjem zastave, kao znaka Festivala. Dragi moji, sve se vrtjelo oko ljubavi, što u nekim trenucima nije baš zanimalo publiku. No, mogu reći da je naš Jure Rašić digao atmosferu u publici, teško je reći da li više pjesmom ili dobrom koreografijom.

Pozdrav su upotpunile balerine i gosti Kanađani, Japanci i Rumunji, koji su pjevanjem davali potporu pjevačima. Voditelji programa su više oduzeli predstavi no što su joj dali. Više mi je izgledalo kao da ometaju predstavu, nego da u njoj imaju nekakvu ulogu.

Unatoč svemu, čak i zanimljivom govoru naše gradonačelnice Nede Klarić i spominjanju Europske Unije, sve je bilo dobro.

Za kraj, bilo da smo žuti, bijeli, crni... svi smo jednaki!

Josipa Vučenović (8. r.)

Zvijezde na podu

Otvorenje Festivala mi se svidjelo kao svaka predstava, jer su lijepo pjevali i plesali. Iako sam je već gledao proteklih godina, bila je ipak - drukčija. Jedino mi se nije svidjelo to što sam sjedio sa strane, pa nisam mogao sve vidjeti. Najljepše su mi bile svijetle boje reflektora kojima su, po podu, crtali zvijezde i razne druge stvari.

Ivan Bukić (2. r.)

20. lipnja ili životinjski svijet

U Galeriji sv. Krševana 20. lipnja 2004. u 12 sati otvorena je izložba Antuna Borisa Švaljeka pod nazivom *Ta divna stvorenja*. Izložba se sastojala od 14 slika pretežno rađene tehnikom ulja na platnu.

Meni su sve slike bile lijepe i zanimljive, ali veliki slon na kojem je sjedio dječak odjeven u tradicionalnu indijsku odjeću oduševio je sve posjetitelje. Također, jedna od najneobičnijih slika je *Mimikrija*, na kojoj je prikazana sova na žutoj podlozi. Stoga trebate dobro promatrati da biste uočili sovu, jer je gotovo "stopljena" s okolišem. Zato mislim da su mnogo propustili oni koji životinje na slikama još nisu vidjeli. Inače, možete ih vidjeti svakog dana od 10 do 13 i od 18 do 21 sat.

Nikol Labor (8. r.)

Priče - na zidovima

Tijekom proteklih nekoliko godina Tony Ross je postao jedan od najpoznatijih tvoraca originalnih i tradicionalnih slikovnica, a njegova djela se prodaju diljem svijeta. Knjiga *Hoću svoju tutu* je 1987. osvojila nagradu Srebrna olovka u Nizozemskoj za najbolji tekst stranog autora, i postala bestseler u Velikoj Britaniji.

Na izložbi, u Muzeju grada Šibenika, bile su prikazane dvije slikovnice: *Hoću svoju tutu* i *Operi ruke*. Takvu izložbu nikada još nisam vidio, niti za nešto slično čuo.

Prvu polovinu Muzeja zauzimale su ilustracije (s tekstom) iz slikovnice *Hoću svoju tutu*. Glavni lik ove priče je princeza. Ona se suočava s novim predmetom, koji joj zamjenjuje pelene – tutom. Tuta je čini manje slobodnom, ali samostalnijom, jer joj se sada lakše igrati. No, odjednom, usred igre vikne: *Hoću svoju tutu!*. Sve dvorske sluge traže tutu i donose joj je, ali ipak malo prekasno.

Drugu polovicu Muzeja su zauzele ilustracije iz priče *Operi ruke*. U početku mala princeza ne zna zašto treba prati ruke. Napokon joj sobarica objašnjava da svugdje ima mnogo bacila, koji donose bolesti, pa ih se na taj način treba riješiti. Priča završava kad sobarica princezi daje kolač, a princeza je pita: "A jesi li ti oprala ruke?"

Priče su mi se jako svidjele i drago mi je što sam posjetio tu izložbu. Volio bih da ovakvih izložaba bude još.

Tomislav Bukić (5. r.)

Ivica i Marica uzeli zlatnike

U 19 sati u šibenskom kazalištu je Zagrebačko kazalište lutaka izvelo predstavu pod nazivom *Ivica i Marica*. Tu je predstavu prema istoimenoj priči napravio redatelj Joško Juvančić.

Glavni likovi u predstavi su bili Ivica i Marica. U predstavi se govori o vještici Rozi, koja je slatkišima na svojoj kući namamila Ivicu i Maricu, te ih zarobila. Maricu je htjela prodati, a Ivicu je htjela skuhati i pojesti. U tome nije uspjela, jer ju je Marica prevarila tako što ju je, s ljestava kotla, gurnula u kotao s uzavrelom vodom. Ivica i Marica su nakon toga uzeli vještičine zlatnike i vratili se svojim roditeljima.

Vječita borba dobra i zla, temeljna je poruka ovog djela.

U Kazalištu su sva mjesta bila popunjena, a publika je bila zadovoljna i izvođače nagradila velikim pljeskom.

Siniša Milović i Paško Šobaki (7. r.)

21. lipnja: Suša i Zdenac

Kazališna predstava *Zdenac mudraca* održala se u šibenskom kazalištu. Redatelj predstave je Goran Golovko, a izvelo ju je Gradsko kazalište lutaka iz Splita. Likovi u predstavi bili su: Suša, Skliski, Mali, Zdenac, Mačka i Stari.

U toj predstavi Zdenac je htio uvjeriti Sušu da je mudar. Suša se tomu usprotivila, na čemu se temeljila cijela priča.

Predstava mi se najviše svidjela zbog lijepog i veselog pjevanja, ali i publika je bila prezadovoljna. Jedino mi je zasmetalo što kraj nije bio uobičajen i jasan, nego su mudraci jednostavno otišli s pozornice. Očekivali smo još, da će ponovno izići, ali je to bio – kraj.

Ivan Bukić (2. r.)

Gregorov čudesni lijek

Na Ljetnoj pozornici mogli ste pogledati predstavu redateljice Ivane Djilas *Gregorov čudesni lijek*. Priča je to o dosadnoj baki, koja rado naređuje te o ocu Gregoru, a prije svega o čudesnom napitku kojeg Gregor smiješa, osvećujući se tako baki, koja mu ne da mira.

Scenografija, ograničena na unutrašnjost sobe, s veselim i šarenim bojama odisala je nekom privlačnom snagom i probudila zanimanje i znatiželju publike. No, s obzirom da je bila na slovenskom jeziku, predstava nije bila shvaćena, pa je velik dio publike otišao i prije njezina završetka.

Zrinka Rizvan, Katarina Jakelić i Katarina Labor (7. r.)

Nera i, ponovno – vodeni balon

U ponedjeljak u 22,30 sa završetkom filma *Pirati s Kariba* počela je promocija Nerinog albuma pod nazivom *Nera*. Nakon što je Nera Stipičević otpjevala svoju treću pjesmu, doletjela je vodena bomba na središte pozornice i poprskala Neru. Na to je Nera zahvalila i nastavila s programom. Dok je Nera pjevala, iza nas se odvijala tuča između dvojice starijih dječaka. Oko pozornice su "letjele" psovke i to od male djece. Neri se to nije svidjelo.

Šimun Baković (6. r.)

Posjet *Zujalici*

Posjetili smo radio-radionicu *Zujalica* koju vodi Ana Marija Škorić. Ta radionica se održava u jednoj učionici OŠ *Fausta Vrančića*. Za vrijeme naše posjete voditeljica nije bila baš raspoložena za razgovor. Malo smo se prošetali razredom u kojem se radionica održava i uočili najmarljiviju *zujalicu*, Kristijana Omašića, i postavili mu nekoliko pitanja.

Nora: Koliko imaš godina?

Kristijan: 14.

Nora: Koliko vas ima na *Zujalici*?

Kristijan: Ima nas 36. Podijeljeni smo u 6 skupina po šest članova. Ja sam voditelj B skupine.

Nora: Koliko godina već ideš na *Zujalicu*?

Kristijan: Oh, ovo mi je već druga godina.

Nora: Kako ti se sviđa na ovoj radionici?

Kristijan: Dobro je, ali imamo puno posla.

Nora: Kako ti se sviđa prostor u kojem radite?

Kristijan: Prostor je zatvoren i zagušljiv.

Nora: Koji je tvoj posao?

Kristijan: Moj posao je da napišem izvještaj ili najavu te to poslije pročitam u prostorijama Radio-Šibenika svaki dan u 13,30.

Siniša Milović i Ivan Piližota (7. r.)

22. lipnja: zla čudovišta oca Vodendiva

U kazalištu je održana predstava Gradskog kazališta lutaka Rijeka *Damjanovo jezero*. Za sve one koji su propustili ovu nadasve zanimljivu pred-

Svidjelo mi se što su, u ovoj predstavi, neke ljudske osobine dane životinjama. Na primjer: životinjama je bilo teško prihvatiti Anku kao jedino ljudsko biće među njima. Tako je i nama ljudima često teško prihvatiti čovjeka druge vjere, rase i sl.

stavu, evo sažetka: u začaranom jezeru, nastalom nakon pada dječaka Damjana, žive zla čudovišta sa svojim ocem Vodendivom. Oni zarobljavaju neustrašivog mladića Damjana, koji, pak, pokušava osloboditi svoju sestru.

Kako to i u ostalim bajkama biva, i ova završava happy endom. Ova predstava nam je bila pomalo dosadna, ali bila je namijenjena ponajviše najmlađem dijelu publike. Ipak, možemo reći da je riječko kazalište lutaka obavilo dobar posao.

Josipa Baljkas (5. r.) i Zrinka Rizvan (7. r.)

Trala la

Predstava Gradskog kazališta lutaka Split se zvala *Trala la*. Održala se na Trgu Dinka Zavorovića u 20 sati. Redatelj je Dunja Adam. Likovi predstave su dva klauna i Trala la. Predstava mi se sviđa zato što su svašta izvodili, bilo je jako smiješno i zabavno, bilo je i podmetanja, izmicanja stolica... a ništa nije od toga bilo u stvarnosti. Publici se predstava također svidjela, jer su se djeca svako malo smijala, a na kraju i zapljeskala.

Ivan Bukić (2. r.)

Dopalo mi se kad je Petar Pan pobjedio Kuku

Na ljetnoj pozornici se održala baletna predstava *Petar Pan*. Na pozornicu su izlazili neobični likovi. Imali su neobične kostime. Publici se posebno svidio kapetan Kuka. Nastupile su i sirene, Indijanci i gusari. Petar Pan i kapetan Kuka su se počeli boriti. Pobijedio je Petar Pan. Publici su se posebno svidjeli kostimi i detalji koje su imali izvođači. Meni se predstava dopala, a najviše mi se dopalo kad je Petar Pan pobijedio kapetana Kuku.

Iva Papak (3. r.)

23. lipnja: interview s Alom Guberinom

Nora: Gospodine Guberina, možete li nam ukratko objasniti što se radi u ovoj radionici?

Guberina: Pa, prvo djeca rade skulpture, koje kasnije zajedno prelijevamo gipsom i dobijemo kalupe. Tada u te kalupe stavimo poliester u boji. Tako dobijemo skulpture u boji, koje postavljamo na aluminijske kocke, kod Galerije sv. Krševana.

Nora: Što ta aluminijska kocka zapravo predstavlja?

Guberina: Zemaljsku kuglu.

Nora: Koja je tema po kojoj djeca rade skulpture?

Guberina: Djeca mogu raditi bilo što. Imaju slobodan izbor.

Nora: Koliko skulptura ste dosad ukupno napravili?

Guberina: Oko 400.

Nora: Hvala gospodine Guberina na razgovoru, i doviđenja.

Josip Lepur (7. r.)

Jelenko

U kazalištu ste mogli pogledati lutkarsku predstavu *Bijeli jelen*, koju su izvodili glumci Kazališta lutaka iz Zadra. Sigurno vam je svima poznata radnja priče o bijelom jelenu. To je priča o guščarici Anki,

koja bježi od gospodara, pomogne srni i tako ostane živjeti u šumi sa životinjama koje su je prihvatile. Svidjelo mi se što su, u ovoj predstavi, neke ljudske osobine dane životinjama. Na primjer: životinjama je bilo teško prihvatiti Anku kao jedino ljudsko biće među njima. Tako je i nama ljudima često teško prihvatiti čovjeka druge vjere, rase i sl. Isto se tako životinje svađaju oko toga tko je bio bolji đak u školi.

Ova predstava govori o pravim vrijednostima u životu, kao što su ljubav, poštivanje, povjerenje i prihvaćanje drugačijih od nas. Meni se predstava jako svidjela, a isto je pokazala i publika. Na svaku pjesmu ili samo mali dio pjesme, ona bi vrijedno pljeskala. Mislim da je od svih predstava koje sam dosad pogledala, završni pljesak na ovoj predstavi bio najglasniji i najdugotrajniji. Glumci su ga doista zaslužili, i zato Zadrani: svaka čast!

Anita Olivari (8. r.)

Smiješne stvari iz kontejnera

Na Ljetnoj pozornici glumili su pantomimičar Vlado Kulišek i čistač Radek Michalko, koji je ujedno i svirao. Pantomimičar je nasmijavao publiku pretvarajući se da su metla, kapa, kanta, guma i sl. neki skroz drugi predmeti. Publiku je ugodno iznenadilo pantomimičarevo pozivanje djece i odraslih da dođu glumiti s njim. Mene je to veoma zabavilo i svidjelo mi se, a vjerujem - i njih.

Predstavi je došao kraj, no mislim da gledateljima to nije bilo važno, jer su osmjesi ostajali na njihovim licima i kad je pantomimičar otišao. Vlado Kulišek i Radek Michalko vrlo rado su davali autograme. Ja sam ih htjela pitati nešto o predstavi, no oni žive u Slovačkoj pa me nisu razumjeli. Nadam se da će još koji put doći u Šibenik i to s prevoditeljem kako bismo se mogli sporazumjeti.

Dajana Skočić (5. r.)

Lutkarska radionica

Ovog puta smo posjetili lutkarsku radionicu, koju vodi Dadi čije prezime nismo uspjeli saznati. Nije prvi put da je gospodin Dadi na Festivalu, bio je 1975., 1976. i 1979. godine. Pitali smo ga hoće li održati predstavu s djecom iz radionice. Rekao je: "Predstave neće biti jer je važan proces, a ne kraj". Dadi kaže kako je zadovoljan s radom djece, zato jer su za svoju dob (od 8 do 11) dosta učinila. A, kao što je neprekidno isticao, važan je rad djece i njihovo usvajanje naučenog.

Potom smo razgovarali s dvojicom članova radionice, Vetonom i Frankom.

Nora: Je li vam ovo prvi put da ste u festivalskoj radionici?

Veton: Ja sam ovdje prvi put i sviđa mi se.

Franko: i meni je isto prvi put, a sviđa mi se jer smo ovdje razvili brojna prijateljstva.

Nora: Što ste napravili tijekom rada u radionici?

Veton i Franko (nadopunjujući se): Voditelj nam je rekao da možemo napraviti nešto iz svoje mašte. U ovom slučaju su to bile lutke.

(Veton je napravio lava, a Franko pticu.)

Nora: Hoćete li se i iduće godine učlaniti u istu radionicu?

Veton: Sigurno hoću.

Franko: Nismo upoznali samo nove prijatelje, već i način kako možemo sami izrađivati lutke kad nam je dosadno. I zato ću se sigurno učlaniti i iduće godine.

Inače, radionica je započela s radom 21. lipnja, a završila je jučer 23. lipnja. Djeca su svakog dana radila po dva sata i, sudeći po odgovorima Vetona i Franka, za tih (ukupno) šest sati rada postigli su više od očekivanja. A, oni koji su pomišljali na rad u ovoj radionici, ali se nisu uključili očito, imaju za čim požaliti.

Josipa Vučenović i Anita Olivari (8. r.)

24. lipnja: interview s Titom Bilopavlovićem

U četvrtak, 24. lipnja u Kazalištu je od 19 sati predstavljena knjiga *Družba srebrne žličice* autorice Liliane Bardijewske. Knjigu je predstavljao poznati prozni pisac i pjesnik Tito Bilopavlović, kojeg smo na kraju intervjuirali.

Nora: Koliko ste puta bili u Šibeniku i kako vam se sviđa ovdje?

Tito Bilopavlović: Ne pitaj me! Ne sjećam se što sam jučer imao za ručak, a kamo li koliko sam puta bio u Šibeniku.

Nora: Namjeravate li napisati još koju knjigu?

Bilopavlović: Da, kao i svaki pisac, želio bih napisati još nekoliko djela.

Nora: Koje vam je vlastito djelo najdraže?

Bilopavlović: Meni je najdraže djelo *Paunaš*.

Nora: Kad ste napisali prvo djelo?

Bilopavlović: Ne sjećam se kad sam ga napisao, ali sam ga objavio 1967. godine.

Nora: Od koliko ste godina odlučili biti pisac?

Bilopavlović: Čim sam naučio pisati, odlučio sam biti pisac, ali nisam bio siguran - hoću li uspjeti.

Nora: Dok ste bili dijete, jeste li mislili da ćete biti pisac, ili ćete raditi nešto drugo?

Bilopavlović: Ne, ja sam mislio da ću postati tapetar. Čovjek koji izrađuje fotelje, ali sam puno čitao knjige i ta me strast prema čitanju pretvorila u pisca.

Nora: Sviđa li vam se *Družba srebrne žličice*?

Bilopavlović: Naravno da mi se sviđa, čim sam odlučio da za nju pišem pogovor. To je jedna jako lijepo napisana knjiga, i svakome je preporučujem.

Nora: Hvala vam na ovome razgovoru. I doviđenja u Šibeniku slijedećih godina u Šibeniku.

Šimun Baković (6.r.) i Roko Mujan (7. r.)

Nešto izvan programa

Jučer je u šibensku luku uplovio putnički brod *Dalmacija*. Brod je bio velik, a iznutra je bio lijepo uređen. U 17 sati je na njemu nastupao zbor Zdravo maleni. Ja sam, također, sudionik tog zbora, pa vam mogu reći kako je bilo.

Prvo smo se popeli na brod i na njemu smo imali mini koktel. Konobari su bili jako ljubazni. Otpjevali smo četiri pjesme, od kojih su tri bile s otvorenja Festivala. Slušatelji su nam, ne računajući osoblje - bili stranci. Oni su nas, za svaku točku, nagrađivali ugodnim pljeskom. Jednostavno - zadivili smo ih. Na izlasku iz broda svi smo dobili po jedan privjesak i kemijsku olovku. Na kraju smo se svi mi zboraši skupa slikali ispred tog velikog broda.

Mario Guberina (4. r.)

Razgovor s Adamom Wnuczkom

Nakon izvrsne predstave *Div* porazgovarao sam s glavnim junakom predstave, Adamom Wnuczkovom.

Nora: Tko vam se brine za scenografiju i koreografiju?

Wnuczko: Ewa Farkasova.

Nora: Gdje ste sve izvodili predstave?

Wnuczko: U gradu Gliwice, i u svom matičnom kazalištu *Gulwer*.

Nora: U kojim ste sve predstavama glumili?

Wnuczko: *Faust, Genoveva i dojvan, Mačak u čizmama*.

Nora: Jeste li zadovoljni večerašnjom izvedbom?

Wnuczko: Jako sam zadovoljan.

Nora: Kako su djeca reagirala na predstavu?

Wnuczko: Djeca su pažljivo gledala.

Nora: Sviđa li vam se Šibenik?

Wnuczko: Jako mi se sviđa Šibenik, posebno stari dio grada (Gorica).

Mate Morić (7. r.)

25. lipnja: predstavljanje knjige *Zmajevi i vukodlaci*

U kazalištu je održano predstavljanje knjige, čiji je autor Zvonimir Balog. Događaj je započeo izlaskom šibenskih glumaca na pozornicu. Oni su nas kroz nekoliko minuta upoznali s dijelom sadržaja Balogove knjige *Zmajevi i vukodlaci*. Po našem mišljenju, njihov nastup nije bio baš zanimljiv za publiku, jer su pričali prilično brzo i većina gledatelja nije shvatila priču.

Kasnije su na pozornicu izašli Tito Bilopavlović i Zvonimir Balog, koji su uglavnom pričali o dosadnim temama. Dok je Bilopavlović bio posebno nezanimljiv, Balog je uspio nasmijati publiku svojim šaljivim pjesmama. I, još moramo napomenuti da je u kazalištu bio izrazito mali broj ljudi, jer ostalima ovo predstavljanje nije zvučalo zanimljivo.

Josipa Baljkas (5. r.) i Franka Vudrag (7. r.)

Vela ljubav Velog Jože

Vratimo se našem tradicionalnom uvodu: na Meduliću ste od 20 sati mogli pogledati predstavu Dragana Lučića Luce *Vela ljubav Velog Jože*, redatelja Jasminka Balenovića.

O sadržaju ne trebam ništa govoriti jer naslov govori svoje. Predstava je popraćena odličnim glazbenim efektima istarskog umjetnika Livia Morosina. Istrijanima je pošlo za rukom ujediniti tekst i glazbu s kostimima i scenom pa možemo reći da su odradili dobar posao.

Katarina Labor (7. r.)

Dječak vuk

U kazalištu je održana predstava *Dječak vuk*. Mene je najviše pogodilo to što dječak Viktor nije znao pričati nego je samo mrmljao kao da je nijem. Najgori su bili moćni ljudi koji su ga smatrali idiotom, a nisu mu pokušali pomoći.

Mate Morić (7. r.)

U subotu, 26. lipnja nastavlja se drugi dio 44. MDF-a. Festival završava 3. srpnja, o čemu ćemo izvijestiti u slijedećem broju *Zareza*.

Priredila Grozdana Cvitan

(Gubitak) kontrole & izvedbene situacije

Nataša Govedić

Sudeći po predstavi *XXX*, nikakva pornografska manufaktura nije uspjela erektirati faluse nagih izvođača predstave, još manje dragovoljaca iz publike. Kontrolu nad svojom izvedbom, dakle, imale su samo kamere i igračke umjetnih penisa. *Stvari*. Slijedeći kulturalni ideal, dakle, umrtvljujemo se do statusa opredmećenja; postajemo samo još jedna od roba u beskonačnoj transakciji unificirane žudnje

Uz interaktivitet kao temu Eurokaza te Eurokazove predstave *Tragedija Endogonidija* skupine Soc. Raffaello Sanzio, *XXX* grupe La Fura dels Baus, *Olga Grad vs. Juanna Regina* i *Još* slovenske skupine Via Negativa, *Želim te zagrliti* japanskog koreografa Kima Itoha te *Tajnu službu* Felixa Ruckerta, kao i predstavu *Gretica, str. 89* u koprodukciji virovitičkog i pulskog teatra (nagrada mladoj glumici Jadranki Đokić)

Umjetnički postupci scenske izvedbe, dakle uvjetno rečeno dramskog, plesnog i slikovnog teatra, dijele zajednički napor redatelja i izvođača da se uspostavi što potpunija komunikacijska kontrola nad složenom umjetničkom situacijom. Štoviše, komunikacijska kontrola upravo i jest ono što situaciju performansa izlijevanja vode razlikuje od njezina slučajnog prolijevanja. U predstavi *XXX* katalonske skupine La Fura dels Baus čini se kao da je kontrola povremeno prepuštana gledateljima. Izvođači nam se obraćaju izravnim zahtjevima ili pitanjima. No gledatelji su u spomenutoj interakciji korišteni isključivo u onoj mjeri u kojoj to zahtijeva predstava, dakle bez obzira pristanu li se ili ne pristanu razodjenuti, njihov doprinos predstavi ostaje strogo kontroliran te maksimalno limitiran.

Gledatelj i glumac kao objekti

Ako gledatelj prijeđe zadanu granicu ili ne pristane na postavljeni zadatak, bit će ušutkan ili izbačen iz igre. Još je lažnija mogućnost interakcije publike u projekt slovenske skupine Via Negativa, u kojoj je gledatelj pozvan birati jedino *redosljed* između pojedinih prizora izvedbe, dok je pak finale projekta, naslovljen *Olga Grad vs. Juanna Regina*, ogledni primjer apsurdno pojačane redateljske kontrole nad glumicom Olgom Grad, prezentiran i kao pokušaj "istraživanja" njezina scenskog identiteta. Glumicu naime pratimo u situaciji čitalačke probe, mehaničke provjere upamćenog teksta, zatim promatramo njezino razodijevanje, odijevanje te dugo putovanje iz stražnjeg plana pozornice prema njezinu prednjem planu, gdje nam se ista pokloni u nijemoj roli Juanne Regine. Percepcijske parametre spomenute situacije, međutim, ne kontrolira glumica, nego njezin redatelj – Bojan Jablanovec. Glumičina je osobnost, zajedno s cirkuliranjem fotografija iz minulih predstava, samo paravan za izlaganje redateljeve kazališne estetike, koja glumca svodi na: a) pamćenje; b) materijalnost tijela; c) produljeni moment očekivanja reakcije publike. Ironija kazališta sastoji se u tome što redatelji za svoje estetičke manifeste, pa tako i ovaj o dresuri glumaca, ipak moraju koristiti tijela drugih ljudi, tako da se *njihov* ego nužno realizira na tuđoj koži. Umjesto interakcije, dolazi do redateljske inskripcije.

Pobuna objekta

U predstavi klasičnog dramskog repertoara, *Gretica str. 89* dramatičara Lutza Hübnera i redatelja Roberta Raponje, događa se obrnuti slučaj: suočena sa "slabim" redateljem, glumica Jadranka Đokić preuzima kontrolu nad izvedbenom situacijom, čak i onda kada joj originalni tekst diktira submisivnost uloge. Njezina strast za dijalogom i glumačkim otvaranjem toliko je silna da potpuno preplavljuje partnerske likove autoritarnih redatelja. Ispada da je u glumačkoj moći otrgnuti se bilo kakvom redateljskom i dramatičarskom naputku. Jadranka Đokić demonstrira da se "poslušnost" lika može scenski toliko radikalizirati da postane parodijska, ili čak otrovno kritična prema onome tko je zahtijeva. Ista sloboda glumca od teksta i redatelja može, međutim, rezultirati i glumačkim bojkotom predstave, u situaciji kada se izvođači odbijaju uistinu posvetiti zajedničkom projektu. Primjerice, u još jednoj predstavi s Dana satire, Gavranovoj *Kako ubiti predsjednika*, Luka Dragić "terorista" glumi toliko nevoljko i površno, da nije jasno zašto ga je uopće pristao igrati.

Sljedeći je problem redateljske demijurgije Castelluccijevo korištenje jednogodišnjeg djeteta u predstavi *Tragedija Endogonidija*. Dijete je stavljeno na pozornicu s punom redateljskom sviješću da ne može s nje otići, niti je uopće svjesno situacije u kojoj se našlo. Na snimci jedne od izvedbi iste predstave, koju sam imala prilike pogledati na video-retrospektivi Castelluccijeva projekta uprizorenoj u *mami*, jasno se razabire da je dijete prestrašeno situacijom u koju je postavljeno. Ono što kazališna distanca i okrenutost od publike skriva, kamera i njezina blizina višestruko potcrtavaju: najprije, položaj je djetetovih nogu (okrenutost unutra, letargičnost) takav da upućuje da je ujedno i riječ o hendikepiranom djetetu ili djetetu s poteškoćama u razvoju. Smije li ga redatelj tretirati kao "izložak"? I da li uistinu dijete koje gledamo, kako tvrdi Castellucci, komunicira

radikalnost nevinosti, ili mu je pak zadaća "odigrati" skandal zloupotrebljene bespomoćnosti, *naše* tvrdokornosti koja mirno promatra djetetovu nelagodu? Kontrolu nad interpretacijom dakako prepuštam čitateljima, ali moj je dojam da gotovo opipljivi strah i izraz izgubljenosti na licu malenog stvorenja nije vrijedan uprizorene kazališne poente. Spomenimo još jedan događaj gubitka izvedbene kontrole, unutar performansa *Još* već spomenutog Bojana Jablanovca. Glumica koja je netom sažvakala i progutala polovicu velike POLI salame, pripovijeda nam vulgarni vic. Iako je redateljski zadatak da ga prezentira kao hladni fakticitet ironije, u momentu kada tekst vica stigne do riječi "povraćanje", glumica se zagrcne, pocrveni, gotovo povrati, zatim se nekontrolirano nasmije i povuče s pozornice. Njezino tijelo odbija biti tretirano kao kazališna mašina. Ono nije "nemoćno".

Histerični i/ili impotentni

Veza između stereotipne muškosti, poželjne samokontrole i česte autodestruktivnosti kao rezultata njezina pucanja oblikuje kulturalni kôd koji dijelimo: kontrolu među nama navodno nisu "u stanju" uspostaviti samo oni *histerični* i/ili *impotentni*. Zadržimo se još malo na impotenciji. Sudeći po predstavi *XXX*, nikakva pornografska manufaktura nije uspjela erektirati faluse nagih izvođača predstave, još manje dragovoljaca iz publike. Kontrolu nad svojom izvedbom, dakle, imale su samo kamere i igračke umjetnih penisa. *Stvari*. Slijedeći kulturalni ideal, dakle, umrtvljujemo se do statusa opredmećenja; postajemo samo još jedna od roba u beskonačnoj transakciji unificirane žudnje.

Ili uzmimo predstavu *Želim te zagrliti* japanskog koreografa Kima Itoha. Njegovo iskazivanje emocionalnosti publika je mjestimično dočekala kao kič, neumjesnu patetiku, "histeriju". Zagrljaj kao tema vjerojatno nije dovoljno zahtjevan; kao da njegovo postizanje imamo u malome prstu – pa znamo da je ljudska vrsta toliko "srdačna", da su povjesničari u posljednja dva milenija izbrojali svega par godina bez razaralačkih ratova širokog spektra. Ipak, u suvremenoj se umjetnosti pristoji govoriti o temama vezanima za otuđenje, ne i o emancipatorskoj moći emocionalnosti. Pathos je tabu.

Prostor dodira

Jedina istinska interakcija zbiva se u koreografskom djelu Felixa Ruckerta *Tajna služba* (2002), u kojoj publika sudjeluje i taktilno i uistinu plesački. Nakon što digitalni displej prozove vaš broj, ulazite u predvorje izvedbe, gdje ostavljate cipele i torbe, a na vaše oči sjeda tamni povez. Osobna voditeljica smireno objašnjava kako izvedba ima dva cilja: "ponajprije – sigurnost gledatelja, a zatim i postizanje užitka." Ono što slijedi veoma je blisko klasičnim radioničkim (posebice Boalovim) "vježbama povjerenja", koje se također često izvode zatvorenih očiju, a u kojima je igra moguća samo ako *vjerujemo* da nas partner neće ispustiti, povrijediti, dodirnuti mimo granica onoga što bismo željeli. Povjerenje koje traži Ruckert sastavni je dio svih kolektivnih i intimnih performansa, od rada u kazalištu do plesova privatne seksualnosti: ono je "građa" interaktiviteta. Moje iskustvo Ruckertove četrdesetominutne tamne komore, u kojoj prelazite iz ruke u ruku izvođačica i izvođača, sa svakim plešući na način na koji to u određenom trenutku odgovara i vama i osobi s kojom ste u kontaktu, nadasve je zaigrano i vedro: mazili su me, pazili, masirali, škakljali puhanjem iza uha, podizali i spuštali, njihali, grlili, ubrzavali moj hod do trčanja, zatim me nagovarali da tijelom odgovorim na ritam pozadinske glazbe, konačno i pristajali na moja kratkotrajna "preuzimanja kontrole" te koreografske prijedloge. Budući da se ubrajam u osobe koje se općenito jako oslanjaju na dodir u osobnoj komunikaciji, takva vrsta interakcije bila mi je i kreativno i relaksirajuće iskustvo (nisam pristala na "drugi stupanj" izvedbe, za koji je programska knjižica tvrdila da uključuje nanošenje ili trpljenje boli, dakle nisam pristala na istraživanje sadomazo scenarija). Ne znam kako je s ljudima koji zaziru od "javnosti" dodira, ali pretpostavljam da čak ni njima Ruckertov projekt transformiranja gledatelja u plesača nije mučan: interakcija s izvođačima, naime, počiva na gotovo dječjim nježnostima. Istaknimo i da se njezina iscjeljujuća uzajamnost zasniva na vrlo bitnom performativnom ugovoru, prema kojem gledatelj definitivno izlazi iz "zaštite" pasivnog promatrača, dragovoljno odustajući od vlastite kontrole nad događajem u koji se upušta, ali isto tako znajući da je zaštićen širim kontekstom teatralnosti. Ovdje se, dakle, kao i u mnogim drugim situacijama, gubitak kontrole podudara sa *stvaralaštvom* i *zajedništvom*. Predstave takozvane "barokne kutije", svakog kazališnog prostora koji čuva rampu podjele na gledatelja i izvođača, ne mogu se približiti ni riziku ni intimnosti Ruckertova korporalnog imaginarija.

kritika

Izopćenici revolucije

Rade Dragojević

Kombinacija funkcionalnog ulančavanja radnje i erudicijskih ekskurzija bilo u prošlost Rumunjske ili povijest lepre, čini *Hansenovu djecu* jednim od najboljih romana napisanih na ovdašnjim jezicima posljednjih godina

Ognjen Spahić, *Hansenova djeca*, Durieux/ Otvoreni kulturni forum; Zagreb – Cetinje, 2004.

Za roman *Hansenova djeca*, crnogorskog pisca i novinara Ognjena Spahića, interpretacija se praktički sama nameće. Sve se zapravo kreće oko binarnih opozicija. Kad kažemo da je tema romana sudbina dvojice gubavaca u posljednjem leprozoriju u jugoistočnoj Rumunjskoj – inače u tom području doista i danas postoji bolnica za oboljele od lepre – u vrijeme pobune Rumunja protiv njihova dotadašnjeg predsjednika Nikolaeia Ceausescua 1989., prethodna konstatacija postaje jasnija.

Najprije riječ, dvije o piscu. Riječ je o mladom crnogorskom autoru – rođen je 1977. – jednom od trojice mladih lavova novije crnogorske književnosti. Ostala dvojica su Balša Brković i Andrej Nikolaidis. I Brkovićeva *Privatna galerija*, kao i Nikolaidisov *Mimesis*, objavljeni su prije godinu, dvije kod istog izdavača kao i Spahićev prvi roman, dakle u zagrebačkom Durieuxu. Također, Spahić je vlasnik zbirke priča *Sve to* od prije tri godine i novinar je u redakciji za kulturu neovisnog dnevnika *Vijesti*. Uz to, Spahić se upravo na stranicama tih novina prije dvije godine javio tekstom o novom valu crnogorskih književnika. I to bi od bibliografskih činjenica o Spahiću, barem što se tiče dolje potpisanog, bilo sve.

Guba postoji tamo gdje vlada nepravda

Hansen iz naslova romana norveški je znanstvenik Gerhard Armauer Hansen koji je 1873. prvi izolirao bacil lepre. Lepra ili guba je bolest koju običan svijet uglavnom povezuje s prošlošću. A evo i kako sam Spahićev pripovjedač na početku romana opisuje doživljaj te bolesti u običnog čovjeka: *Lepra je u svijesti ljudi najčešće doživala dvije stvari: 1. kadrove iz Wylerova* Ben-Hura – *koloniju gubavaca koji tumaraju planetom kao božji kažnjenici osuđeni na prezir i bolnu smrt u usamljenim pećinama daleko od grada; 2. strah od biološkog čudovišta, uljeza u dvadeseti vijek, koji se u ovo doba spustio fatalnom greškom prirode ili, pak, zaslugom svevišnje pravde.*

Inače, bolest je daleko od iskorjenjivanja. Vezana je uz loše higijenske uvjete i generalno uz siromaštvo i neimaštinu. Podaci govore da svakog dana dvije tisuće osoba oboli od gube, a još toliko ih ne zna da je zaraženo. Računa se da se godišnje oko milijun ljudi zarazi od gube. Sve u svemu, u svijetu još ima deset milijuna gubavaca. Samo u Indiji ima 474 tisuće popisanih bolesnika. Tisuće gubavaca ima u Brazilu, Indoneziji, Bangladešu, Kini, Nepalu, Vijetnamu, Tajlandu, Myanmaru i Africi.

Također, svake se godine obilježava Svjetski dan oboljelih od gube, a ove je godine bila odabrana tema *S posljednjima za alternativu pravde*. Guba, naime, postoji tamo gdje vlada nepravda, nema lijekova ili bolesnici za njih nemaju novaca. Guba se širi u onim krajevima svijeta gdje vlada rat i gdje su zanijekana ljudska prava, osobito pravo na zdravlje, kao što je to, recimo, slučaj u Kongu. U Indiji se guba širi među najsiromašnijima. U bogatim je zemljama guba nestala jer su životni uvjeti postali takvi da se mogla ukloniti. Dovoljno je sjetiti se da je Hansen – po kojemu je drugo ime za gubu Hansenova bolest – otkrio njezina uzročnika u svojoj zemlji, Norveškoj, kad je u njoj vladala bijeda. Da još dodamo, iako je nevažno za roman, da je jedno vrijeme svoje specijalizacije u stacionaru za leprozne u Capa Blancu u Venezueli proveo i doktor Ernesto Che Guevara de la Serna, dakako prije negoli se pridružio revolucionarnim Kubancima, braći Castro.

Uključenost-isključenost

Takvu je, dakle, koloniju našao Spahić i donio nam priču o dvojici odbačenika, američkom vojniku i špijunu Robertu W. Duncanu, te našem pripovjedaču. Tu je još i stara Ruskinja Margareta Josipovič, koja je svoju bolest zaradila na robiji u Sibiru i koja je govorila predoktobarskim, carskim ruskim jezikom, pa dvojica homoseksualaca Kasiewicz i Eminescu te stari Mađar Ingemar Zoltan, koji je kao dijete doživio revoluciju Bele Kuna i koji je u jednom trenutku pomislio da će rumunjska revolucija obuhvatiti sve, povesti sve ljude u bolje sutra, ne shvaćajući da su gubavci prokleti za svakog, pa i za revolucionara.

Spahić romanom, među ostalim, oprimjeruje Foucaultovu primjedbu o kolonijama gubavaca kao ostvarenju političkog sna o čistoj zajednici. I doista, leprozorij je krajnje autonoman, o njemu izvana praktički više nitko ne vodi nikakvu evidenciju, nitko ga ne nadzire, čak su odustali i od registriranja umrlih, jer su zdravstvene vlasti čak i pokope ostavile na dispoziciji samim štićenicima bolnice. Leprozorij je, dakle, iz područja zdravstvene zaštite polako prešao u područje političke utopije. Kao da je kolonija gubavaca južno od Dunava bila jedina slobodna enklava unutar Ceausescuaova režima.

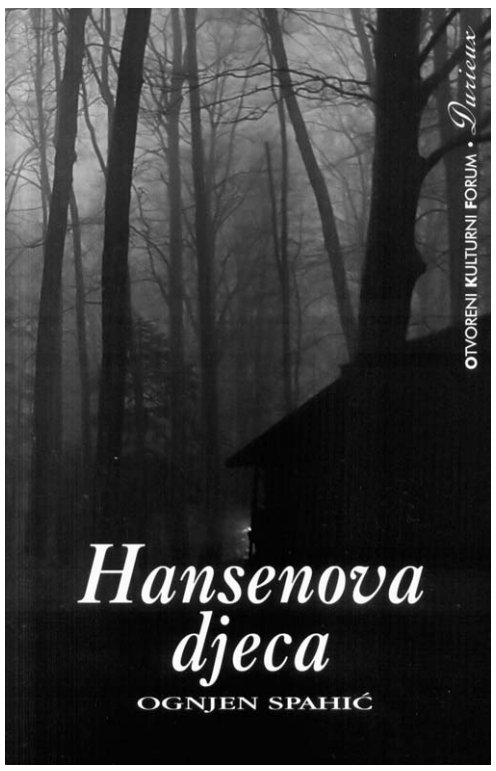

Glavna je opreka romana uključenost-isključenost. Spahićevi junaci su posve izolirani od vanjskog svijeta, ali mentalno svježi, prate političke događaje i polažu nade u revolucionarni preokret. Prate kako taj preokret, uglavnom traljavo, obavljaju radnici u susjednoj tvornici i vrlo se brzo uvjeravaju, upravo preko Ingemara Zoltana, da je i revolucija ekskluzivna, da je ona samo za zdrave, u svakom slučaju ne i za gubavce. I pod novim režimom njima je namijenjena uloga izopćenika. Imajući to u vidu, dvojica junaka poduzimaju nevjerojatan pothvat, ruskim šlepom Dunavom pokušavaju se domoći Beča, Zapadne Europe i slobode. Samo jedna opaska, istim tim Dunavom, samo u kontra smjeru, jedni drugi "gubavci", oni etnički, dakle europski Židovi, bježali su tridesetih godina pred nacizmom u spas obećane zemlje.

Sjajan jezik

Binarizam se može odčitati i kroz opreku zaraženi-nezaraženi. No ni tu odnos nije čist. Iako su gubavci formalno izolirani i izopćeni zbog svoje zaraze, svojevrsnu zarazu imaju i vanjski članovi društva. Lokalni seljaci inficirani neimaštinom posve su oglupavili, radnici su ogrubjeli i primitivizirali su se, a policajci koji guše pobunu ionako su pod palicom Securitate poodavno već poživotinjili. A svi oni zajedno, zaraženi su svim mogućim strahovima, od kojih nikako nije mali onaj od kolonije leproznih.

Opozicije se mogu, dakako, nalaziti i na drugim područjima. No, jedinstvenost Spahićeva romana, osim po izuzetnoj temi, proizlazi i iz načina obrade materije. Kombinacija funkcionalnog ulančavanja radnje i erudicijskih ekskurzija bilo u prošlost Rumunjske ili povijest lepre, čini *Hansenovu djecu* sigurno jednim od najboljih romana napisanih na ovdašnjim jezicima posljednjih godina.

Mora se spomenuti i autorov sjajan jezik. Napokon se pojavio autor koji stranice ne napučuje banalnim rečenicama, ne frazira i ne gomila šuplje riječi. Usporedbe su mu svježe, nove i nipošto istrošene. Za kraj samo jedan primjer, a takvih je puna knjiga, sjajnog opisa pogreba jednog supatnika: *Gledam: crveno sunce koje tone u krošnje. Vjetar donosi kisela isparenja fabričkog dimnjaka. Primičemo se budućem Zoltanovom grobu. Iskopana zemlja nabacana je s desne strane rake. A na njoj leži veliki crni pas i oblizuje muda. Zaustavili smo se i spustili kovčeg. Krvave oči su nas ravnodušno promatrale sve dok nisam uzeo kamenicu i zavitlao je ka prljavoj njušci. Pridigao se i zarežao kao da obećava povratak. Sišao je s gomile, digao zadnju nogu i ispustio žuti mlaz u podnožje drvenog krsta.*

Spahić romanom, među ostalim, oprimjeruje Foucaultovu primjedbu o kolonijama gubavaca kao ostvarenju političkog sna o čistoj zajednici. I doista, leprozorij je krajnje autonoman, o njemu izvana praktički više nitko ne vodi nikakvu evidenciju, nitko ga ne nadzire, čak su odustali i od registriranja umrlih, jer su zdravstvene vlasti čak i pokope ostavile na dispoziciji samim štićenicima bolnice. Leprozorij je, dakle, iz područja zdravstvene zaštite polako prešao u područje političke utopije

zarez

PRETPLATNI LISTIĆ - izrezati i poslati na adresu:
dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Vodnikova 17
Želim se pretplatiti na zarez: 6 mjeseci 120.00 kn s popustom 100.00 kn, 12 mjeseci 240.00 kn s popustom 200.00 kn
Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust: 6 mjeseci 85.00 kn, 12 mjeseci 170.00 kn
Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.
PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____
adresa: _____
telefon/fax: _____
e-mail: _____
vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

kritika

Radikalna depersonalizacija

Branislav Oblučar

Tipičan Austerov roman u kojemu su likovi poput detektiva koji krstare postapokaliptičnim (i postmodernim) svijetom jezičnog kaosa, a dosežu tek niz koincidencija čije značenje ovisi jedino o njihovoj čitateljskoj invenciji

Paul Auster, *Knjiga iluzija*, s engleskoga prevela Suzana Sesvečan; VBZ, Zagreb, 2003.

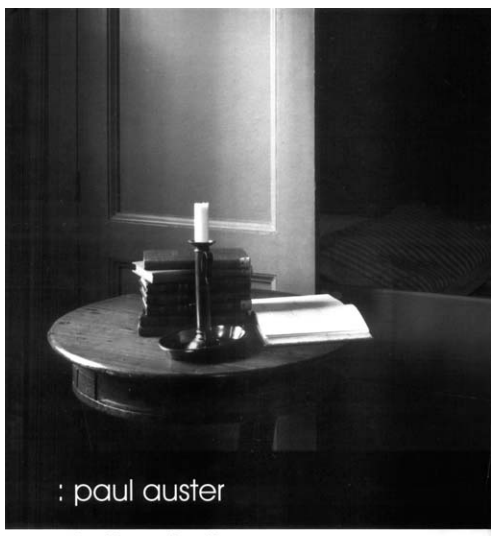

A, *to je onaj pisac koji piše čudne romane*, komentirala je knjižničarka kada sam posudio novi roman Paula Austera *Knjigu iluzija*. Čudnovatost sam pritom pripisao onome što me najviše privuklo Austerovu pisanju: kombinaciji lakog pripovijedanja i intelektualizma, koja se odražava u međusobnom zrcaljenju priča s književnim, filozofskim ili umjetničkim podtekstom. Njegovi "junaci" redovito su ljudi koji u određenom trenutku dodirnu egzistencijalni rub i kreću posve novim životnim putem, prolazeći kroz katarzično *otkrivanje samoće* i opipavanje krhkosti i iluzornosti vlastita identiteta, koji je u vlasti slučajnih događaja, uglavnom omaški ili nesreća. *Knjiga iluzija* na tom planu ne donosi ništa novo, sve prepoznatljive Austerove teme su tu, varirane na drukčiji način.

Filmovi, riječi i stvari

Ipak, za razliku od prethodnih, u središte svoga zanimanja ova postavlja Austerov drugi omiljeni medij – film (Austera poznajemo i kao scenarista filmova *Dim*, *Dim u lice* i autora filma *Lulu na mostu*). Glavni junak *Knjige iluzija* jest David Zimmer, bivši profesor komparativne književnosti, kojega nakon smrti žene i dvaju sinova u avionskoj nesreći iz stanja samrtne shrvanosti trgnu kadrovi iz filmova komičara Hectora Manna, zadnjega važnog redatelja nijemog filma, koji na koncu dvadesetih misteriozno nestaje iz javnog života. Zimmer iznenada odlučuje iskoračiti iz svijeta mrtvih i prihvatiti se proučavanja Mannova filmskog opusa, a plod te bezinteresne fascinacije jest knjiga *Nijemi svijet Hectora Manna* koja pokreće zaplet: potragu za davno nestalim režiserom.

Knjiga iluzija slijedi strukturu otvorenu hvaljenim Austerovim romanom *Mjesečeva palača*: ciklično kretanje niza uokvirenih pripovijesti koje supostavljaju različite kronotope (združujući početak i kraj dvadesetog stoljeća), te pletu čitavu mrežu tematskih i motivskih podudarnosti. Ukratko – i u *Knjizi iluzija* ostvaren je učinak kineske kutije: Zimmerov pripovjedni glas postaje čujan tek kroz propuštanje glasova tuđih priča preko kojih i ostvaruje vlastito postojanje. Romaneskna priča tako postaje mozaična i palimpsestna konstrukcija: Zimmer nam pripovijeda o Mannu ono što je doznao iz svojih istraživanja, zatim ono što je doznao od Alme Grund, spisateljice Mannove biografije, te ono što je doznao od samoga Manna i njegovih filmova. Rezultat takva naslojavanja sličan je onome iz *Newyorške trilogije*: nemogućnost da se utvrdi jednoznačna istina o vlastitom životu kao i o životu drugoga, što je u završnici, za mnoge Austerove junake, jedno te isto. Sveto remboovsko određuje njihovo postojanje, te je čin *postajanja drugim* postupak radikalne depersonalizacije. Takvo samoponištavanje redovito otpočinje stadijem samoće i šutnje, rasterećenjem od naplavina postojećih kodova i jezika, postizanjem nijemosti iz koje se progovara jezikom koji je nemoguće iznova *privezati* za stvari. Austerovi likovi, Zimmer pritom nije iznimka, često su u poziciji detektiva koji krstare takvim postapokaliptičnim (i postmodernim) svijetom jezičnog kaosa, a dosežu tek niz koincidencija čije značenje ovisi jedino o njihovoj čitateljskoj invenciji. A proizvod iste nužno je iluzija, na što nas upućuje i sam naslov ovoga romana, koji u svoje žarište upravo postavlja krizu dokaza i nepouzdanost činjenica.

Činjenice gore!

Ako bismo se poigrali, *Knjigu iluzija* mogli bismo nazvati *metamemoarističkim krimićem*, baš kao što se uz *Newyoršku trilogiju* često pojavljivao termin *metafizički triler*, koji je opisivao potragu za dokazima o identitetu junaka onkraj svijeta pojavnosti, iza kojega ih je redovito dočekivala opsjena. *Knjiga iluzija* varijanta je takve potrage, a mjesto propitivanja identiteta sada su memoari: Alma Grund priprema biografiju *Zagrobni svijet Hectora Manna*, temeljenu na njegovim dnevnicima i svjedočenju, a pripovjedač prevodi Chateaubriandove *Memoare mrtvog čovjeka*. I sama *Knjiga iluzija* fingira pripadanje toj domeni: priča je rekonstrukcija davnih događaja o kojima nije ostalo nijednog dokaza osim nje same. Njezina organizacija počiva na trima vremenskim ravnima – pripovijedano vrijeme obuhvaća potragu za Mannom i sve naracije koje dotična stvara, dok pripovjedno vrijeme jest "sadašnjica" iz koje nam se Zimmer obraća, uskraćujući sve informacije o trenutačnom životu, a nastojeći što vjernije prenijeti životnu tajnu. Posljednja razina obuhvaća *vrijeme čitanja*, a ono se zbiva nakon pripovjedačeve smrti, testamentarno: tako se i njegovi memoari, kao i Chateaubriandovi, događaju *s onu stranu groba*, kao da potvrđuju postrstrukturalističku formulu kako riječ uskrsava tek nakon smrti stvari. Dakle, po smrti dokaza – nakon što u vatri nestaju svi Mannovi filmovi, njegova biografija, kao i svi protagonisti zbivanja – pripovjedač nije u nimalo boljoj poziciji od čitatelja: preostaju mu samo interpretacije, koje otpočinju i završavaju pitanjem – *što se zapravo dogodilo*? To pitanje omogućuje da knjiga memoara doista bude knjiga iluzija, a da se tvrdnja koju je pripovjedač izrekao o nijemim Mannovim filmovima pokaže valjana i za stvarnost samu: *Svijet je bio ravan ekran i postojao je u dvije dimenzije. Treća je bila u našoj glavi.*

Hiperte(k)st

Knjiga iluzija tako je i svojevrstan *hommage* filmskoj dvodimenzionalnosti, apologija jezika slike oslobođenog mimetičkog *tereta uvjeravanja*. Čitava dva poglavlja zauzima pomna rekonstrukcija izmaštanih filmova izmišljenog redatelja Hectora Manna. Poglavlja na početku romana, u kojima Zimmer traga za filmovima i opsesivno ih proučava, ujedno su i najbolji trenuci knjige, esejistički intonirani, uspješno hibridiziraju laku Austerovu naraciju. Osim na području tematike, filmsko ozračje prisutno je i u brzoj izmjeni dijaloških sekvenci, kao i u munjevitim obratima te melodramatici, koja potencira brzo konzumiranje teksta (proizvođenje napetosti Austerov je dug krimiću) i uvijek je nadomak trivijalnome, a tek ponekad i odveć plošnome.

I, na koncu, u *Knjizi iluzija*, desetom Austerovu romanu, razasute su aluzije i na njegova ranija djela, ponajprije *Newyoršku trilogiju* i *Mjesečevu palaču*, što sugerira hipertekstualno čitanje. A ono je zahvalno jer je Auster vrlo pažljiv pisac, čijim se romanima vrijedi vraćati. Iako je *Njujorška trilogija* i dalje ishodišno mjesto za razumijevanje njegova romanesknog opusa, nećete pogriješiti ako svoje upoznavanje s istim otpočnete upravo čitanjem *Knjige iluzija*. Z

kritika

Nepodnošljiva aleatorika smisla

Mirna Belina

Nepostojeći zločini, zidovi slučaja, krhotine značenja koje ne povezuje ništa, detektivi kojima proklizuju vlastiti identiteti – svi se oni kreću u stravičnom osterovskom svemiru egzistencijalne tjeskobe i kaosa

Paul Auster, *Glazba slučaja*, s engleskoga prevela Marijana Nikolić, Feral Tribune, Split, 2003.; *Knjiga iluzija*, s engleskoga prevela Suzana Sesvečan, VBZ, Zagreb, 2003.

Iako je danas vjerojatno nemoguće nazvati nekoga *homo universalisom*, imajući na umu definiciju ustoličenu renesansnim *sveznajućim* genijima, za Paula Austera bismo barem mogli reći da se okušao u uistinu mnogim žanrovima i medijima. Njegov stvaralački opus, u maniri postmodernog raspršenog spisatelja, tako obuhvaća niz podjednako kvalitetnih romana (*Newyorška trilogija*, *Timbuktu*), zbirki poezije (*Ground Work*, *Disappearances*), autobiografija (*The Art of Hunger, The Invention of Solitude)*, scenarija (*Dim*, *Dim u lice*), pa čak i filmova koje je sam režirao (*Lulu of the Bridge*). Njegovu su opširnu biblioteku u posljednje vrijeme u Hrvatskoj upotpunila još dva prijevoda – *Glazba slučaja* i *Knjiga iluzija* – romani koji preispisuju stare Austerove preokupacije, počevši s pitanjem (nemogućnosti) ostvarivanja identiteta, značenja i smisla, sve do propitivanja samih granica fikcije u ključu *nerealiziranog* metafikcionalnog detektivskog romana. U *Staklenom gradu*, što ga Auster strukturalno postavlja kao kriminalistički roman, zagonetka zločina nije riješena jer se on samo pretpostavlja, detektiv ne uspijeva po klasičnoj formi krimića protumačiti nepoznanice te iz komadića nereda uspostaviti red, kao ni uspostaviti svoj identitet raspršen po beskrajnim borhesovskim labirintima plutajućih označitelja. Rušenjem ideala sveznajućeg detektiva/pripovjedača Auster u svojim romanima gradi samosvjesno, introvertirano i autoreferencijalno štivo koje *istražuje teoriju pisanja preko samog samosvjesnog pisanja koje stalno privlači pozornost na sebe, a ne na svijet koji prikazuje* (Patricia Waugh). Skup narativnih postupaka koji utjelovljuju nemogućnost pričanja *objektivne* priče (*hi-story*) koja bi, u primjerice detektivskom žanru, trebala iznova kreirati stvarnost (zločina), Linda Hutcheon naziva *povijesnom metafikcijom*, a u tom su ključu nastali svi Austerovi romani, samo što paradigmatskog detektiva ponekad zamjenjuju najrazličitiji likovi koji bezuspješno pokušavaju pohvatati konce pripovijesti koje su i sami dio. Umjesto rješavanja velike zagonetke (be)smisla, njihove očajničke pokušaje uvijek zaustavlja nepremostiv zid slučaja koji će u romanu *Glazba slučaja* Auster i fizički postaviti pred svoje protagoniste.

Kolo sreće

Opreka između sudbine (smisla) i slučaja još je jedna od stalnih Austerovih preokupacija. *Puno kasnije... zaključit će da ništa nije stvarno osim slučaja*, rečenica je koja otvara detektivski *slučaj* u *Staklenom gradu*, ali i zacrtava čitanje fikcionalnog svijeta koji se postavlja u opreci prema shvatljivom i smislenom kozmosu u kojem neka viša instancija usmjerava kretanje protagonista prema nekom konačnom Odgovoru. Umjesto toga, likovi su često izloženi nekoj uvrnutoj aleatorici nevidljivih sila zbog kojih čitavo bivanje u svijetu dobiva neodređenu, besmislenu, nerješivu, kafkijansku atmosferu. To je sasvim jasno oprimjereno u ocu koji se suludim eksperimentom nameće Peteru Stillmanu kako bi ovaj progovorio Božjim jezikom u *Staklenom gradu* ili u silama utjelovljenim u Stoneu i Floweru u *Glazbi slučaja* koji zbog izgubljenog novca drže u šaci glavne likove iz romana, zatim im zadaju nerješiv i besmislen zadatak te ih nevidljivo nadziru iz dvorca preko svojega predradnika.

Radnja u *Glazbi slučaja* počinje nakon što se Nashe, naslijedivši popriličnu svotu novca, odluči otisnuti na veliko putovanje po Americi te usput sasvim slučajno poveze kockara Pozzija, koji ga zatim uvuče u ozbiljnu partiju pokera s dvojicom milijardera, Stoneom i Flowerom, koji su svoje bogatstvo i sami stekli na lutriji. Splet *sretnih* slučajnosti koji je vodio protagoniste do mogućnosti zarade, sada im okreće leđa, a Nashe i Pozzi izgubljenu partiju otplaćuju građenjem sasvim besmislenog zida za sulude bogataše koji se proteže do unedogled, osudivši ih na vječno robovanje. U apsurd takve situacije Auster vrlo jasno upisuje referencije na Becketta, prozvavši jednog od dvojice glavnih likova Pozzi, a namjerivši drugome ulogu *Luckyja* (onog koji je sretan ili donosi sreću, u ovom slučaju u kartama, što je Nashe iznevjerio kada je *prekinuo ritam* i izašao tijekom partije) i povezavši ih nevidljivim konopom koji ih zajedno veže u istom besmislenom svijetu, sizifovski gradeći jednako tako sasvim besmisleni zid. Novonastalu situaciju, u kojoj kretanje i slobodu zamjenjuju izolacija i robovanje, obojica prihvaćaju različito: Nashea vodi vjerovanje da će sigurno pronaći neku racionalnu zakonitost (iako je ne pronađe), fatalistički se mireći sa svojom *slučajnom* sudbinom, dok Pozzi vjeruje u metafizičku harmoniju slučajnosti koja će mu prema logici slučaja ponovo morati donijeti sreću (koja se ne dogodi). Zid postaje metaforom koja razdvaja

ta dva svijeta, no on je ujedno i sam život koji na kraju ne daje nikakve odgovore nego se samo besmisleno odvija i gradi pred licima izmučenih protagonista.

Iluzija razuma

Za razliku od *Glazbe slučaja*, *Knjiga iluzija* više se približava detektivskom žanru, no i ovaj put (kao Auster/Quinn u, na primjer, *Staklenom gradu*) glavni lik profesor David Zimmer postaje detektivom protiv svoje volje, slijedeći ulogu koju mu namjenjuje splet slučajnosti, ali i, u ključu metafikcijskog čitanja, metafizička potreba pokušaja rekonstrukcije smisla. Nakon što mu žena i djeca poginu u avionskoj nesreći, Zimmer se nađe u stanju apsolutne tuge i kaosa, a njegov je život od toga trenutka niz nesvjesnih pokušaja ponovnog uspostavljanja bilo kakva smisla življenja. Prvi od tih pokušaja jest opsesivno proučavanje filmografije zagonetnoga glumca i režisera nijemih filmova iz dvadesetih godina, Hectora Manna, koji je netragom nestao snimivši kratak opus holivudskih crno-bijelih komedija. Zimmerova opsesija odvodi ga na putovanje po Americi kako bi u prastarim kinotekama pogledao Mannovih dvanaest filmova i zatim napisao knjigu o zaboravljenu opusu toga redatelja. No, napisavši knjigu, Zimmer ubrzo dobiva pismo Mannove supruge koja ga poziva da se susretne s Mannom na njihovu ranču u Novom Meksiku te pogleda i ostale autorove filmove prije nego što on umre.

Kao i *Glazba slučaja*, i ovaj roman reciklira osterovske opsesije slučajem i iluzijom racionalnog kozmosa u kojem se konstruiranje priče odvija prema zakonitostima nekog višeg smisla. Prateći biografije glavnih protagonista kojima je slučajna nesreća poremetila ustanovljeni identitet (akademskog profesora ili redatelja), u središte pozornosti dospijevaju detaljni prikazi likova i njihovi ispresijecani životi koje protagonisti ustanovljavaju negdje izvan svijeta biografske fikcije upisane u *svakoj* knjizi iluzija. Auster se i ovdje ponovo poigrava metafikcionalnim razinama, preispisujući biografije izmišljenih likova, minuciozno analizirajući njihove opuse, sve pod velikim pitanjem na koji način narativne konvencije transformiraju i filtriraju stvarnost, uz zaključak da ne postoji neko konačno značenje ili konačna istina koja se konstruira u jeziku. U tom smislu, svako je otkrivanje

Skup narativnih postupaka koji utjelovljuju nemogućnost pričanja *objektivne* priče (*hi-story*) koja bi, u primjerice detektivskom žanru, trebala iznova kreirati stvarnost (zločina), Linda Hutcheon naziva *povijesnom metafikcijom*, a u tom su ključu nastali svi Austerovi romani, samo što paradigmatskog detektiva ponekad zamjenjuju najrazličitiji likovi koji bezuspješno pokušavaju pohvatati konce pripovijesti koje su i sami dio

neke priče (identiteta ili događaja) beskrajno i uzaludno premještanje po semiotičkim razinama svijeta ili teksta. Drugim riječima, iluzija razuma koja natkriljuje svaki (fikcionalni) postupak otkrivanja bilo kakvog smisla, suprotstavljena je kaotičnim i nepravilnim silama slučaja i proizvoljnosti povezivanja elemenata.

Priznavanje kaosa

Dubinska nelagoda koju na neki način proizvodi svako Austerovo djelo upravo je proizvod te proizvoljnosti svijeta koja akteru ili čitatelju ne daje nikakva racionalna ili čvrsta uporišta. U tom smislu, Austerov fikcionalni rad mnogi određuju žanrovskom odrednicom koja naglašava taj kaos i koja iz njega bespomoćno pokušava iznjedriti neku *priču*. Povijesna metafikcija, prema Lindi Hutcheon, sugerira distinkciju između činjenice i događaja, koji je narativno povezivanje činjenica u smislenu (pri)povijest. (Povijesna) metafikcijska proza tako pokazuje na koji način tekst preobražava činjenice, semiotički posredujući povijesno znanje, i upravo naglašava, upisujući i podrivajući autoritet te objektivnost povijesnih izvora, mogućnost njihova objašnjenja. U tim se koordinatama kreće Austerova proza koja utjelovljuje upravo ono što je i sam Beckett jednom prilikom rekao: *Pojavit će se nova forma koja će morati priznati kaos... Pronaći novu formu koja priznaje nered... to je danas zadatak umjetnika*.

kritika

Lažni eksperti u carstvu predrasuda

Katarina Luketić

Iščitavajući korpus američkih tekstova o Srednjem istoku, Said dokazuje koliko je slika o islamskom Drugome stvarana prema interesu i diktatu određenih političkih i ekonomskih grupa

Edward W. Said, *Krivotvorenje islama*; s engleskoga prevela Susana Sesvečan; VBZ, Zagreb, 2003.

"Čini se da je došlo do neobičnog oživljavanja kanonskih, iako prethodno diskreditiranih, orijentalističkih ideja o muslimanskom, općenito ne-bijelom narodu, što su ideje za koje je jednostavno nevjerojatno da se toliko snažno ističu u vrijeme kad rasna i vjerska netolerancija prema bilo kojoj drugoj kulturalnoj grupi više ne može nekažnjeno cirkulirati. Zlobne generalizacije o islamu postale su zadnji prihvatljivi oblik klevetanja strane kulture na Zapadu." Napisao je to Edward Said u *Uvodu drugom izdanju* knjige *Krivotvorenje islama*, zaključivši nadalje da se u petnaest godina, otkako se pojavila ta knjiga (prvo izdanje 1981.), situacija umnogome pogoršala i da je neprijateljstvo dijela zapadnih medija prema islamskom svijetu postalo sve otvorenije.

Danas ta Saidova dijagnoza napisana 1996. zvuči prilično blago, jer nakon 11. rujna mašinerija klevetanja islamskog svijeta postala je golema i nezaustavljiva. Za dobar dio zapadne javnosti islam je postao surogat zla, predstavljajući sve ono negativno, demonsko, nazadno, ekstremističko i prijeteće Zapadu. Lakoća generaliziranja toliko je uzela maha da se potpuno zanemaruju razlike u povijesti, običajima, ustroju države, otvorenosti... između više od pedeset država islamskog svijeta, jednako kao što se ignoriraju različita tumačenja *Kurana* o kojima ovisi i stupanj *liberalnosti* određene zajednice, ili pak važne i žestoke rasprave o modernitetu i prilagođavanju vjere suvremenom životu.

Ukratko, islam je danas prema mnogima najveći neprijatelj zapadnih vrijednosti – demokracije, građanskih prava, globalizacije, slobodnog tržišta, vjerske tolerancije, ženske emancipacije, *normalnog*, zapadnjačkog načina života itd. Reprezentanti islama postali su teroristi-samoubojice, fanatični vjerski vođe, bogati šeici i poludjeli diktatori koji raspolažu crnim zlatom o kojem ovisi zapadni svijet, ili, na drugoj strani, obespravljene žene pod velom, kamenovani preljubnici... U medijskoj proizvodnji slike neprijatelja, teroristi i radikalni islamisti zamijenili su dojučerašnje hladnoratovske ikone zla – komuniste, osobito Sovjete koji su u holivudskoj mitskoj transformaciji bili glavni negativci koji kuju zavjere o atomskom uništenju svijeta.

Naslijeđe imperijalizma i antiislamski blok

Premda se, dakle, ne dotiče aktualnog odnosa zapadnih interesnih sila prema islamskom svijetu, knjiga *Krivotvorenje islama* vrlo je važna za razumijevanje formiranja današnjeg *antiislamskog bloka*. Prema autorovoj zamisli, ona je posljednja iz trijade knjiga o odnosu zapadnog i istočnog svijeta, a dolazi nakon *Orijentalizma* (prvo izdanje 1978., hrvatski prijevod 1999.) i *The Question of Palestine* (*Pitanje Palestine*, 1979., u nas neprevedeno). I dok se u *Orijentalizmu* autor ponajprije bavio povijesnim iskustvom imperijalizma i konstruktima neprijateljskoga Drugog koji su se proizvodili kroz brojnu književnu i publicističku literaturu o Orijentu/Istoku, a u *Pitanju Palestine* sukobima arapskih starosjedilaca i izraelskih doseljenika, u *Krivotvorenju islama* on analizira izvještavanje medija – reportaže, komentare i pseudoznanstvene tekstove potaknute političkom krizom sedamdesetih na Srednjem istoku. Posljednju je knjigu stoga nužno čitati sa sviješću o autorovim tezama iz prvih dviju knjiga, osobito onime što je napisao o zapadnjačkim predodžbama o Orijentu, ali i istočnim o Okcidentu, odnosno o nasljeđu imperijalizma koje – osim što svjedoči o odnosu moći i represiji spram Drugih kultura – ukazuje na zajednički, hibridni iskustveno-imaginarni potencijal koji je nastao u doticaju porobljivačke/zapadne i starosjedilačke/istočne kulture. Naime, iskustvo devetnaestostoljetnog imperijalizma i ophođenja prema Drugome nataloženo u zapadnoj geopolitičkoj svijesti u mnogome određuje današnji odnos svjetskih sila/imperija prema islamskom svijetu ili *trećim kulturama*.

Nadalje, te su knjige slične i po tome što se u njima ne analizira neposredna politička stvarnost, nego se interpretiraju autorski tekstovi koji tu stvarnost opisuju i koji su nastali na Zapadu; u *Orijentalizmu* to su europski, ponajviše engleski i francuski tekstovi iz 18. i 19. stoljeća, a u *Krivotvorenju islama* oni američki iz vremena talačke krize, svrgavanja dinastije Pahlavi i Iranske revolucije. Riječ je o izvještavanju američkih mainstream medija (*Timesa*, *The Nationa*, ali i *New Yorkera*, *New York Review of Books*) i autora koji su najvatreniji zagovornici teze o suštinskoj iskvarenosti islama, kao, na primjer, francuski mislilac Bernard Lewis čije je ideje Said oštro kritizirao i u ostalim knjigama.

Neznanje, arogancija i stereotipi

Iščitavajući korpus američkih tekstova o Srednjem istoku, Said dokazuje koliko je slika o islamskome Drugom stvarana prema interesu i diktatu određenih političkih i ekonomskih grupa. Zapadni se mediji, tvrdi on, islamskim svijetom bave samo onda kada on postane vijest, u slučajevima terorističkih akcija, otmica aviona, samoubilačkih palestinskih napada itd. (Jednako je tako, dodajmo, područje Balkana bilo medijski zanimljivo samo dok je dnevno isporučivalo dovoljno *atraktivnog* ratnog nasilja). Izvan toga, islam je marginalna tema, i ne postoji interes za izvještavanjem, *stvaranjem priča*

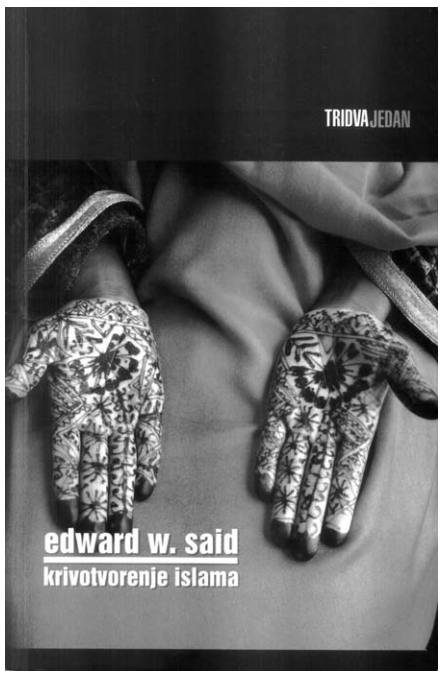

o drugim segmentima tamošnjeg života. Nadalje, svi autori koji pišu o Istoku pod utjecajem su određenih političkih ili ekonomskih grupacija, bilo da kao izvjestitelji neke medijske kuće podržavaju njezino preporučeno viđenje stvarnosti, bilo da rade/su radili za vladu ili neku korporaciju (uostalom, "Istok je karijera", prema riječima Benjamina Disraelija navedenim kao moto *Orijentalizma*).

Kao nasljednik Foucaultovih ideja, Said je itekako svjestan da ne postoje *nevini diskursi* i čista, neposredna doživljaj stvarnosti; no, u slučaju islama/Istoka, riječ je o očitoj ne-objektivnosti, čak otvorenom priznavanju pristranosti i neznanja te odricanju prava islamskom narodu da sebe vjerodostojno opiše (primjer je bizaran iskaz *Timesove* novinarke Flore Lewis o načinu prikupljanja podataka na njezinoj blic-turneji po zaraćenim bliskoistočnim područjima). Očito je, prevladava stav da je islamski svijet lako protumačiti, s obzirom na to da on posjeduje jedinstvenu bit i da je – u binarnoj, hantingtonovskoj viziji svijeta – ta bit uvijek suprotna onoj zapadnoj. Uz to, ističe Said, govor o islamu isključuje prostornu i vremensku dimenziju; a to konkretno znači da za spomenute stručnjake nema razlike između islama srednjeg vijeka i islama danas; islama u Tunisu i islama u Jemenu; između sunitskih i šijitskih većinskih zajednica itd.

Otvoreno neznanje, proizvoljna tumačenja i arogantan ton opisivanja često služe kako bi se opravdali postupci zapadnih sila i dokazalo da je sve što činimo na Istoku opravdano onime što Istok po sebi jest. Ta "jednostrana aktivnost koja sakriva ono što 'mi' *radimo*, i umjesto toga, naglašava ono što muslimani i Arapi *jesu* po svojoj vlastitoj izopačenoj prirodi", za Saida je *krivotvorenje islama.* Primijenimo li to na današnju situaciju, napad na Irak, mučenje civila u tamošnjim zatvorima, izraelsko razaranje pojasa Gaze itd. – sasvim su opravdani. Razlozi: jer oni ne zaslužuju bolje (stereotip o divljaštvu i Istoku koji je na nižem stupnju razvoja od Zapada); jer se nisu u stanju sami pobrinuti za svoju budućnost (stereotip – kolonijalizam je donio mir i napredak); jer je to nužno za ostvarivanje zapadnih interesa (stereotip – zapadni interesi su i interesi cijelog svijeta).

Majstorske interpretacije ili *živa* teorija

Uvjerljivost Saidovih teza u ovoj knjizi, kao i u prethodnima, ne leži u sustavnoj metodi ili pak rječitom razlaganju teza, nego ponajprije u izvrsnim interpretacijama različitih tekstova. Said ne piše s unaprijed određenih pozicija, s unaprijed postavljenim zaključcima i odabranim znanstvenim instrumentarijem; on se prilagođava građi i ono što zaključuje proizlazi iz onoga što čita. Teze o orijentalizmu iz istoimene knjige ili one o utjecajima povijesnog imperijalizma iz *Kulture i imperijalizma* (izvornik 1993., srpski prijevod 2002.) kristalizirale su se tako kroz dubinsko iščitavanje i temeljite analize tekstova kulture, kroz tumačenje položaja pripovjedne proze u odnosu na povijesno iskustvo imperijalizma, tj. uvođenje konteksta u narativni svijet Josepha Conrada, V. S. Naipaula, Jane Austen, E. M. Forstera itd. Za Saidovu su teoriju tako iznimno važni jezik, mikrosemantika, nataloženo kolektivno iskustvo i imaginacija koje su tijekom vremena riječi ili različiti znanstveno/književno/putopisni diskursi u sebe upijali. Da bi pokazao koliko je neznanje pojedinih američkih autora, u *Krivotvorenju islama* on navodi i njihovo uporno krivo pisanje arapskih pojmova. Posljednje spominjem stoga što tamo gdje nam autor s pomoću riječi ukazuje na amaterizam američkih akademskih i medijskih stručnjaka, u hrvatskom izdanju slijedi neugodno iznenađenje. Naime, u istom se poglavlju više puta spominje ugledni izvjestitelj s Bliskog istoka i protivnik intervencije u Iraku Robert Fisk; njegovo je prezime pak u hrvatskom prijevodu tri puta napisano kao Frisk i jednako toliko puta kao Fisk. Isto se tako paralelno izmjenjuju oblici prezimena američkog političara Moynihan i Moyniham, a tome valja pridodati neujednačenost u prevođenju sintagmi sa stranih jezika (engleski je dosljedno preveden, dok je francuski dosljedno nepreveden).

Bez obzira na takav nemar, odluka da se objavi *Krivotvorenje islama* vrlo je pohvalna, s obzirom na to da osim *Orijentalizma* i nekoliko autorovih eseja po časopisima, nijedno drugo njegovo djelo nije prevedeno na hrvatski. Među malobrojnom u nas ponuđenom literaturom koja ukazuje na složenost i različitost procesa u islamskom svijetu te razbija stereotipe *naše* kulture, osim ovih, spadaju i djela nekih bosanskih autora, poput Rusmira Mahmutćehajića ili Nerkeza Smailagića (autor odličnog *Leksikona islama* iz 1990.); potom davni prijevod Hišama Džaita *Evropa i Islam*, te iznimna studija o križarskim ratovima Amina Maaloufa, *Kršćanski barbari u Svetoj zemlji* (Izvori, 2002.). Nedavno luksuzno izdanje Paula Lundea, *Islam* (Znanje, 2002.) zamišljeno je poput kratkog vodiča i potaknuto 11. rujnom, pa, osim korektne kronologije islama i navođenja *osobnih karti* više od pedeset islamskih država (podaci su uzeti iz američkih izvora, jer – ponovo stereotip – zapadnoj se znanosti više vjeruje), ne pruža dublji uvid u osobitosti vjere, različite tradicije, načine života itd.

Saidove precizne interpretacije zapadnih tekstova o islamu zapravo bi trebale doći nakon što se usvoje i razumiju neke osnovne postavke religije, zakona, svjetonazora, povijesti… toga svijeta. One bi trebale služiti i kao korektiv *našega* jezika, tj. u zapadnoj javnosti široko prihvaćenog medijskog neoimperijalističkog diskursa prema Drugim kulturama. No, problem je što smo čak i mi – prostorno bliži i povijesno povezaniji s islamskim svijetom – zabrazdili u carstvu predrasuda, postajući sve više nalik na mračne kartografe koji su opsjednuti iscrtavanjem podijeljene karte svijeta.

kritika

Downloadiranje uma

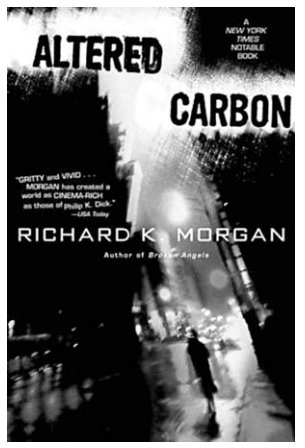

Steven Shaviro

Morbidna nostalgija i psihologija pokvarenosti *trash-camp* nijemih filmova Guya Maddina, Sogo Ishiijev dvoboj munja i gromova te virtualni svijet bestjelesnih umova i bezumnih tijela Richarda Morgana

U simulaciji se čovjek može uzbuditi na načine koji nisu dopušteni u fizičkom svijetu. A i žrtvu se može beskrajno mučiti – natjerati je da osjeća najstrašniju bol, a da se ne može onesvijestiti ili umrijeti od te boli. Kao i u de Sadeovim romanima, žrtva se beskrajno obnavlja, i nema granice boli koju ona ili on može osjećati

Guy Maddin, *Cowards Bend the Knee; The Saddest Music in the World*

Prva dva filma koja sam pogledao na filmskom festivalu Seattle International najnoviji su filmovi Guya Maddina, *Cowards Bend the Knee* i *The Saddest Music in the World*. Oba su filma u skladu s Maddinovim prijašnjim radovima: mračni, nemarni, uglavnom crno-bijeli filmovi koji oponašaju nijemi film (ili prije stanje raspadanja 75-godišnjih vrpci nijemoga filma) i kičaste, strašno apsurdne, melodramatične zaplete s pretjeranim edipovskim i tjelesnim nagrđivanjima; sve je to odglumljeno strašno besmislenim *camp* stilom, a ipak izrazito emotivno, kao da *camp* nije toliko ispražnjenje osjećaja koliko njegova zaštitna boja.

U filmu *The Saddest Music in the World* Isabella Rossellini glumi kanadskog pivskog magnata bez nogu (iako joj u jednom trenutku filma kao nadomjestak daju staklene noge napunjene pivom). Ona napravi natjecanje za izbor najtužnije glazbe na svijetu, jer vjeruje da tužni ljudi kupuju najviše piva. Postoje i dva sukobljena brata (čest motiv u Maddinovim filmovima) koji predstavljaju krajnji američki optimizam i osvajački duh s jedne strane, i staru europsku melankoliju, s druge. (Njihov otac, posrednik između braće, simbolizira kanadsku ozbiljnost.) Ne trebam ni spomenuti da sve na kraju završi katastrofalno. Film je s pravom bio proglašen Maddinovim najrazumljivijim filmom, što nije loše, iako nema gustoću nekih njegovih drugih radova.

S druge strane, mislim da je film *Cowards Bend the Knee* najbolje što je Maddin ikad napravio, a to mnogo govori. To je nijemi film (s glazbom) u koji su uspješno ugurani hokej na ledu, friziranje, prostitucija, abortusi iz dana kada su još bili ilegalni, osvetnička melodrama, bezumna ljubav, miješanje rasa, amputirane ruke, homeoerotska poniženja, patrijarhalna poniženja, duhovi, komunizam, spermatozoidi pod mikroskopom, i sve to u samo 60 minuta.

Taj je film vizualno impresivan: mutna, pomalo nefokusirana ekspresivna montaža s opsesivnim ponavljanjem slika, fragmentacija i umnažanje bitnih elemenata krupnim kadrovima, brzi rezovi i zumovi, te neobičan sjaj tonova u crno-bijeloj izvedbi, kao i mnoge druge stvari koje ne mogu opisati dok film ne pogledam još nekoliko puta. Maddin postiže učinak snimanja MTV-jevskog videa primitivnom opremom, pokazujući kako su suvremeni digitalni efekti utemeljeni u filmskom jeziku i tehnikama iz dvadesetih godina prošlog stoljeća (ne samo u sovjetskoj montaži nego i u Griffithovim melodramama). Tako se istodobno dobiva dojam arhaičnosti i osmišljavanja sasvim novoga filmskog jezika.

Maddin se često koristi *campom* kako bi zatajio ili prikrio jake osjećajne elemente svojega rada. No, u filmu *Cowards* elementi *campa* teško da funkcioniraju kao skrivanje, nego pridonose općoj atmosferi ludila. Što su stajališta u filmu zastarjelija i konzervativnija (s nizovima viktorijanskih stajališta i glumačkih tehnika), to on više ulazi u područje koje, na primje, Bunuela čini puritancem.

U filmu *Cowards* je, kao i u svim Maddinovim radovima, samo malo više, riječ o kognitivnoj disonanciji (miješaju se nespojivi elementi), morbidnoj nostalgiji (razmišljanja o prošlosti, točnije o njezinoj nepovratnosti, fatalnoj nepromjenjivosti koja je, ironično, i njezina stalna promjenjivost zbog gubitka pamćenja i tjelesnog propadanja) i psihologiji pokvarenosti (u kojoj se svaki impuls žudnje, bez obzira koliko malen, plaća užasnim ritualima poniženja). Sve to treba stalno iznova gledati.

Sogo Ishii, *Electric Dragon 80,000 V*

Electric Dragon 80,000 V Sogoa Ishiija urnebesno je i smjelo remek-djelo: 55 minuta slađene rock'n'roll teatralnosti u poremećenu dvoboju između Tadanobua Asanoa, teškoga gitarskog, disonantnog, fidbekovskog bijesa, i Masatoshija Nagase, tajanstveno smirenog tehno-Bude. Oba lika upravljaju električnim silama, a film je preplavljen montažom olujnih munja i gromova, električnim stolcima, šok terapijama, eksplodirajućim transformatorima i sličnim, da ne spominjem gmazove, gitare, mobitele, brze kadrove koji se kreću kroz ulice uz stravična podrhtavanja preko ekrana. Sve je to snimljeno oštrim i jakim kontrastom crne i bijele, obično po noći, ili po danu, ali onda s pretjeranom ekspozicijom do stupnja ispranosti. I to s urlajućim, bubnjajućim *soundtrackom* koji se kreće između Hendrixa i industrijske glazbe. Zapleta gotovo da nema, niti dijaloga, zapravo nema ničega osim pretjerane amfetaminske groznice i megalomanske rock'n'roll ikonografije koja je pogurana daleko iza točke potpunoga apsurda. Ukratko, čista, uzbudljiva kinematografija.

Richard K. Morgan, *Altered Carbon*

Roman *Altered Carbon* Richarda K. Morgana s pravom je bio proglašen jednim od najboljih SF prvijenaca u posljednjih nekoliko godina. Morgan prenosi stil tvrdokuhanih detektivskih romana Dashiela Hammetta i Raymonda Chandlera, ili (od novijih autora) Elemorea Leonarda, u svijet budućnosti koji uvjerljivo i potanko opisuje. Dobar prozni stil, dobri zapleti, uzbudljivo štivo. No, u tom me romanu najviše zanimalo njegovo odnošenje prema problemu odnosa tijela i uma, odnosno ideja *downloadanja* svijesti u drugo tijelo...

U svijetu *Altered Carbona* svakome je pri rođenju ugrađen *usadak u korteksu*, odnosno sićušni uređaj koji bilježi ukupno mentalno iskustvo i stanje neurona. Usadak u korteksu može se prenositi od tijela do tijela, a može ga se i digitalno kopirati s udaljenog mjesta. Može ga se i u trenutku prenijeti drugdje (primjerice, na drugi planet), u slučaju kada bi tjelesno putovanje zahtijevalo mnogo vremena. Usadak u korteksu koje nije usađen u tijelo također može voditi tjelesan i svjestan život u simulaciji virtualne stvarnosti. Protagonist romana, detektiv Takeshi Kovacs, ima nekoliko različitih *rukava* (tako se zovu tijela u koja su umetnuta usadci u korteksu).

Na prvi pogled, to zvuči kao fantastična ideja futurologa poput Raya Kurzweila koji je smatrao da je *downloadiranje* naših umova u strojeve utopijski lijek za sve naše bolesti. Za potrebe svojega romana, Morgan pretpostavlja da je takva tehnologija uistinu moguća; no, on je svjesniji njezine paradoksalnosti i loših strana nego što je to Kurzweil.

U prvome redu, u *Altered Carbonu* je riječ o nemogućnosti pravog određivanja gdje završava tijelo a počinje um. Kada se usadak u korteksu umetne u novi *rukav*, čovjek se probudi s netaknutim sjećanjima i željama. No, čovjek ipak nije potpuno *jednaka* osoba. Ima različit raspon tjelesnih osjeta, osjeća, vidi i čuje drukčije nego u prijašnjoj inkarnaciji tijela te ima drukčiji raspon mogućnosti, ovisno o tome što novo tijelo može učiniti. (Primjerice, neurokemijski podražaji koji daju izvanredan vid ili poboljšan živčani sustav koji može brže odgovarati opasnostima, svojstva su rukava, a ne uma koji ga nastanjuje.) Nečiji *rukav* može biti, na primjer, ovisan o nikotinu, čak iako čovjek nije nikad pušio. A seksualna je privlačnost neravnomjerno podijeljena između usadka u korteksu i *rukava* – sjećanja i žudnje pokreću čovjeka u određenim smjerovima, ali to isto rade i feromonske reakcije tijela.

Dakle, utjelovljenje u novo tijelo može biti izrazito dezorijentacijsko i otuđujuće iskustvo. Nije ništa jednostavnije od pokretanja istog *softvera* na drugom *hardveru*. U *Altered Carbonu* je, među ostalim, riječ i o pukoj *čudnosti* takve vrste preobražaja. Čak i kada je um teoretski odvojen od tijela, potreban mu je minimum tjelesnosti (sam usadak u korteksu; ako se on uništi, a ne postoje kopije, osoba je mrtva i ne može je se oživjeti u drugome *rukavu*). Povrh toga, um funkcionira samo kada je na neki način materijalno utjelovljen. Sam po sebi, usadak u korteksu samo je pasivan arhiv; nema svijesti i osjećaja protjecanja vremena.

U romanu *Altered Carbon* postoji i virtualna stvarnost. Neutjelovljeni usadak u korteksu može imati iskustvo svijesti u virtualnoj stvarnosti, kao što ga osoba inače ima. Tehnologija je dovoljno dobra da se simulacija čini potpuno stvarnom. No, čak je i tu svijest kontingentna i ovisna o detaljima tjelesne percepcije i osjećaja. Čovjek može iskusiti užitak i bol u virtualnoj stvarnosti, a užitak i bol su svojstveni tijelu. U tom romanu to znači da se virtualnu stvarnost uglavnom koristi za seks i mučenje. U simulaciji se čovjek može uzbuditi na načine koji nisu dopušteni u fizičkom svijetu. A i žrtvu se može beskrajno mučiti – natjerati je da osjeća najstrašniju bol a da se ne može onesvijestiti ili umrijeti od te boli. Kao i u de Sadeovim romanima, žrtva se beskrajno obnavlja, i nema granice boli koju ona ili on može osjećati. Koliko znam, Slavoj Žižek je jedini koji je osim Morgana ukazao na tu stravičnu mogućnost.

Dakle, ono što se isprva čini kao trik u zapletu – ideja usadka u korteksu i *rukava*, koji dopušta Morganu da napiše roman u kojem bogataš unajmljuje detektiva kako bi doznao tko ga je ubio – pretvara se (kao što je često u SF romanima) u briljantno istraživanje današnje *tehnološke fantazije*.

S engleskoga prevela Mirna Belina

Prêt-à-porter

Sunčana Tuksar

Normalna sam, ok izgledam, mogu biti duhovita, ševi mi se. Ništa od toga, naravno, nije istina: tupa sam i ozbiljna i ponekad nadrkana i mogu napraviti tek nekoliko trbušnjaka, a sve je ostalo napor. Što se sklekova tiče, niti jedan. Ali, barem nisam trudna

Neke ženske sklone su tjednima lijegati i buditi se sa slikom u glavi čovjeka koji ima prosječno lice, fore su mu fore očajnika, ne uzbuđuje ih i možda čak ima i prištava leđa. Ne šljivi ni pol posto ni njih ni redovito pranje zubi i uz sve to bez problema uspijeva biti promiskuitetan. I dok on nije ni pretjerano bogat ni obrazovan, takve se ženske većinom prežderavaju i prepuštaju tinejdžerskom maštarenju o dugim nogama, vlastitu stanu i golemoj garderobi. Ili to ili su potajno zanesene ćelavcima koji psuju na mobitel u prometnoj gužvi. Treće ne postoji. Mislim da im je tako zato što redovito ne prate modu, imaju izrast i nose sve pogrešne kombinacije. Ne prate modu.

Ja nosim ručni sat s malim crnim kožnim remenčićem i po biser za u svako uho da bolje ne čujem i, što se mene tiče, nemam ništa protiv da iduće ljeto provedem s galebovima na nudističkoj plaži. I to ne s frajerima, nego s pravim galebovima, onima koji kruže iznad zgužvanih limenki ispijenih piva. Mojih piva.

Tisuće objektiva okida me u samo jednom Šeherezadinom uzdahu. Konstatiram osjećaj sreće, mislim na tanjur vrućeg graha, smijem se i zvučim gordo. Čekam da padnem u nesvijest i da fotografiranje prestane.

Cool sam poput povjetarca, sa mnom nema nikakvih problema. Ako se zbunim dovoljno je da smislim autosugestiju: normalna sam, izgledam ok, mogu biti duhovita, ševi mi se. Evo, na primjer s tobom. Usprkos tome što sam jučer na tebi, točnije na tvom džemperu, osjetila ženski miris i totalno popizdila. Jučer sam čak i ja na trenutak posumnjala u sve te parfemske note koje izgaraju do istog mošusa: je li ti to moj parfem i postoje li pakiranja prezervativa od dva? Ako ne, gdje ti je treći, *bejbe*? Odlučila sam o tom razmišljati sutra, baš kao Scarlet. Pribrala sam se i prelistala svoje fotografije s početka karijere kad sam pozirala za 101 savjet o muškarcima i nakon toga moja je ženska intuicija/paranoja odlučila da ću se pretvoriti u tvoju najbolju prijateljicu, a da ćeš ti poželjeti promijeniti spol. Sutra će moja frendica koja je vještica baciti grah i uvjerit ćeš se u to i sam. Ne brini, sredit ćemo to nekako, drž' čašu!

Lijevam sivi pinot, litru, stišavaš glazbu, jače se čuje naša odsutnost dok nam se tijela sudaraju, a na stolu stoji 750 kuna otvoreno umjesto karata: da platim! Šaren poput Ziggija Stardusta inficirat ćeš – možda – neka mjesta u meni. Da ubrzam stvari, govorim ti da si poseban, da već dugo nisam i čudim se kako to da sada. I još: *Čovječe božji, pa stvari su tako jednostavne! Nemam pojma kaj se događa. Ni ti. Ništa jednostavnije!* Pričam ti svoju povijest – uvjerljiva sam: *dok sam birala majicu u najskupljem dućanu prišao mi je Djed Mraz, to mi je bivši frajer, i dao mi punu šaku malih "Milki", možeš li to zamisliti, kakav kreten, haha!* Zabavna sam i dubokoumna, a da me nitko ništa nije pitao. Uzvikujem, tražim još jedno piće, tražim od tebe svašta, mogla bih se sad komotno zaručiti željeznim prstenom i zaurlati na mjesec. A za još koji mjesec... ufff!!

Normalna sam, ok izgledam, mogu biti duhovita, ševi mi se. Ništa od toga, naravno, nije istina: tupa sam i ozbiljna i ponekad nadrkana, i mogu napraviti tek nekoliko trbušnjaka, a sve je ostalo napor. Što se sklekova tiče, niti jedan. Ali, barem nisam trudna. Jednolična melasa izmjenjivanja ugasila je etažno grijanje u mom dekolteu, briga me za neku tamo lisicu, dodaješ mi krzneni okovratnik da mi ne prsne kucavica po tvojoj bijeloj majici. Prebacuješ sako i ruku, ja se nađem tu negdje. Odlazimo u noć veliku kao limuzina.

Izgovaram velike riječi, nađeš malo mjesta za njih i sve je dobro. Jednostavno je jer sam munjena, smijem se, srećemo Madonnu, nas dvije, ehe, mi smo zajedno prošle disco fazu, današnji klinci uvjeravaju me da je Isus davao travu apostolima, oni to meni?!, a *disco* kažemo još samo ja i cure iz *Abbe*. Ispast ćeš iz kadra, znam, zato mudro šmrcam. Vodim te kod tebe jer... ne da mi se doći k sebi.

Sve ide tako glatko. Zgodan si i fora i ne patim za tobom. Genijalno. Put je prohodan. Put je utaban i prolazi ravno kroz prvu ljubav: držanje za ruke pa prva lijevo. Onda skroz ravno do kioska na kojem se prodaju razni semafori i pokazivači smjerova.

Prva ljubav, eeeda... jezik mi je sažvakao ruž i izbacio kosti i koštice, moja je karijera bila na početku i bila sam tek poster u crno-bijeloj tehnici pa nije bilo tako strašno, nisam morala ići u kupaonicu srediti stvar. Kosti su mi bile spore ili ih uopće nisam imala, on je svirao neki instrument, dolazilo je neko društvo ili smo mi odlazili nekamo, mediteransko-melankolične dosjetke grickale su se uz film. Jebote! Sjedila sam, dekorativna poput pejzaža za razglednicu, slušala plonk riba u staklenki od krastavaca, a jutro tek bi počinjalo i odzvanjalo bi njegovo žvakanje žvake, nisam razumjela kako je uspijevao žvakati žvaku i voziti auto istovremeno, ludo! Onda dalje, hm, u jednom momentu udarila mi je vrućina u glavu i preko noći sva su mjesta postala povezana: to bi znači bilo to. Sjela sam u krivi tramvaj i mislila da moram ležati u krevetu jer sam izgubila nevinost, *pa nije ti to gripa*, smješkao se pederski skromno, kao da hodam u afro-turbanu, bio je mističan, ili mutav, svejedno. Na svijetloj podlozi dana pojavio se plavi tramvaj u krupnom planu i osjetila sam istovremeno glad, glavobolju i umor. Skalpovi su se počeli vješati na zid i ja sam bila opčinjena svojim postojanjem poput zle kraljice pred ogledalom. Podočnjake sam zabunom zamijenila mjesečevim mijenama, a s pomoću Pitagorina poučka koji se učio dok sam ja markirala točno sam krivo izračunala sve što sam vidjela, zato se sad i sjećam što je bilo dalje, nakon tog trena, ljubili smo se, i ne samo to. Jedino ne znam kad smo se to nas dvoje pretvorili u *nas* dvoje.

Prva ljubav, eeeda... jezik mi je sažvakao ruž i izbacio kosti i koštice, moja je karijera bila na početku i bila sam tek poster u crno-bijeloj tehnici pa nije bilo tako strašno, nisam morala ići u kupaonicu srediti stvar. Kosti su mi bile spore ili ih uopće nisam imala, on je svirao neki instrument, dolazilo je neko društvo ili smo mi odlazili nekamo, mediteransko-melankolične dosjetke grickale su se uz film. Jebote!

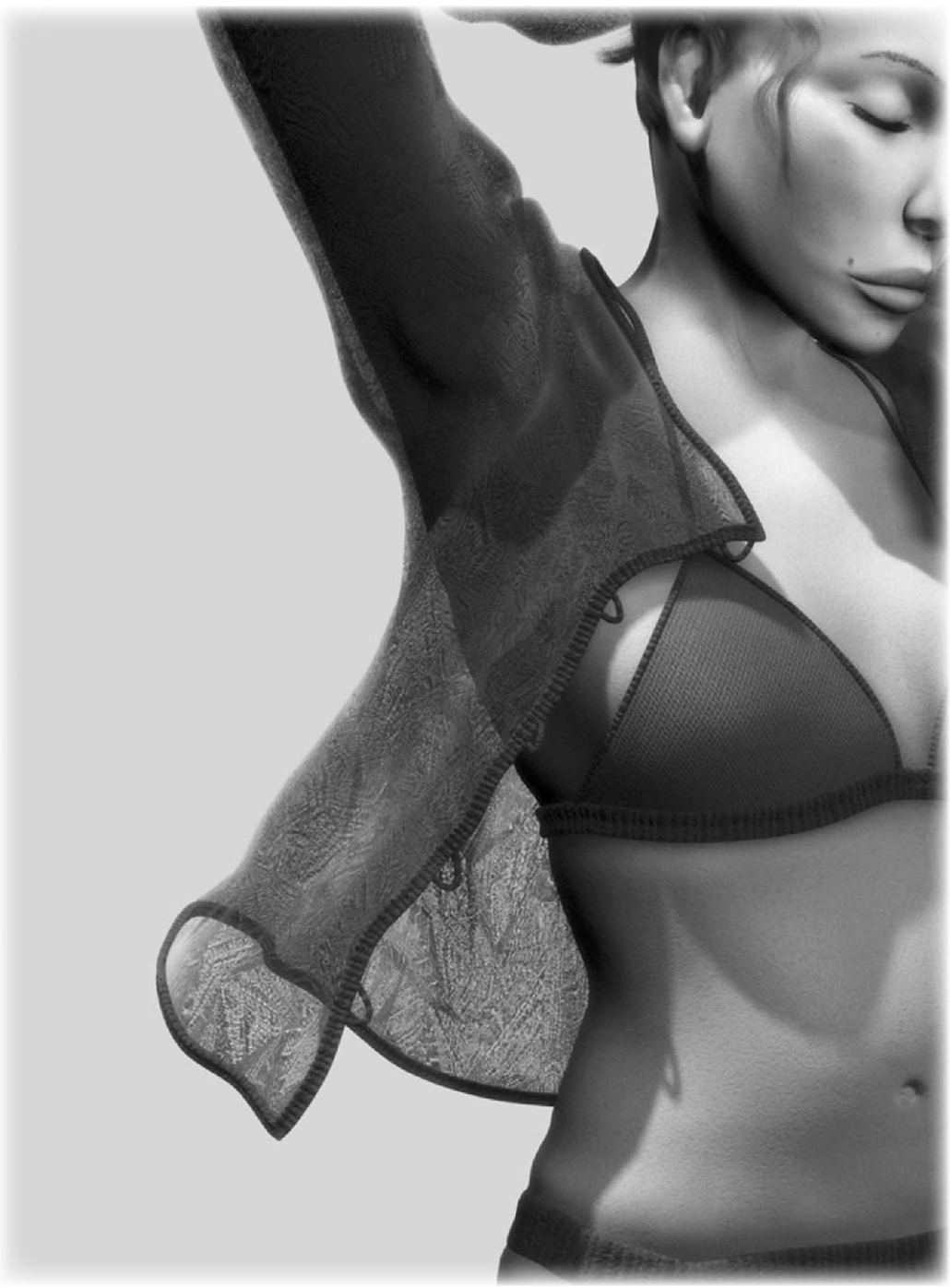

proza

Vjerojatno si se u početku jako trudio. Tvoj se osmijeh probijao poput *aliena* kroz mene, međutim u meni su ostali luđaci koji u komandosicama i bosonogi prijete muhama i nevidljivim neprijateljima. Pa si otišao nevoljkog koraka i bio si velik i lijep kao nikad, a mene je zaposjeo onaj poznati drveni osjećaj: čista sandalovina i cedar. Jutro je postalo prava noć za crninu, zaglavila sam u ladici kao jako skup, davno kupljen (demode) veš. Ogledalce, ogledalce moje, on i ja, što misliš, možemo li se sresti?

Evo, znala sam i što će biti još dalje, kad se zbilja sretnemo: *dobar dan, kratkokosi mladiću s bradicom, jeste li pronašli smisao života s vašom malom ženicom ispod ruke?* Smijuljila sam se napola balavo dok sam ga privijala i sve to. *Tko ti je izabrao to što nosiš?* U rentgenski osvijetljenoj kabini navlačio je preko glave moju spiku. Poput Vincenta Pricea smiješio se kroz naslage pudera i namazanih usta, i kad je govorio o njoj rekao je *moja Marijana*, a ženskica mu je bila opasno zgodna i zriktana, kladim se da svaka školska zbornica ima jednu takvu, jedno novo lice za *Revlon*: sve je na njoj super, samo što ima opasan štih ranih devedesetih. *Neee, još gore*, podržava me moja prijateljica, *Helena Rubinstein, nešto poznato još iz bakine kozmetičke torbice.* Stisnuo je usne u taj njegov slavni cirkusantski poljubac, netko bi trebao tome stati na kraj, pomislila sam dok mi je šaptao neke idiotarije u neku, meni nedefiniranu točku iza uha. Veselo poput vojnika-oslobodioca iz ratnih dokumentarnih filmova nosila sam mu pletenice i proljeće Mozartove pastirske igre, a sebi mazohizam djeteta izgubljenog u visokom kukuruzu.

Ja, pravi Indiana Jones, ponovo sam si s tobom priuštila taj ushit svih revolucija i probijanja kroz šipražje, ti, odvezao si me kući pristojnošću nekog žapca koji se cijelo vrijeme pretvarao da ne kuži da je pijani princ. Otplesala sam večer, imala sam neki drugi puder i ten mi je bio nekako ružičast. Uzdisao si: *ah, ti tvoji obrazi!* Da, ti moji obrazi koji dopraćaju i otpraćaju generacije i generacije tvoje gluposti!

A onda je i to prošlo, postali smo maaalo stariji i nismo imali pojma zašto se uopće ljubimo. Valjda, tek da se nešto radi, da ne propadne večer. Osobno, znam da mi nije više ni do čega s tobom, čak ni do toga da budem vulgarna, glasna i zbilja gadna. Skužila sam da ti ne mogu ništa. Iskreno, ne znam što bi nam moglo pomoći, nešto je jako staračko između nas dvoje, neka Ilijada druge generacije. Mislim, sve je davno i jasno, čak i to da bez greške stojimo, dobro poput odjeće, ja na E-8, ti na D-5, mi i te naše proklete dignute rolete, urlanje jutarnjih ptičica, moj celulit, tvoja ljubav i izlog naših cipela pred vratima.

Ne da mi se više razmišljati o onoj oskrnavljenoj kutijici s prezervativima, danas mirno uzdišem: ah, ta ležernost u muškaraca, taj kišni apaurin po prozoru, taj ta-na-na-na završnih nota iza kulisa, taj neki jako loš solo na gitari i privlačenje tim stvarima... Zar sve to samo zato jer sam jednom bila toliko gladna da sam bila u napasti da pojedem crvljivu šljivu?

Prva ljubav, čovječe božji, znala sam! To te može baš fino sjebati. Sjećam se, nakon prvog snimanja na Aljasci izmiješale su mi se smrzline i otekline. Pogrešno sam skrenula (žene i inače imaju problema s lijevim i desnim) i propustila let. Svega nekoliko sati i jednu vremensku razliku prije valjala sam se u bikiniju po snijegu. Nakon toga izvalila sam se u kadu kipuće vode, a u snu me probudio izljev prerane menstruacije. Htjela sam da baneš pa da pomisliš da sam prerezala žile i da dobiješ infarkt! U svemu što kažeš nema čak ni svih onih stvari koje čovjeka čine podnošljivim u svom njegovom vlastitom kurcu. Ni ja nisam ništa bolja. Ja bih ti eventualno mogla promijeniti plahtu i u filmu Woodija Allena svako malo reći: *treba mi valium*. Sva ta povijest imala je svoje ponavljanje.

Normalna sam, ok izgledam, mogu biti duhovita, ševi mi se. Ispast ću iz kadra, znam, zato mudro šmrcam. Od početka sam te vodila k tebi. Zašto nismo kod mene? Jer ti ne smiješ znati da imam lijepu kupaonicu, to bi te povrijedilo, imaš traumicu s početka karijere i ja moram biti oprezna i imati razumijevanja. Strpljenje. Pretrčavam bosonoga beskonačan hodnik pitajući se može li se upala mjehura dobiti za trideset sekundi i nadajući se da neće baš sada naići čovjek mog života i vidjeti me izrezbarenog lica, u baloneru, ispod golu poput Vinka Pintarića. Sinoć vino i teška romantika, sve ću reći što god treba, preplanulo mi je lice... U jutro zora. Blijeda od mamurluka promijenila sam rasu. Probudila sam se prije pet i mozak mi je pjevao sinoćnje hitove, srećom na engleskom. Naše noge ispod dekice, velike i bijele poput nogu sekretarice. Vidim se kako oblačim odjeću s kraja stoljeća, a kosa mi se rasipa do bradavica.

Ti: su ti to tange?

Ja: ti je to tango?

(Ako želiš prigušiti moje urlike, morat ćeš naviti taj tango.)

Ili, možda su stvari, u stvari, tekle posve drugačije, na primjer ovako: sjećam se kad sam te upoznala, Nadja Auerman te mi je večeri posudila svoje noge i dovela me na tulum kod tebe, stan u centru svijeta kupio ti je stari, stan je bio pun cvikeraša s glupim razbarušenim zurkama i trebica u traper minjacima i bucmastim čizmakima (passé!), prva riječ koju sam čula još na ulazu bila je *eksel*. Sve su imale razgolićene trbuhe u žaru plesa, računale su na taj žar. Ali nisu računale na dolazak foto-modela. Znanost i moda izmiješali su se. U frižideru je bila butelja vina i parmezan.

– Kaj ti nemaš ništ za jesti?

– Kaj si gladna?

– Ja? Nee, ali kaj ti...?

– Pa ja jedem kod staraca ili dostava, ne?

Ko se sveg tog više sjeća?! Negativi naših razgovora plutaju u zahodskoj školjci nakon jutarnje kavice, a ako te baš zanimaju možeš takve iste naći na svakom *chatu.* Makar ne znam kakve sve to skupa ima veze s kuhinjom tvoje mame, a o tome je zapravo riječ, zar ne? Mala crna haljinica, niska bisera i ja mogu biti Jackie K. za jednu večericu kod tvojih staraca: serviram tvoja najdraža jela i obolijevam na mozak.

Danas mi je svejedno, ipak sam ja ta koja je ovdje napravila karijeru. Danas se osjećam kao gospođa, samo zato što imam skuplji mobitel, "Ziggy" haljinicu i sljedeću destinaciju za snimanje. Dok popravljaš frizuru do-koje-ti-nije-stalo, pretvaraš se u muškarce koji se nude: Tom Jones, ljepuškasti konobar odebljao nakon stotog skidanja s heroina, nečiji stariji brat, čupavi tajnik, neoženjeni ravnatelj, najbolji prijatelj, tupavac, slinavac, policajac iz prigradskog naselja oženjen učiteljicom, netko s kim sam već bila pa mogu opet kad god hoću, vječni student, vječni frajer, vječni jebač – vječno sranja s njim. Usta su mi puna istine: ne pljujem je poput koštica nekog voća koje ostavlja fleke po tvojoj majici kratkih rukava s diskretnim CK u kutu, gutam je, i to mi komplicira probavu. Drvce u vatri u peći: pucketanje. Moja kosa pod tvojim prstima pucketa kao sintetika: statički elektricitet i nas dvoje – to je takva drama!

Stalno isto, stalno. Evo, na primjer, jurim na snimanje, bit ću gola u Africi na motoru, a i lakše je, ti imaš svoju karijeru i moraš redovito u teretanu. Sad se napokon bolje razumijemo. Srećom, mini-val se ovo ljeto vraća u modu, srećom i moda se ponavlja, sam ti rekla, Tom Jones! Misliš da si zgodan i fora i nisi lud da dođeš na moju listu prerano odjebanih, pretjerano objašnjenih, premalo žaljenih. Približavaš mi se kao stari šepavi jelen i uvijek se iznenadim koliko si, u stvari, nizak. Znaš li da su moje noge, one od Nadje, duge 1,24? Pa to je gotovo kao cijeli ti! Ponavljaš: *kosa mi je mekana, jelda*, a ne bi rekao nešto o mojoj koži. Daješ mi pravo da biram kao da je sve ovo zaozbiljno: mogu biti ohola vamp ljubavnica ili umobolna gledateljica tvog djeteta na ljuljački u parku ili histerična bacačica tanjura u tri sata ujutro. NLO-i lete dok ti fućkaš, zatvaraš ciferšlus na sportskoj jakni, odlaziš u auto po moje cedeje (čovječe božji, uvijek vraćanje tih cedeja, šmrcam i te sam večeri fakat tužna), trebao bi mirisati *All About Eve* dok holivudski ljuljaš hod (prava vaga u horoskopu, kaj smo ono rekli da je podznak, aha, James Dean, pa da, normalno!) i guraš ruke u džepove kao da je uopće moguće biti više *cool* od ovog!

Svejedno stojimo, dobro poput odjeće, ti na E-8, ja na D-5, nikad nisam vidjela bolju pat poziciju u svom životu, časna riječ! Pri ulasku u sobu već se osjeća miris krizantema, mijenjam boje svoje puti već prema raspoloženju i, upirući se zubima u tvoje rame, gledam ti preko leđa kako oko naše priče već rastu čempresi. Ti gledaš šlapice koje je nosio Bruce Lee u svom zadnjem filmu, boje tigra kombiniraju se s bojom novca, narančasto i crno, listaš i ugledaš me u *Superbrands Roomu* s Kubom, Havanom i viskijem – nus-pojave strogih zakona o nepušenju, već na idućoj strani u *Soho Houseu* otpuhujem u miru s ostalim gostima, si me vidio na *coveru*, ja Out of Africa, koje krzno imam na sebi, pogle! Šire ti se zjenice i skidaš sako i onu ruku, oboje objesiš o kuku na zidu, ja laaagano skliznem s lagera. Više nisam zahaklana. Neki novi hir. Grliš me u snu kao da plešeš; prijanjamo. Opipavam te: imaš čvrstu stražnjicu i noge. Ti mene ne istražuješ: ne zanima te. Naša adhezija strši u gužvi vinetua, nahtkaslića, razbacanih časopisa, čarapa i fotografija tvojih nećakinja i bivše cure. Ona nije bila model nego stvarna osoba. Svaka sličnost s ovom osobom – neizvediva je. (Za tobom su sve bile lude ali ti si volio samo jednu, to kažeš a imaš tek dvadeset i nešto!) Sjediš mrtav nabildan, čudiš se, uvjerljiv si, zabavan i dubokouman, uzvikuješ, a takitak te nitko nije ništa pitao.

Popila sam vodu nakon svake svoje misli da je lakše progutam: guze nam se dodiruju, razlikuju, vole, odlaze, mijenjaju prema obujmu sljedeće ruke. Jutro donosi boje naših tijela, ne raspoznajem ih, jednostavno uočljiv daltonizam grije se ispod popluna pa onda dekice – promijenila sam ti redoslijed pokrivanja, ne sjećaš se, sutra ćeš po starom, prvo dekica pa poplun, ne smeta te gruba dlaka kao mene. Diram ti bradu: začudo, i ona je mekana. Diram ti kosu, oprezno, bojim se da ne osjetim gel s jučerašnjeg *seta*, to bih najteže podnijela. I kosa ti je mekana. Kažeš: *kosa mi je mekana, jelda?* Nikad ne bih priznala. Ti mene ne diraš: mudar si. Ja tebe ljubim: glupa sam. Frajer s kojim sam već bila pa mogu opet kad god hoću. Ujutro mi padaju napamet samo klišeji, taksi, ona *herb ritts* preblizu tvog dohvata ruke, grad, provincija, sunce. Trudim se misliti kako je super naš završetak noći dok gutam knedle, ali one prave, domaće...

Sutra, Scarlet, sutra. Sutra ću do kraja provaliti taj tvoj hiroviti hitlerovski režim, sigurna sam da bi se naše ljubljenje dalo izračunati kao plodni i neplodni dani i da bi se dalo ustanoviti, samo kad bih si dala truda, da nam ovulacija poljubaca pada isključivo na nedjelju. Sutra ću ti uskratiti sebe i svoju fototapetu u gaćicama: zelene palme i narančasti zalaz sunca. Život je igra, ne znam zašto, srce, zlato, ili već kako god želiš. Jer, čak i da stvarno nisam normalna, činjenica je da stvarno jako dobro izgledam, da sam stvarno zabavna i da mi se fakat ševi. Ali više ne s tobom. I zato ću ti sutra reći *bejbe*. Moj mozak je fotomodel, a lajtmotivi tvojih malo težih sranja provlače se poput rentanog smokinga sa željenog na manje željenog večernjeg pratioca. A možda ću ušutjeti jer me takitak... tisuće objektiva. Ja, Kenija, Out of Africa.

Sutra ću ti uskratiti sebe i svoju fototapetu u gaćicama: zelene palme i narančasti zalaz sunca. Život je igra, ne znam zašto, srce, zlato ili već kako god želiš. Jer, čak i da stvarno nisam normalna, činjenica je da stvarno jako dobro izgledam, da sam stvarno zabavna i da mi se fakat ševi. Ali više ne s tobom. I zato ću ti sutra reći *bejbe*. Moj mozak je fotomodel, a lajtmotivi tvojih malo težih sranja provlače se poput rentanog smokinga sa željenog na manje željenog večernjeg pratioca

Trava jednostavno nije dovoljno dobra

Igor Banjac

12
Trava jednostavno nije dovoljno dobra

Pušim smotuljak
Skrivam se od časne sestre koja donosi ručak
Schumacher prilazi prozoru i govori
Konju jedan, opet si počeo
Svjedok je iščeznuo putem mračnog hodnika

Dečko alpinist
Amputiranih nogu do kukova
Pentra se uz američku stijenu
U krupnom planu je ime sponzora
I uže
Podvig

Ogromne Rizla papire zamijenio sam
Samson malim
Smotuljak je kraći, tanji
Ugodniji
Thascho gricka travu
Skotrljao se niz brdo i naslonio na drvo
Do Banja Luke je dvije tisuće kilometara
Na informacijama dobivam ljekarsko uvjerenje
Učiteljica nas je zamolila da ponesemo nove sveske
Pisao sam o indijancu Robideaufu

Robideauf ima djeda koji je još uvijek živ
I koji mnogo toga pamti
Djed sjedi
Amerikanci uče njegov jezik
Indijanac Robideauf guli naranču
Koju proguta u jednom zalogaju
Nakon toga pita
Am I late?

Otpratio sam Robideaufa
Ostavio je čizme
I crvenu kapu
Pomogao sam mu da ponese veliki kovčeg
I spusti ga na mjesto s kojeg će krenuti

Neurastenik

Idia ima lošu naviku ili zabavu, svejedno
Blizu je ponoć, vratio sam se iz šetnje
Nije bilo relaksirajuće
Samo krug oko semafora
Susret s plavokosom djevojkom i njezinim psom
Lesijem, pretpostavljam
Žena je nosila smeće i pomislila
Zbilja ovaj muškarac pomamno gleda moju kćer
Zaputili su se stepenicama
Zatvorio sam teška metalna vrata
Prislonio sljedeća drvena, sigurnosna vrata
7 Kontrolna tabla primitivnih funkcija
Ko je?
Upalih stubišno svjetlo
Ko je?
Obje brave su bile zaključane i nisam mogao otključati
Gornja brava se otvara samo iz stana

Fuck off, često mi govori Idia
Upalio sam svjetlo na napi
Dotakao Ercegovu knjigu i sjeo zapaliti cigaretu
Pa potom još jednu
Namjera mi je bila otići u drugi dio grada
Uvući se pod perinu i pokušati zaspati

Jutro će se pomoliti iza šarenih zastora, navući ću papuče, upaliti štednjak
Obično jutro neurastenika bez poziva i dogovora
Pet šoljica kafe sa isto toliko cigareta i dvije male plave tablete

Supetar
Album 19 – a žrtva, što bješe s njom? – Berenica

Pola sata poslije smotuljka funkcioniram kao
Sretan i zadovoljan čovjek
Potom tonem u hašiš crnilo-crvenilo
– Fikcija je totalna fikcija – govori šofer
– Vruće je, ubitačno je vruće – dopunjuje poštar
Poziv na molitvu ili vriska djece
Posvemašnje nezadovoljstvo i ogorčenje

Schumacher predviđa skoru smrt svoju
Zvono prevoze na kamionu do obližnje crkve
U zanosu
Fratar ne pušta konopac i ne dozvoljava da se zvono umiri
Tako nastavlja se kretati gore-dolje i jebati im Majku Bezbožnu
Razoritelja koji se ne pojavljuje naziva šupkom

A svaki glas nabadam na zelenu iglu
Svaku dječju glavicu nevinašce na žutu iglu

Handy u ruci kapitalista
Zidamo i gradimo
Jebeš zbunjenog inspektora i Bosance debile
Čišćenje septičke jame uz plavu kavu
Zavlačimo se u sobe i zatvaramo prozore
Jutro u kojem se žale na ubode komaraca
Smrad

Uzimam torbicu i mrvim komadiće u papir
Sretan i zadovoljan čovjek

Vojni kamp
Album 18 – remix

Ja sam headcount
Odlazim u podrum kuhinje
Izvadim
Zapalim smotuljak
Stanem ispod ventilacijskog otvora i pušem dim u rešetku
Potom se vraćam u restoran
Uzimam debeli flomaster i ispisujem meni

Osim podruma, prakticiram i krov
Tu se izlažem većoj opasnosti
Razmatram smjer vjetra
Naginjem se preko ograde
Gust dim otpuhujem iznad glava turskih stražara i Iraca policajaca
Gledam ambulantu, crveni križ i parkirana vozila
Potom se vraćam u pastry shop, razgovaram sa Sajom
Kušam danski kolač
.
..
Sgt. Martin se skriva iza hladnjače
Grozničavo uvlači dim
I utrljava 2/3 smotuljka u snijeg i ilovaču
To je čisto preseravanje
Dobro je snabdjeven, 200-300 grama zaključanih u ormariću
Zajedno sa *Moss Side Story*
Dobio sam čizme i kesu s travom
Sgt. Martin je skužio da je prerizično skrivati toliku količinu u ormariću
Dogovor je da krijumčarim izvjesne količine u vojni kamp

Narkolanac u SFOR Dining Facility lijepo šljaka
Isporučujem paketiće šefu

Ovisnik
Album 19 – remix

Dugo miješam i promatram zelenu hrpicu
Sačinjenu od sasušene akvarijske biljke
Razmišljam da je smotam u cigaretni papir
I popušim
To vam je ovisnik koji nije zapalio dvadeset dana, objašnjava Semra
Hrpica pomalo vonja na baru
I travu općenito

Mogućnost opita me zabavlja
Malim prstom desne ruke preturam hrpicu po stolu
Utrljavam manju količinu biljke
između kažiprsta i palca
Prinosim plamen hrpici
Zapaljeni dijelovi biljke su ugodnijeg mirisa
Pristupam opitu
Ponavljam tako poznatu radnju:
Karton, papir, lizanje
Paljenje, uvlačenje, slina zadovoljstva
Povukao sam dim

Na blagu žalost, *reakcije* uopće nema
Opit nije uspio
Ovisnik se vraća *dobrinjskoj vezi*

Preseljenje
Album 19 – remix

Na kojem katu se sreću kabina i uteg?
Manji lift je u kvaru
Stubište je u kurcu
Miris uljanog laka ne mogu neutralizirati
Ni *herojske količine kanabisa*
Pokrpali smo rupe od gelera
Premazali vrata i zidove
Izbacili stari kuhinjski ormar
Postavili nove elemente i ručice
Stari kvart u vrijeme detonacija
Prostiranja dušeka i spavanja u kupatilu
Čučanja ispod stepenica
Lupanja na vrata a nitko ne otvara

King Kong piški u muškom WC-u
Odmičem se od pisoara i ulazim u fiskluturnu salu
Dvokorak, polaganje
Željkine noge su kraće no što su bile
Hakija pije
Zet Zvonko okreće pedale
Stari olimpijci sjedaju za stol
Bodovi, kolone, poraz
M. je dizajner
A. peče piliće i hamburgere
H. je šehid
Geler veličine malog nokta našao je put do srčanog mišića
Dalje nije mogao
A tata kaže da je prije toga počeo uzimati apaurine
Dopizdila mu planina i šuma

Igor Banjac rođen 27. 5. 1968. godine u Sarajevu. Smješten u Ambrosijinom odjeljenju za patologiju teksta. Odnedavno živi s dvojbom: 'dokazan' ili 'prokazan'. Doktor će pomoći, nadamo se. Objavljuje kod prijatelja/poznanika (a ponekad se zalomi i nešto 'sofisticirano'). Viđa se sa Schumacherom, Malim i Thaschom. Kuha, posprema i *učestvuje* sa Fernalom i Mironom. *Bog će da prosti ako grijeh počini.*

kolumna

Egotrip

IN NATO SE POSERJEM !

Željko Jerman

VELEposlanici zaboravili da sam JA netko i nešto a oni nitko i ništa!... Ne fali mi to što se nije nitko od tih čobana pojavio... naučio Ja tu lekciju još prije par godina kada smo (Grupa šestorice autora) u Laibachu imali retrospektivu... hvala Bogu, nisam se morao sramiti predstavnika Hrvatske u Deželi, u EUROPI, već ti gadovi, te činovničke LJIGE ni eurom nisu htjeli pripomoći mojem nastupu, dok je nizozemska ambasada pljunula lovu za love punu Marinu Abramović

Vjeroučitelju moj (!) tko zna od kada TOD, pušite mi karu (reko bi Allen Ginsberg, koji mi također šalje SMS poruke, mejlove, a tu i tam me u zadnje vrijeme i nazove!)... fućka se meni – smeta Vam ćirilica, i sve sa istoka što držim u datoteci NORMALNA KOMUNIKACIJA, a jel Vas jebe išta sa zapada? Jelte UMRLI još (ne)USTAŠO (nećete ustati ni na sudnji dan poradi kekica i kiklica, koje ste zdušno natezali nemajući što drugo) reknite mi: sem što kršćanstvo nije dobilo počasnu fotelju u EU-ustavu, a Joža Boza ostao bez Mokrica ter bu i dalje mokril samo po Kaptolu, smeta li Vam išta s pozicije W, WN ili WS? Ipak da! Mogo sam si misliti! Auuu, kolko toga... gay momci i cure, parade i brakovi, klubi i webovi; crnčuge i Arapi što preplaviše ponositu Europa, tako da je sada najsvjetlija točka francuske nogometne repke Arap (ostatak čine ugljenari). Aaa... i gori gledate europsko fudbalsko prvenstvo, no nije baš sve tak crno u Francuza, iako su ih Grci poslali doma; imaju oni više svijetlih točkica, golman npr., a jedan je (kaj vi tamni predfašisti volite, čak posve blond)! I zanijela vas sve (skoro) pobjeda Vatrenih nad tzv. (dunkel) Francima, pa ste ko i svi PRAVIlni HRVATI pomislili... lako ćemo s Englezima (oni imaju samo par Nigera), kad ono YOK (!), ništa od VATREnih, ni iskrica... Mogu pretpostaviti kako ste svi bili duboko očajni; od vas SITNIH DUŠA do onih koji su ušli u svekoliku povjesnicu Hrvata – dva Franceka (kardinalnog i pantovčaskog), plemenitih Zrinskih i Frankopana (koliko god ih ima), AG Matoša, bratje Čajkovski, kralja Tomislava, kardinala Stepinca, Mike Tripala, pa čak i Jože Titeka koji je prvi i, reko je, zadnji put (!) navijal za Hrvatsku. Ajde ćao vjeroučitelju, pušit ćete nakon što vidim natpis, ko nedavno u slovenskom vlaku: "Naslednja postaja (ta i ta) – MIROGOJ"! Ok? Hiii ☺!!!

Nogoskeptik u Deželi

I mi doli smo uz oproštajnu tekmu s EP-a ludovali ko oni gori, morti još več! Srećom nisam bio doma da svi pošize uz moje psovanje i urlanje (najme, ko gluha osoba govorim vrlo dobro, ne vičem kao većina njih, no ako me nešto uzruja galamim i bučim do nesnošljivosti!). Sramotu sam odgledao sam u hotelskoj sobi u Ljubljani, zapravo, jedino mi je društvo činio nerazdojivi prijatelj Mob, svakočasno me obavještavajući o pristiglim porukama. Tako smo bili u vezi s više ljudi, pa zapravo i nismo sami "navijali" (navodnici zato jer sam, usprkos brzom vodstvu naših igrača, i dalje ostao NOGOSKEPTIK kada su u pitanju novoprženi "ognjeni"). Najveće iznenađenje došlo je iz moje DOMovine na Šalati – svi gledaju i navijaju; za nevjerovat... ajde, Jedini mi jedinac sinac Janac, gleda sa mnom pokoji puta, ali Jedini mi ženac Bojana mrzi nogošpan, njeni starčeki također ga ne prate... nu 21. lipnja svi su bili uz ekran i bit će, kao i ostatak ostataka NOGONESKEPTIKA povjerovali Herr Ottu von Miroschewac, i lepršavom Prši (koji si ni zel dopust jerbo ima još puno posla do finala!). PIŠ ME VRIT (!)... čim pročitam takve punosebne izjave dao bih, da sam kockar, i svoje dupe na klađenje da će sve biti 100% suprotno!

Najduhovitija komunikacija zbila se s dragim prijateljem "ruralnim" Rajkom Radovanovićem, kojem nikada neću moći zaboraviti taj dan, jer mi je iz Ravnica, iz Istre, došao u Ljubljanu samo poradi dovoza kič slike jedrenjaka, potrebite za upotpunjavanje rada u Galeriji ŠKUC-a... On, mladi kustos Tevž Logar koji me "obradio" za razstavni projekt "MED OGNJEM I UMETNOSTJO", bio mi "pisar-prevoditelj", skrbio o meni ko o maloj bebi, te napokon, postao i novi prijatelj, i Ja; sjedili na ulici (kafić umah do galerije), pijuckali i poslije art tema prešli na nogomet... onak hitro, jer je Rale žurio nazaj da doma gleda sa ženom Alison (Engleskinjom!) za cijelu Hrvatsku već dobiven ogled. Rajko da sljedeću prognozu (ne)vremena: "U prvom poluvremenu Hrvati će odlučno zaigrat za pobjedu i biti će 1:0 nad našim krajevima, međutim u drugom dijelu meča opasti će koncentracija, te će sa zapadnog Atlantika preko Engleske stići ciklona s konačnim rezultatom 1:2". Nisam (naravno!) čuo što je rekao Tevž, kog sam, sve dok mi prognostičar Radovanović nije napisao točno, zvao Tevz (kad mu komp ne piše kvačice!), samo sam vidio da žustro diskutiraju...

Farbanje države

E, da, skoro sam povjerovao nakon prvog našeg ranog gola, u čarobno Raletovo predskazanje, ali, samo par minuta. Ciklona je požurila i nije trebao past gol, pa da se osjeti kako će uskoro biti NEVERA! I bi uragan koji nas doslovce pomete na terenu, na klupi, na tribinama već u Portugalu, pa elektroničkom brzinom začas pred TV-ekranima po kafićima, domovima... hotelskim sobama. Pri omjeru 3:1 SMS-om "kuka" u šali Ruralko, da bu tražil razvod braka, kad naša momčad nekak slučajno smanji na 3:2. Mob zasvijetli i zavibrira: "Ako ovak nastavimo, ne bum tražil razvod"... 21.lip.22:19:04. Međutim, ubrzo nam Englezi šiknu i četvrti gol, našto poručimo u Ravnicu: "Buš, buš"! Završi dvoboj Davida (nas) i Golijata (njih), ne kao u biblijskoj priči već realno – pobjedom jačeg te stiže novi SMS: "Veli Alison da mi je obrana slaba za razvod"... 21. lip.22:45: 46. Odgovor: "Točno. I trener ti je loš"!

Zadnje više ni vickasto, jerbo me stari OTOMAN šiknul u depresiju, anksiozno stanje, ampak usprkos & unatoč nogometnom znalaštvu (zbog rodoljublja, domoljublja i ponajviše SEBELJUBLJA... ipak sam Ja Hrvat, a ne pingvin!). Nafuko me da buljim u HRVATSKE KRIVOTVOREVINE, namjesto da se spremam za sutrašnju štamparsku konferenciju i završne radove na postavi, koja bi trebala prezentirat i mene i HRVATSKU RECENTNU KULTURU. Sreća moja da sam došao, baš zahvaljujući EP-u, već nakon prvog nastupa protiv Švice sebi, pak odlučio spet smanjiti gas, tj. skroz hitit u ler alkoholom zahuktao motor... nakon tih 0:0 i tko zna koliko piva, strusil sam bocu od 7 dcl "jegera", te skoro riknia... VELIM sreća moja, jerbo sam otomansku TJESKOBU izliječio Meprobamatom, kojime je bez delirijskih strahova i strašila poput Herr Otta, lakše odoljevati potrebi BIJEGA IZ LUDNICE koja nas okruživa – spiralno Demure dragi! I tako sam, baš kako si mi zaželio Vincek moj dragi (!), uistinu dobro zastupao "naše boje"... crvenu naročito (njome je Tevž Logar pofarbao moju sobu 2 dana prije) i super je sjela unutar standardne druge naše – bijele boje galerijskih zidova, a na plavu sam namjerno zaboravio, kao što su naši VELEposlanici zaboravili da sam JA netko i nešto, a oni nitko i ništa! (Uostalom, gospodine Vincek, zašto bih Ja uopće zastupao a kamoli "branio" FARBANJE DRŽAVE bilo koje, pogotovo one koja me se odriče!). Ne fali mi to što se nije nitko od tih čobana pojavio... naučio Ja tu lekciju još prije par godina kada smo (Grupa šestorice autora) u Laibachu imali retrospektivu... hvala Bogu, nisam se morao sramiti predstavnika Hrvatske u Deželi, u EUROPI, već ti gadovi, te činovničke LJIGE ni eurom nisu htjeli pripomoći mojem nastupu, dok je nizozemska ambasada pljunula lovu za love punu Marinu Abramović, čija je agentica il ne znam tko, entuzijazmom ispunjene mlade kustose, odmah uvela u biznis naplativši im uporabu fotke VELEštovane prvakinje u performansu il preferansu, il ne znam čemu... Sve su troškove podmirili razni sponzori, i Holandezi rad sudjelovanja uklete "Holanđanke" NEPRECIZNOG PODRIJETLA, pa mladež svratila i u VELEposlanstvo Hrvatske... na kojem, čim su ih vidjeli promijeniše simbol – staviše BOSANSKI GRB!!!

Umjetnici – novinari 9:1

Ma tko ih šljivi, nek peče rakiju! Ajmo dalje! Daklem, točno u podne trebao je početi nekima autorima razstave (još studentima) prvi dvoboj s predstavnicima medija. Postavili oni stolice. Za njih sedmoro veličanstvenih, jednog mentora i jednog umjetnika tj. mene na jednu stranu, a na drugu puno više za novinare. Kad bogati, spočetka već vodimo; 9:1 za nas! Pojavio se samo jedan sedmosilaš. Ništa, homo sjest van na cugu... e jebi ga sad, što je tu je, imam potrebu da tješim mladog prijatelja Tevža, pričam ja njemu kako je u Splitu s galerijom koju vodim – Ghetto, jednom nijedno škrabalo, drugi puta samo jedno, pa opet nijedno. Hoću reći, ta zato me i cuga tako obara, već sam gospon u godinama i naviknut na svašta (sput, v mojih letah je otego nožice Tin Ujević) te mi je sasvim normalno i čak puno, kada na pressici vidim 4-5 novinara i novinarica. IDEMO... bem ti, sad moram eksati to lahko Laško pivo (ipak ima 2,7 gradi). Samo se čekalo jednu gospu, eto pojavila se i nema veze što ona kasni pola ure, mi sad ne smijemo zakasniti ni pola minute. Rezultat je smanjen na 9: 5... pa izjednačen ubrojivši Alenku Gregorič, art direktoricu ŠKUC-a, Barbaru Borčić, direktoricu Zavoda SCCA & još neke prisutne nenovinare. I pričaju djevojke i mladići (5:2 za dekle) o projektu, o izabranicima, a meni se učini da je T. Logar govorio nešto kraće... pitam to, a on mi napiše da je rekao; "tu je autor, možete dobiti informaciju o radu iz prvog rukava". Međutim, nitko me nije ništa pitao, samo sam džabe sjedio ko eksponat med deklama i dva fanta. E, to mi ponovo raspiri depresivni požar kojeg je sinoć opičio Ottek Barić, pa javim jedinstvenoj Bojani da nemam razloga više tu biti, instalacija je uglavnom dovršena, no odmorenog me predveče Tevž uvjeri da ostanem, da je njima svima drago što sam tu i, i, otjeram ono otomansko strašilo od sebe... odlučno odlučih NE PITI ALI BITI! Ne mislim do nestanka svemira ni ne piti niti biti... za sada...

ODPRTJE RAZSTAVE... sreda 23.6.2004. ob 20.00

Pun sebe i 2,7 % lahke Laške pive

Dojdemo mladi kustići & kunstići i Ja stari skeptik dve ure ranije, aš prihaja ekipa TV SLO 1 ob 18 časi... napokon (!) netko hoće da nekaj velim, ali samo jednu minutu... Bogo moj, upomoć!!! (Vlatko V. – "Drmni jedan pelin"... je ok. al odlučno rekoh ne cugam niš jače od 2,7 gradi... ma ni trema, ovak ne buju kužili kaj spikam, nego kako da obuzdam svoje govorničke sklonosti, KLEPETALOMANIJU!). Nu, smo profići oli nismo (Raletove riječi nakon što je dovezo mi jedrenjak), i to uspijem vrlo dobro obavit, a da sam nekaj drmnul niko me ne bi uspio zaustaviti barem 5 min. Sve strpam u 60 sec.: i tri dijela *Martinih instalacija*, i koncepciju, i zakaj je bil vu Ravnici kod Alison i Rajka Radovanović požar, i kako destrukcijom dobivam novu konstrukciju, te napokon; da je ova instalacija osobiti artefakt, sasvim drugačiji od prijašnjih!

BRAVO JA!!! Pun sebe i 2,7 % lahke Laške pive, te artoskepticizma, sjednem do galerije, naručim še enu... pa promatram i imadem što vidjeti; već ob 19.30 h galerija je krcata posjetiteljima, ob 19.45 časov jedva uđeš u nju, a u 20.00 gomila ljudi, večma otkačenog izgleda mladeži, zauzela vasceli prostor ispred nje. Kak mi je sad? Super!!! Ispiri moje predosjećanje da bu ko u Getu više autora i tehničkog osoblja, nego publike... koja će bilo gdje gledati kak švapski navijači pjevaju pokojnog Šerfu: "Suze liju plave oči", nakon što su im češki rezervisti pokazali kak se špana nogač! A Ja to vidjeh u hotelu, jer puko mi film i ošo ranije "kući" – grdo je biti SAM U GOMILI... makar sam u Zagrebu naučio i tu lekciju za one koji ne pripadaju nikamo, one uistinu i u životu (gospodine Milovac!) NEPRILAGOĐENE ili kao što je sa mnom slučaj, višom silom (hendikepom!) izbačene iz svakodnevnice. Aber, sretan sam što ostadoh uopće živ, i već naviknut da pri veselici NE POSTOJIM... I, bez žalidbe, to je tak...

Putopisne skice

Kako je Slovenija ušla u EU, tak su morale dekle u Dobovi, graničarke ne, skroz prerovati mi uredno (pomoć Jedine) posloženu torbu. Svejedno što to ljubazno izvedoše, zadale mi posla do Ljubljane. Pregled nije mimoišao ni pastu za zube. Ipak, njihov vlak koji je prema našem Boeing 737..., a u istom rangu (oni što staju na svakoj stanici) ima WC pa se može nabrzaka uvući koji dim. Elektronički zapis kaziva kamo idem (da ne pozabim!) – "V smeri Ljubljana", i gdje sam – "Naslednja postaja Sevnica". Tu opazim, što se kasnije potvrdi i u SLO-metropoli, strašan grafit, da nisu baš svi oduševljeni integracijama: IN NATO SE POSERJEM!!! Laibach. Dugo nisam bio tukaj i uopće se ne snalazim spočetka. Dobrodošla pomoć Tevža. Tek pred odlazak, treći dan, lutam solo gradom bez paranoje da ću se izgubiti, otkrivam gdje je dobra i jeftina klopa, Kavanu na pločniku *kod Prešernova trga koja drži noalk Beck's pivo, Modernu galeriju prepoznam tek kad zamijetim skulpture, a onda se dosjetim da smo tamo izlagali (G6). A nekad sam Laibach imao na noktu malog prstića, znao svaku rupu i rupicu! Uvijek sam bio oduševljen ovdašnjim životom uz rijeku koja ne opterećuje grad mostovima, već ga spaja... za razliku od neživota uz zagrebačku Savu. Jebi ga, što ja tu mogu... skupiti škvadru i napraviti izložbu-akciju? Jesmo, pa še enkrat jesmo, a morti i bumo...*

ADIO pradomovino. Na povratku u Sevnici još jednom pogledah grafit:

IN NATO SE POSERJEM!!!

Noga filologa

IΩ MOI MOI

Neven Jovanović
neven.jovanovic@ffzg.hr

Zato što nisu imali laserski *light show*, kompjutorsku grafiku i mobitele, Grci su odmah, nužno i automatski "iskonski", "prvotni", "primitivni". A što ako je njihova civilizacija – poput mnogih ostalih pred-industrijskih – bila sofisticirana koliko i naša, ali na područjima koja ne traže 220V i motor s unutarnjim sagorijevanjem? Na područjima koja su, zbog toga, iz današnje perspektive gotovo nerazaznatljiva?

Imao sam gažu. Naručili su da prevedem dvije Euripidove tragedije. Ne za knjigu; za kazalište.

Gaža me naučila neke stvari. Njojzi hvala.

Kutija s malim ljudima

Prvo, gaža me naučila da je skroz drukčije prevoditi za izvedbu nego za čitanje. Ne toliko drukčije u onim predvidljivim, banalnim smislovima (glumci to trebaju moći izgovoriti... nema fusnota...); drukčije po filmu koji počnete vrtjeti u glavi. Znate onu Bulgakovljevu: pravi je dramatičar tip koji, dok piše, zamišlja kutiju po kojoj se kreću mali ljudi. To je to.

Paralelno, gaža je urodila i šokom spoznaje: koliko sam ja, koji si u napadima neskromnosti volim laskati da sam nekakav anti-filolog, i sam sputan čvrstim lancima profesije. Jer, prevodeći prvi put u životu za pozornicu, postao sam svjestan da bih radio posve drukčije da to *nije* za kutiju s malim ljudima. Čak i da prijevod nije namijenjen okamini poput *Vrhova svjetske književnosti*, nego najopuštenijem nepretencioznom *paperbacku*, rezultat bi ipak bio mnogo "doslovniji" – "ozbiljniji" – suhoparniji.

Ovako, došlo je kazalište, došli su mali ljudi – i okrenuli stvar na drugu bandu. *Počeo sam se igrati.* (Hvala onome čiji je to projekt – dobio sam odriješene ruke.) Igranje je značilo: napustiti svetinju "povijesne obaviještenosti" i početi ganjati ono što bi na sceni moglo *živjeti* – izgovoreno i utjelovljeno živim tijelima, živim riječima, za živu publiku.

Prijeći rampu

Odgojen sam tako da mi refleks na takav pristup bude: "Totalna pljuga!" Filolog daje stopedeset posto kredibiliteta Euripidu, nula koma nula njegovim modernim reinterpretatorima; *Nachleben*, "recepcija", odnosno život antičkog djela u suvremenosti, tek je obligatan *post scriptum* onome glavnom – djelu u njegovu antičkom kontekstu. "To je sve zgodno, al nema veze s antičkim teatrom..."

Pa ipak – razmislimo malo – i sam je Euripid radio nešto slično. Ne samo time što je uzimao mitske priče i prekrajao ih kako mu je pasalo – nego i time što je, prije nego je postao "grčki klasik," bio *kazališta-rac*. Čovjek teatra. Onaj kojemu je apsolutno najvažnije – da stvar ima energije i da prelazi rampu. To filolozi, u svom kompulzivnom slaganju "wie es eigentlich gewesen" puzzlea, lako previde... ako se sami ne nađu u sličnoj situaciji.

("Vidi ga – preveo petsto stihova i odma zna sve o kazalištu!")

Joj mene mene mene joj

Druga stvar koju mi je otkrila gaža s Euripidom jest tzv. IO MOI MOI sindrom. O čemu je riječ: u jednoj od drama junak ubija uzurpatora vlasti; ubija ga u kući, tako da se čuje samo uzurpatorov glas u *offu.* Zločestak viče IO MOI MOI.

Kako to prevesti?

Na prvi pogled, trivijalan problem; svaki će nam rječnik reći, IO je "jao", MOI "meni": doslovno "Jao meni meni!", ili "Joj mene mene!" ili "Jao meni jao!" i ostale prevodilačke permutacije.

Ali, ljudi, kako to *zvuči?* Radite za pozornicu, sjetite se – za žive glumce i živu publiku. Koji živi hrvatski glumac može izvesti "Joj mene mene!" a da ne zvuči kao nešto iz *Gruntovčana* (ili, u najboljem slučaju, Kolarove *Breze)* – da zvuči kao predsmrtni krik *vladara*, pa bio on i diktator?

Ili, isti problem u drugom pakovanju: kako danas vapije diktator kad ga ubijaju?

Aaaaarghhh!

Moje je iskustvo s diktatorima još oskudnije od mog iskustva s kazalištem, ali mi se činilo da bi se današnji diktator – makar onaj filmski (zamišljam ga kao Jamesa Woodsa ili Willema Dafoea) – srušio na pod, s rukama prepunim vlastitih crijeva, tek uz jedno jedino "Aaaaarghhh!" Ili, eventualno, kakvu masnu "P... vam svima... materina!!!"

Ali to ne valja. To, istina, više nisu *Gruntovčani*, ali su James Woods i Willem Dafoe. Opet nije Euripid. (Može se činiti da proturječim samome sebi iz prethodnog teksta. Recimo preciznije: nije Euripid koji prelazi rampu, *a da još uvijek na neki način ostaje Euripid.* Euripid koji radi ono što Hollywood i Eurokaz *ne mogu bolje.)*

Razmišljate dalje. Da, očito, IO MOI MOI je proizvod konvencije, kao što su i "Aaaarghhh" i "A u P. M.!" Ali *koje* konvencije? One kazališne, prema kojoj je IO MOI MOI dio sustava znakova grčkog teatra, signal koji je grčka publika primala i tumačila jednako spremno i neproblematično kao što mi tumačimo štrcanje crvenog kečapa u odsudnom momentu?

Ili je IO MOI MOI proizvod jezične – *opće*jezične – konvencije: one po kojoj hrvatski umirući diktatori viču "Aaaaarghh!" jer se tako umire *na hrvatskom*, dok se na grčkom umire "IO MOI MOI"? (Na slične se raskorake spotičemo i u komplimentima – tipičan je američki stil komplimentiranja za američke Indijance neugodno pretjeran, a Japanci tako nešto jednostavno ne mogu prihvatiti – a i u psovkama, pa je tako za ono na što hrvatski troši kamione P. M. i ostalih tabuirano-magičnih organa, švedskom dovoljno otprilike "Idi u šumicu.")

Ili se čak – a ovdje već filologa zasvrbe prsti – razlika krije u *psihi*?

Grci i Gruntovčani

Ovako nekako: grčka je psiha primitivnija od naše – primitivnija u smislu "bliža dječjoj". Stoga je – poput dječje psihe – okrenuta više prema van nego prema unutra. Ili: nedovoljno jasno odijeljena od okoline, nedovoljno individuirana. Zbog toga kod Grka (opet kao kod djece) jezik ne služi samo komunikaciji *s drugima* – nego i komunikaciji sa samim sobom. Posljedica – ono što mi samo *osjećamo*, Grci osjećaju i *izgovaraju.* Govorim da bih se bolje koncentrirao na ono što mi se događa; govorim da bih *shvatio* ono što mi se događa.

Eto zašto se IO MOI MOI ne može (artikulirano) prevesti na kôd književnog standarda – ali može na kôd *Gruntovčana* ili kôd Dalmatinske Zagore. Te su hrvatske civilizacije dovoljno "primitivne", "primordijalne", "oralne".

Ali sve te "iskonske" civilizacije *govore*; ne urlaju neartikulirano. Govore. Koliko je onda opravdano spominjati *primitivniju* psihu? Nije li, radije, to što Grci mogu ideal svake psihoterapije? *Formulirati* traumu – pretočiti je u riječi? Nije li, radije, grčka tragedija model preko kojeg se jedno društvo nosi s onim nepodnošljivim – s ultimativnim traumama?

Hm. A što ćemo onda s *Gruntovčanima* i Zagorom? Baš i nisu uzorne terapeutske zajednice. I što ćemo onda, k vragu, s vrlo nezgodnom spoznajom da, pošto ste mozgali i mozgali nad prijevodom IO MOI MOI i sličnih replika – pošto ste izbjegli Scilu *Gruntovčana* i Haribdu filologije – na kraju krajeva dobivate meksičku sapunicu? Ne dramu – *melo*dramu?

Riječi nisu bitne

"Riječi i glas su za mene materija, kao i tijelo, ali tekst nije materija", kaže jedna od zvijezda ovogodišnjeg Eurokaza. "Riječi nisu bitne." Tome, nimalo slučajno, prethodi: "Tragedija danas nije moguća." (A kad to kaže, zvijezda misli – proizlazi iz intervjua – prvenstveno na katarzu, na razrješenje: "U Grčkoj smo situaciju etičkog konflikta kao dramskog mehanizma mogli riješiti histeričnim smijehom zajednice, a smijeh je formalno dolazio kao četvrti dio tragedije, dakle ili kao komedija ili kao satirična igra.") Je li zvijezda Eurokaza u pravu? Živimo li, naprosto, u doba kad je *tekstualna – verbalna* – tragedija nemoguća? Je li naša kultura na tom stupnju rafinmana da riječi – ta genijalna tehnologija za prenošenje značenja – prenose još samo ironiju? (O, kakav *bouquet* sedamdesetih ima ova teza – kao da držite u rukama prve albume Ramonesa.) Jesmo li za jednu sliku olako dali svih tisuću riječi?

A možda je riječ i o nečemu drugom: o goloj golcatoj kulturalnoj bahatosti. O gledištu "napredne" civilizacije za koju su sve druge – i drukčije – "zaostale''.

Zato što nisu imali laserski *light show*, kompjutorsku grafiku i mobitele, Grci su odmah, nužno i automatski "iskonski", "prvotni", "primitivni". A što ako je njihova civilizacija – poput mnogih ostalih pred-industrijskih – bila sofisticirana koliko i naša, ali na područjima koja ne traže 220V i motor s unutarnjim sagorijevanjem? Na područjima koja su, zbog toga, iz današnje perspektive gotovo nerazaznatljiva? Što ako su i Euripid i njegova publika raspolagali bogatim repertoarom riječi i fraza za iskazivanje emocija – repertoarom koji mi, čiji je ideal "autentična" nemuštost, prvotni krik orgazma, euforije, bola ili mržnje – repertoarom koji možemo pročitati samo kao "sentimentalan" (jednako kao što tako čitamo romane iz osamnaestog stoljeća, na čijim stranicama muškarci i žene, bogati i siromašni, mladi i stari – bez razlike – *svako malo* plaču i suze... *kao babe)*?

Tehnologija emocija. Razmišljajmo malo o tome dok nogometaši, nakon što je pao gol, stisnutih pesti i razjapljenih usta voze avione po cijelom igralištu.

P. S.

(Ostao sam dužan P. S. Kako sam, konačno, preveo IO MOI MOI? – "Aaah! Ajme! Ajme!" S tim da je to, u mojoj glavi, replika na *urbanom* dalmatinskom – ili općeprimorskom – na gradskoj čakavici. Za beznadnog kontinentalca, naravno, put do Grka i Rimljana ide pokraj Jadrana. Neka nama naših utopija.)

Krvi i igara

Bernard Jan

Borbe i utrke bikova opravdavaju se kao "tradicija", no često se u ime tradicije opravdavalo raznorazno zlostavljanje, pa tako i rad i porobljavanje djece. Nije li vrijeme da se *takvim* tradicijama stane na kraj, baš kao što je to učinjeno i sa španjolskom tradicijom bacanja koze s tornja u ime sveca?

S dolaskom ljeta u raznim se kulturama javljaju čudne pojave održavanja "tradicija" koje baš kao da su nekim slučajem tempirane pred sam začetak turističke sezone. U nekim se zemljama truju mačke, u drugima se masovno napuštaju psi, treće pak volovima režu glave, a gotovo je svima zajedničko da životinje plaćaju danak ljudskoj zabavi svojim životima.

Neupitno, jedna od najočuvanijih i jedna od tradicija s najduljim stažem zacijelo su borbe bikova u Španjolskoj. No, istodobno s tom " drevnom" tradicijom koja je, na nečiju radost ili žalost (ovisno o tome na čijoj se strani – na strani žrtve, životinje, ili počinitelja, čovjeka – nalazite), već ipak pomalo na umoru, rodila se prije tri godine jedna paralelna tradicija, koja iz godine u godinu uzima sve veći zalet i dobiva sve više poklonika, a o kojoj možemo doznati na istoimenoj PETA-inoj web stranici.

Running of the Nudes

Svake godine, tisuće posjetitelja iz svih dijelova svijeta dolaze u španjolski grad Pamplonu da bi sudjelovali u godišnjem spektaklu *Utrka s bikovima*. No, za razliku od njih, srećom ima i turista koji se zgražaju gledajući prestravljene životinje koje izbezumljeno trče među pijanim i glasnim ljudima. Papci bikova kližu se po pločniku dok panično trče pokušavajući pobjeći iz tog kaosa. Ponekad se u tom izbezumljenom stanju zalijeću u vrata i zidove zgrada lomeći rogove ili noge. Trkači i gledatelji draže bikove štapovima ili ih vuku za repove, a i njih ponekad ozlijede, izbodu ili pregaze bikovi koji očajnički pokušavaju pobjeći.

Ono što čeka životinje te iste večeri u koridi još je odvratnije. Bikove uzastopno probadaju i puštaju im krv kako bi ih oslabili, a borci s bikovima nekad im ozljeđuju kralješnice dok su još pri punoj svijesti.

Nasuprot ovom scenariju nalazi se jedan drugi, humaniji scenarij. Već treći put zaredom, ove će se godine 5. srpnja 2004. u Pamploni održati i *Ljudska utrka* pod nazivom *Running of the Nudes*, i to dva dana prije prve utrke s bikovima. Dok na web stranici organizacije PETA (People for the Ethical Treatment of Animals), www.runningofthenudes.com, doznajemo da je u prvoj utrci sudjelovalo dvadeset i petero ljudi, ove godine taj će se broj udvanaesterostručiti! Još se pozivaju suosjećajni ljudi iz svih dijelova svijeta koji se vole zabavljati kako bi se okupili i zajedno trčali desetak minuta ulicama Pamplone s već 300 prijavljenih aktivista te tako pokazali gradu da ne treba mučiti životinje zbog turizma.

Prošlogodišnja *Ljudska utrka*

Vratimo se na trenutak u prošlost, unatrag godinu dana, i pogledajmo kako je izgledala *Running of the Nudes* 2002.

Na PETA-inoj www.runningofthenudes.com možemo pročitati da je prošlogodišnja trka bila veliki, nadahnjujući uspjeh. Više od 150 sudionika iz svih krajeva svijeta razodjenuli su se do gaća – a neki i potpuno – privukavši tako golemu pozornost međunarodnih medija i na taj način doprijevši do mnogih pojedinaca.

Velika skupina golih i polugolih trkača okupila se kod obora spremnih da pretrče svoju rutu. Trkači su se naoružali transparentima, znakovima i porukama koje su ispisali po svojim torzima na svom materinjem jeziku. Unatoč policijskoj blokadi, započeli su trku vičući "Zaustavite krvave borbe bikova!" pred mnoštvom gledatelja koji su ih promatrali. Miran, ali snažan prosvjed završio je govorom PETA-ina koordinatora kampanje Williama Rivas-Rivasa, koji je zahvalio svim trkačima što su doputovali u Pamplonu i čestitao im što su uspješno prenijeli poruku svijetu da se mučenje bikova neće tolerirati i da će se odvažni, razgolićeni pojedinci kojima nije svejedno što se događa s bikovima neprestano vraćati svake godine sve dok se borbe bikova ne prestanu održavati kao dio godišnjih svečanosti.

Mještani Pamplone sa simpatijama su pozdravili utrku *Running of the Nudes*, smijući se i pozdravljajući trkače, od kojih su mnogi bili Španjolci, a neki su im čak zahvaljivali na njihovoj hrabrosti.

Okrutnost kao zabava

Prema *The New York Timesu*, u Španjolskoj se svake godine barbarski ubije više od 40.000 bikova. No, većina Španjolaca najradije bi željela da borbe bikova jednom zauvijek otiđu u prošlost. Prema Gallupovoj anketi iz 2002. godine, 69 posto Španjolaca ni najmanje ne zanimaju borbe bikova. Turisti koji posjećuju Španjolsku uglavnom nisu svjesni okrutnosti koje se događaju u koridi pa tako održavaju borbe bikova na životu, premda često znaju napustiti svoju prvu koridu prije nego što borba završi. Mnogi mladi Španjolci i Meksikanci smatraju da je ovaj primitivan sport sramotna zabava koja potječe iz siromašnih vremena njihovih djedova.

Borbe bikova nemaju nikakve veze s "kulturom", upozoravaju iz PETA-e putem svoje atraktivne web stranice bogate galerijama i prikazima tog krvavog sporta u kojem bikovi nemaju apsolutno nikakvu šansu da pobijede. Prema *Associated Pressu*, nedavno je istraživanje otkrilo da je 20 posto bikova dobilo laksative i sredstva za omamljivanje u sklopu priprema za borbu u areni. U istraživanju koje su proveli znanstvenici na španjolskom sveučilištu Salamanca, 20 posto od 200 bikova dobilo je protuupalne lijekove koji mogu "zamaskirati određene povrede", čak prije nego što je borba započela. Rogovi bikova se briju, tj. otupljuju, a u oči im se utrljava masna krema da bi im se zamutio vid. Prije nego što matador uđe u arenu, jahač zabada koplje i probada biku vratne mišiće.

Borbe bikova u Meksiku još su okrutnije, jer uključuju borbe mladih bikova, od kojih su neki stari tek nekoliko tjedana. Životinje se uvode u arenu, gdje ih gledatelji (među kojima je mnogo djece) probadaju do smrti. Krvoproliće završava tako da gledatelji teletu, koje je često još potpuno svjesno dok leži u vlastitoj krvi, odrežu uši i rep.

Pogled u budućnost: bez borbi bikova?!

Borbe i utrke bikova opravdavaju se kao "tradicija", no često se u ime tradicije opravdavalo raznorazno zlostavljanje, pa tako i rad i porobljavanje djece. Nije li vrijeme da se *takvim* tradicijama stane na kraj, baš kao što je to učinjeno i sa španjolskom tradicijom bacanje koze s tornja u ime sveca? Ili da se možda posegne za "alternativnim tradicijama" kao što su to učinili Portugalci? Uzevši u obzir da, iako se bik ne ubija u areni u portugalskim borbama bikova, tzv. borbama bikova "bez krvi", matadori i u ovom slučaju draže i muče prestravljene životinje, bodući ih štapovima. Stoga takve borbe bikova, koje su legalizirane u nekim državama, nisu baš najsretnije rješenje kao alternative borbama bikova koje završavaju njihovim okrutnim ubijanjem.

Zanimljivo je da se, dok se negdje ustraje na krvavom turizmu, zaradi i igrama koje se nad suvremenom civilizacijom nadvijaju poput probuđenih duhova iz urušenih arena drevnoga Rima, tek nekoliko sati dalje donose povijesne odluke i okreću leđa toj krvavoj tradiciji. Tako je, primjerice, gradsko vijeće Barcelone ove godine donijelo odluku o zabrani borbi bikova u tom gradu. Kako bi ta odluka postala zakon, regionalna vlada najprije mora odobriti odluku, no taj je potez jasan pokazatelj sve snažnijeg pokreta protiv borbe bikova, kako unutar Španjolske tako i diljem svijeta.

Iščekujući ovogodišnju *Ljudsku utrku*, na kojoj će prvi put sudjelovati i hrvatska predstavnica, pomišljam na riječi Margaret Mead: "Nikad nemojte sumnjati u to da mala skupina zainteresiranih građana može promijeniti svijet. Uistinu, oni su ga jedino i mijenjali". Ne očekujem da će tih 200 trkača u Pamploni promijeniti svijet, no kada bi njihova odvažna "razgolićena" utrka barem donekle pridonijela rušenju tradicije ubijanja bikova, bio bi to uspjeh vrijedan zapažanja. ■

Opet obitelj na more, a pas na ulicu

Snježana Klopotan

Treću godinu zaredom, u suradnji s Gradskim uredom za poljoprivredu i šumarstvo, Prijatelji životinja nastavljaju edukativnu kampanju zaštite kućnih životinja pred nadolazeće godišnje odmore. U sklopu kampanje, Prijatelji životinja će putem svoje web stranice pomoći pri udomljavanju pasa iz gradskog azila u Dumovcu (www.zagreb.hr/Skloniste.nsf), kako bi svi zainteresirani za udomljavanje napuštenih i zaboravljenih pasa mogli vidjeti fotografije dumovečkih pasa, od kojih će se neke naći i u web oglasniku Udruge.

Kao dio kampanje, 25. lipnja 2004. u klubu Mama, Damir Kranjac iz Službe nadzora Parka prirode Medvednica održao je predavanje o čovjekovom odnosu prema psima, na kojem je govorio o tome zašto i kako ljudi biraju psa, kakva je psihologija i narav pasa, koje su najčešće pogreške pri odgoju, školovanju i socijalizaciji, te o drugim srodnim temama.

Također, do rujna će lokaciju u Savskoj cesti kod Cibone u Zagrebu krasiti veliki *jumbo* plakat upozoravajući tako vlasnike pasa da se prigodom planiranja godišnjih odmora pobrinu i za alternativni smještaj za svoje životinje.

Prijatelji životinja podsjećaju vlasnike životinja da se ponašaju odgovorno i prema životinjama koje žive u njihovim dvorištima, vežama ili lutaju susjedstvima, te da im u vrućim ljetnim danima na pristupačnim mjestima ostave posudice s vodom i hranom. ■

Čitajte provjereno.

Transrodno je zgodno

Trpimir Matasović

Dokle god svi "različiti" moraju biti "kavezom" i kordonom zaštićeni od svojih dobronamjernih sugrađana, barjak Europske unije, podignut istog dana na glavnom zagrebačkom trgu, ostat će tek puki demagoški simbol bez ikakva pravog značenja za ovu sredinu

Zagreb Pride 2004., Zrinjevac, Zagreb, 19. lipnja 2004.

U traganju za najboljom koncepcijom, Zagreb Pride u svojem je ovogodišnjem, trećem izdanju, čini se, napokon pogodio idealnu formu. Nakon što je onaj prvi, održan 2002., u skladu s trenutkom, bio obilježen ponajprije gomilom govorancija i tek pokojim glazbenim intermezzom, te nakon što je prošlogodišnji ostavio relativno blijed dojam, kako u aktivističkom tako i u zabavnom dijelu programa, najnoviji je Pride bio u znaku živahnih glazbenih brojeva, te tek nekolicine govora, trajanjem svedenih na razumnu mjeru. Pride tako i u Zagrebu polako, ali sigurno prestaje biti primarno politički skup, a postaje manifestacija radosnog slavljenja različitosti, što, uostalom, potvrđuje i slogan *Vive la différence*, pod kojim su se ove godine održavali Prideovi diljem svijeta, okupljeni u organizaciju InterPride.

To, međutim, ne znači da je Pride izgubio političku oštricu. Dapače, organizatori, logistički potpomognuti Lezbijskom grupom Kontra, dirnuli su ovaj put u dvije goruće teme ne samo LGBT zajednice nego i hrvatskog društva u cjelini. Prva su odnosi na transrodne osobe – njih često marginaliziraju čak i lezbijke, gejevi i biseksualci, a da o heteronormativnom društvu, s čvrsto postavljenim rodnim ulogama, i ne govorimo. S druge strane, ovaj se Pride usprotivio i konstantnom pritisku predstavnika Katoličke crkve u Hrvata, koji na različite načine sustavno lobiraju za ukidanje stečenih prava LGBT populacije i zaustavljanje procesa stjecanja još nedobivenih prava, pri čemu službenici vjerske zajednice, koja deklarativno promiče ideale ljubavi i tolerancije, nerijetko istupaju govorom neprikrivene mržnje i netolerancije.

Made by Glumičić

Te su se dvije teme kao nit vodilja provlačile manje-više svim govorima. Sanja Juras temeljito se osvrnula na zakonodavne promjene i inicijative u proteklih godinu dana, Sanja Kajinić predstavila je malu antologiju katoličke homofobne misli u Hrvata, Jelena Poštić biranim se riječima pozabavila tematikom diskriminacije transrodnih osoba, dok je Dorino Manzin, najavljen kao "najveći političar među pederima i najveći peder među političarima" (doduše, našlo bi se još kandidata za tu laskavu titulu), održao konciznu lekciju o korištenju predmeta osobito omraženog u crkvenim krugovima – kondoma. Nezaobilazna Jelka Glumičić iz karlovačkog Centra za zaštitu ljudskih prava u nešto je općenitijem tonu pozvala na toleranciju prema svim različitostima, dok je "resorna" pravobraniteljica za ravnopravnost spolova Gordana Lukač-Koritnik skrenula pozornost na potrebu provođenja novih antidiskriminacijskih zakonskih odredbi, pazeći pritom da ni slučajno ne izusti nijednu riječ koja bi počinjala slogom "ho", "lez", "bi" ili "trans".

Ipak, od ekspliciranja ovih političkih poruka daleko je zanimljivije bilo njihovo implicitno prenošenje kroz, ovaj put odlično koncipiran, glazbeni program. Njega su otvorile djevojke iz skupine Drvena Marija, koje su se, koliko god to paradoksalno zvučalo, u ženstvenim haljinama doimale nadasve transrodno, izvevši, među ostalim, i svoj megahit *Homoseksualci*. Gost iz Slovenije Rene, nakon dirljivog uvoda, koji je čitav događaj iznenada iz parolaško-aktivističke sfere strmoglavio na posve osobnu, potresnu razinu, drznuo se (o strahote!) poigrati se katoličkom ikonografijom, a cure iz riječke skupine

E.N.I. svoju su podršku iskazale (i) ljupko im pristajućim muškim uniformama. Dvije djevojke znane pod zajedničkim nazivnikom Lollobrigida osvojile su nazočne svojim urnebesno *trashy* nastupom, dok je Salome, još jedna gošća iz Slovenije, ali, zapravo, *naše gore list*, svoj nastup začinila prezentacijom svojih skladno oblikovanih grudi *made by Glumičić*, uz (in)diskretnu napomenu kako ipak "stvarno ima muda".

Isus i Carla

Queer prizvuk provlačio se i transparentima i parolama izvikivanima tijekom povorke središtem grada, pri čemu prvu nagradu za umjetnički dojam ipak ima rečenica ispisana na majici Sanje Juras: "Tranrodno je zgodno". Skandiranje "Isus me voli" pojavilo se pak u naizgled posve neočekivanom kontekstu, dok je čitavu paletu raznih asocijacija pobudio "kontroverzni" transparent s parolom "Volim Carlu del Ponte". Moguće interpretacije kreću se u rasponu od identifikacije s ikonom protudesničarsko mislećeg puka, preko pritajene erotske žudnje neznane autorice, sve do implikacija o transrodnosti haške tužiteljice.

Reakcije dežurnih narodnih dušebrižnika nisu izostale, no, što je osobito zanimljivo, uglavnom su plasirane prije samog Pridea. Notorni Živko Kustić Pride je tako nazvao ni manje ni više nego – "svetogrdnom paradom". Zašto? Zato što se, gle slučaja, zbivao na katolički blagdan Bezgrešnog Srca Marijina. Riječ je, naravno, o pukoj slučajnosti, a, u krajnjoj liniji, u katoličkom je kalendaru svaki dan svetkovina nekog sveca, pa bi, po toj logici, Pride bio "svetogrdan" bilo koji dan u godini. Začudo, prije dvije godine don Živko nije primijetio da je Pride održan na blagdan Svetog Petra i Pavla, što bi, barem u nekoj queer interpretaciji, moglo imati prilično dražesne konotacije.

Živio Portugal!

Inače stalna publika zagrebačkih Prideova, ove je godine izostala. Šetnju *špicom* promatrali su tako mahom indiferentni prolaznici, uz tek pokoje diskretno hostilno dobacivanje, ali i izraze podrške. Nije ni čudo, jer terase su kafića u Margaretskoj i Preradovićevoj ionako bile prilično dobro popunjene klijentelom koja se, samo da se usudila, mirne duše mogla pridružiti povorci. Momci obrijanih glava bili su pak, kako se čini, za vrijeme Pridea u Portugalu, što daje potencijalno zanimljivu sliku o socijalnom zaleđu metropolitanskih skinheada. Demonstracija policijske države tako je ovaj put, srećom, bila suvišna. No, Pride se na Zrinjevcu ipak i dalje mora održavati u "kavezu". A, uza sve pozitivne pomake koji se bilježe u hrvatskom zakonodavstvu, ali i reakcijama Zagrepčana, dokle god svi "različiti" moraju biti "kavezom" i kordonom zaštićeni od svojih dobronamjernih sugrađana, barjak Europske unije, podignut istog dana na glavnom zagrebačkom trgu, ostat će tek puki demagoški simbol bez ikakva pravog značenja za ovu sredinu.

Začudo, prije dvije godine don Živko nije primijetio da je Pride održan na blagdan Svetog Petra i Pavla, što bi, barem u nekoj queer interpretaciji, moglo imati prilično dražesne konotacije

ZUBRICK'S PAL

POGEYBAIT

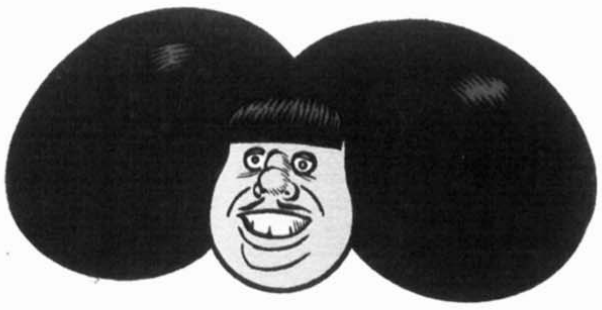

By: Daniel G. Clowes